

B

BAAN, Leendert de, predikant (Maasland 26.6.1880-Boksum 26.2.1929). Bekend vrijz. predikant, die in verschillende Fr. gemeenten (Beetgum, Boksum c.a. (2x), Oenkerk c.a., Drachtster Compagnie) stond. Christocentrisch denkend was hij maatschappelijk radicaal (geheelonthouding, antimilitarisme).

Zie: Ds. L. de B. herdacht (1929).

BAAR, Tiberius de, stond van 1704-70 als predikant te Witmarsum. Na opzienbarend proces wegens onzedelijkheid afgezet.

Zie: B.W.P.G. I, 276.

BAARD (Fr.: *Baerd*, uit persoonsnaam *Bawa* en werd*). Dorp in Baarderadeel (252 inw.). Voormalig bestuurscentrum der grietenij. In de M.E. was het geslacht der Dekama's nauw met het dorp verbonden. In de 19de eeuw stond hier als onderwijzer de Fr. taaistrijder H. Sytstra*. Doopsgez. gemeente is met die van Ameland de oudste in Frl. Agrarisch dorp. Inwonertal loopt achteruit.

Zie: Hepkema Memories, 147; Repert., 175.

BAARDA, Johannes Dirks, notarisklerk en auteur (Lwd. 26.10.1836 Veenwouden 23.6.1903). Schreef proza en poëzie met liberaal-satirische strekking in tijdschriften en kranten en met J. G. de Vries het drankbestrijdersjaarboekje *De Volksfrieun* (1862 en '64); pseud. Simen Aukes en Johannes.

Wrk.: In profeet in sin eigen lân, novelle (1863); In lyts forsin, toneel (1880).

Zie: N.B.W. IX, 3-b; Fryslân (1929), 179-181; Wumkes, Paden IV, 548-550; Piebenga (1957), 162.

BAARDERADEEL (Fr.: *Baerderadiel*). Gem in Midden-Frl., vroeger de vierde grietenij van Westergo. Tot de gem. behoren behalve de hoofdplaats Mantgum de dorpen Baard, Beers, Bozum, Britswerd, luitaard, Huins, Jellum, Jorwerd, Lions, Oosterlittens, Oosterwierum, Weidum, Wieuwerd, Winsum. Baard was oorspronkelijk het bestuurscentrum. *B.* was een der vijf delen van het oude district Frana-eker.

GEMEENTEWAPEN is een gedeeld schild, waarvan de (heraldieke) rechterhelft in goud een halve adelaar van sabel (zwart) vertoont, terwijl de linkerhelft in azuur (blauw) twee zespuntige sterren van goud bevat, paalsgewijze boven elkaar geplaatst (→ Grietenijwapens). Geen gemeentevlag.

B. heeft een schildvormige gedaante en is 728.5 ha (ruim 26000 pondemaat) groot. De O. grens wordt gevormd door de Zwette (daarvoor door de Middellzee), terwijl tot 1818 in het N. en W. Menaldumadeel en Hennaarderadeel enkele enclaves in *B.* bezaten.

De grens verliep toen zeer grillig.

BEVOLKING. Na de eilanden is *B.* met 72 inwoners per km² de dunstbevolkte Fr. gem. De bevolking neemt slechts weinig toe: van 5026 inw. (1939) tot 5239 (1958). liet vertreksaldo is omvangrijk: van 1947-55 emigreerden 173 personen en was er een vertrekoverschot van 528 met binnenlandse bestemming. De Industrie (12 pct. van de beroepsbevolking) sluit dicht bij de veehouderij aan: drie zuivelfabrieken, een fabriek van landbouwwagens en transporteurs en twee houtindustrieën. Kleinhandel telde in 1950 65 bedrijven met 112 personen. Geen structurele werkloosheid, maar de woningsituatie is slecht. Ca. 750 woningen tellen twee kamers plus keuken, een vierde slechts een kamer en ruim een vijfde komt in aanmerking voor krotopruijing (z. Volkshuisvesting). De veestapel omvatte in 1956: 12393 runderen, 453 paarden, 3833 schapen, 514 varkens en 2705 hoenders. *B.* is de meest bekende fokkersgemeente in Frl. Zo kwamen er van de 200 op de najaarskeuring 1954 bekroonde stierkalveren niet minder dan 33 uit *B.*

BIJZONDERHEDEN. Wegennet beslaat 80 km (55 in onderhoud bij de gem.). Door het grote aantal dorpen (15) is *B.* zowel cultureel als bestuurlijk-administratief een 'dure' gem.: er zijn II ijsclubs, II kaatsclubs, II toneelverenigingen, 12 lag. scholen (8 openb., 4 bijz.) en naast het gem. 12 plaatselijke brandweerkorpsen.

TAAL. In 1955 sprak 98 pct. der schooljeugd Fries.

KERKELIJK EN POLITIEK LEVEN. Van de bevolking was in 1947 58,8 pct. Ned. herv., 13,7 geref., 4,5 r.k. (centrum: Oosterwierum), 2,4 doopsgez., geen kerkgenootschap: 19,7. In 1956 verkreeg de P. v. d. A. bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer 50,5 pct., de V.V.D. 18,1, de A.R. 14,5, de C.H.U. 10,4, de K.V.P. 4,3 en de (C.P.N. 0,8 pct. der stemmen. De gemeenteraad telt 11 leden, van wie vijf P.v.d.A., drie V.V.D.), twee A.R., een C.H.U. (1958).

HOOGTE VAN DE BODEM EN AFWATERING. Geen grote hoogteverschillen. De bodem ligt niet hoger dan ruim 1 m boven Fr. zomerpeil; landerijen met lagere ligging zijn zeldzaam. Het aantal kleine en zeer grote 'legen' (terreinen beneden N.A.P.) is groot. bijv. tussen Huins, Oosterlittens en Winsum. Ruggen ontbreken. Afwatering was eeuwenlang grotendeels op het Z.W. gericht, maar na 1859 (opruiming vallaat te Lwd.) kon ook *B.* zijn overtollig water kwijt via de Dokkumer Nieuwe Zijlen. *B.* telt 46 particuliere

polders (samen 1516 ha); het voornaamste boezemwaterschap is de Oosterwierumer Oud vaart (3300 van de 3400 ha in *B.*).

GRONDSOORTEN. *B.* bestaat grotendeels uit knippige gronden. Aan de rand ligt jonge, zware zeeklei: zo in het Nieuwland van de vroegere Middellzee, en ook, met een tong, tussen Britswerd en Oosterlittens. In het N.W. komen oudere, lichte klei- en zavelgronden voor.

BODEMGEBRUIK. 98,9 pct. is in gebruik als grasland: 6330 ha. Met akkerbouwgewassen zijn slechts 46 ha beteeld, 2 ha leveren tuinbouwgrond. Van de ca. 330 boerderijen is 95 pct. zuiver weidebedrijf, 5 pct. gemengd (omgeving Winsum). Bijna 80 pct. van de bodem wordt gepacht. Er gaat jaarlijks voor *f* 750 000 aan pacht uit *B.* (z. Absenteïsme).

GESCHIEDENIS. In 1369 komt *B.* voor het eerst als zelfstandige grietenij voor, al is het mogelijk, dat de 'Gretmannus districtus in Bawerth', in 1329 genoemd, reeds grietman in *H.* was. In 1622 werd het recht in Jorwerd gehouden, ca. 1700 kwam het te Weidum. In deze eeuw kwam de zetel van het gemeentebestuur in Mantgum.

Hoewel verschillende kloosters in *B.* grote bezittingen hadden, schijnen er slechts enkele kloostertjes bestaan te hebben. De overlevering vermeldt er een te Hesens en Westerwird; zeker is alleen, dat Schillaard een door nonnen bevolkte proosdij had, waarvan de kapel later parochiekerk werd. Voorts werd onder Baijum in 1186 het zusterconvent St.-Michaelsberg als dochterklooster van Mariendal (Lidlum) gesticht. In vele dorpen van *B.* zijn vooraanstaande Friezen geboren. Velen hadden er hun state. Wij noemen de professoren M. en P. Winsemius (uit Winsum); de professoren Chr. en zijn zoon B. Schotanus à Sterringa (uit Britswerd); de Schieringer Juw Dekama, de laatste potestaat van Frl. (uit Baard) en de historicus E. M. v. Burmania (uit Weidum). Thetinga-State te Wieuwerd, waar eenmaal de labadisten huisden en later H. W. v. Aylva woonde, werd zeer bekend. M., S. J. v. d.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 44; Repert., 175; Baerderadiel — in geakunde, samengesteld door het Geak. Wurkforb. fan de Fryske Akademy (1958)

BAARDMANKRUIK (Fr.: *burdmantsje*). Een uit Duitsland stammende kruik van bruin aardewerk met blauwe vlekken en aan de hals een kop met baard. De *B.* was hier eind 16de, begin 17de eeuw veel in gebruik.

BAARDMEES of baardmannelje (Fr.: *dekfûgeltsje*, *burdmantsje*, *burdmieske*). Langstaartig rietvogeltje, bovendien kaneelbruin, mannetjes met blauwgrijs kopje. Vroeger vrij algemene broedvogel in de rietvelden, thans schaars; werd toen 's winters clandestien gevangen en uitgevoerd als siervogel.

BAARS (Fr.: *beurs*). Zeer algemene zoetwatervis. Voorkeur voor helder water. Bij overbevolking en voedselgebrek blijven ze klein. Deze dwergvorm wordt 'zwarte *B.*' genoemd. Voor de beroepsvisserij

is de stand in Frl. matig. Hengel-*B.*, is in zeer grote exemplaren aanwezig. *B.* heeft goede marktwaarde, vooral voor de export, z. IJselmeervisserij.

BAARSMA, Klaas Reins (Zwaagwesteinde 1884-18. 3.1956). Van 1936—1.1.1946 directeur der Handelsvereniging *B.*, een zaak, door Rein *B.* in 1880 in het klein begonnen.

Zie: Sikkema, Zwaagwesteinde (1954), 120-122; Leeuw. Cour. (21.3.1956).

BAART, Andries, architect (Hoorn 30.8.1885). Van 1919 af architect te Lwd., tot 1937 leraar bouwkunde M.T.S. Bouwde in en buiten Frl. vele nieuwe woningen en woningcomplexen, inrichtingen, scholen, raadhuizen. Restaureerde oude kerken (Hindeloopen, Minnertsga, Rinsumageest, Sint Anna Parochie, Bolsward, Deinum, Eestrum, Hantumhuizen). Maakte uitbreidingsplannen. Lid, bestuurslid van vele commissies, erelid 'De Friesche Bouwkring', lid van verdienste 'Prov. Friesche Schoonheidscommissie'.

Zie: Restaureren in Frl. (1953).

BABELLAAR. Geul in de Lauwerszee tussen de zandplaten 'Blikplaat en Hoge Zuidwal. uitkomend in de Slenk.

BACHCULTUUR. Ca. 1923 begonnen onder J. Paardekoper* geregelde Mattheuspassie*-uitvoeringen; diens opvolgers G. Stam en P. Post zetten de traditie voort. Ook in de prov. worden na W.O. II de Mattheus-, de Johannespassie en het Weihnachtsoratorium ten gehore gebracht, terwijl enkele cantate-koren (met name het Leeuwarder Bachkoor) de Bachrenaissance bevorderen. Vertolkingen van Bachs orgelwerken in Leeuwarder en andere Fr. kerken, klavierwerken op concerten en voor de Regionale Omroep Noord door Fr. pianisten, orkestwerken door het Frysk Orkest* en de barokinstrumenten van het Leeuwarder Collegium* musicorum bevestigden dat in Frl. de werken van Johann Sebastian Bach (1685-1750) met liefde beluisterd en ten uitvoer worden gebracht.

BACHVERENIGING, Leeuwarder. Aanvankelijk o.l.v. G. Stam*. Heropgericht 11.5.1948. Doel: gedurende het winterseizoen maandelijks een reeks cantates en motetten van J. S. Bach uit te voeren zodanig, dat zowel aan de artistieke als aan de religieuze eisen recht wordt gedaan. De solo's worden zoveel mogelijk door eigen leden gezongen, de begeleiding geschiedt door leden van het Frysk Orkest*. Naast werken van Bach worden ook composities a cappella van andere componisten uitgevoerd, terwijl de *B.* geregeld medewerking verleent aan uitvoeringen van het Frysk Orkest. O.m. werden in de loop der jaren gezongen *Dido and Aeneas* van Purcell, *Psalmus Hongaricus* van Z. Kodály, *Requiem* van Fauré. Dirigenten waren Kor Ket* tot 1955, Joh. van der Meer tot 1957, Alfred Salten*.

BACKER, Jacob Adriaensz, portret- en historieschilder (Harlingen 1608-Amsterdam 27.8.1651). Leerling van Lambert Jacobsz en Rembrandt. Werk in Rijksmuseum Amsterdam, Mauritshuis Den Haag, Museum 'Hannemahuis' Harlingen, z Adriaen Tjercx.

Zie: K. Bauch, J. A. B. (Berlin 1926); Repert., 225-226.

BACKER, Jan Auke, koopman te Harlingen (tweede helft 18de eeuw), die na het verlopen van zijn zaak van de pen moest leven, veel toneelwerk gaf en bundels poëzie (gelegenheidsgedichten). Zijn dochter Anna Jacoba kwam in de Franse tijd even naar voren.

Zie: N.B.W. VIII, 68-69.

BADERS, Arnold en Tobias, twee orgelmakers, die ca. 1650 en later wrsch. te Lwd. werkten.

Zie: N.B.W. II, 63.

BADERS, Ernestus, dichter (Antwerpen ?-Lwd. vóór 1706). Zijn Latijnse poëzie was, getuige de herdrukken, in trek.

Zie: N.B.W. IV, 73; Wumkes, Paden I, 335-338.

BADORF-AARDEWERK, z Aardewerk (aardewerk uit de terpen).

BADUHENNAWOUDE. Woud met onbekende ligging (Z.W. of Z.O.-Frl., of N.-Holland), waar Apronius* in 28 n.C. een nederlaag tegen de Friezen leed.

BAERDT (later Baarda). Eigenerfd geslacht uit Oosterend, reeds in de zode eeuw bekend. In 17de eeuw noemt Folpert Hettes te Marsum zich Baarda. Naast de naam *B.* komt ook Van *B.* voor (17de eeuw). Hieruit gedeputeerden en grietmannen, o.a. van Haskerland en W.-Stellingwerf. Anna Maria van *B.* (1630-67) trouwde Jetze van Sminia; zo de naam *B.* van Sminia.

Zie: Vr.F. VIII (1859), 447-448; Ned. Leeuw XLVIII (1930), 33-43, 78-89, 108-113, 147-155 180-182, 216-229; N.B.W. IX, 39; X, 29-30.

BAERDT, Claes, zilversmid (Bolsward 1628/29-na 90). Meester in 1654. Werk o.a. in Fr. Museum en Rijksmuseum te Amsterdam.

Zie: Repert., 225; B. XVII (1955), 149.

BAERDT, Petrus Sybrandts, rector, medicus en dichter in het Nederlands en Fr. (Staveren ca. 1590-Lwd.? na 1671). *B.* studeerde aan de Franeker hogeschool theologie, mathematica en medicijnen en was geneesheer o.a. te Workum, Bolsward, Dokkum en (na 1637) te Lwd.

Hij gaf werken van Adrianus Metius (*Maetconstigh Lineael en De Sterckenbouwinghe, ofte Fortificatie*, 1626) in Nederlandse vertaling uit, leverde een belangrijke bijdrage tot de embleem-literatuur door zijn vertaling van *Nebulo Nebulonum* (1634) en bewerkte onder de titel *Spiegel van ialousy of Democratia Corporis Humani, dat is, Leden-Stemminghe des Menschelijcken Lichaems enz.* (1640) een boekje *Ledenstrijdt* van A. Stikke (1630). *B.* is van belang als almanakschrijver en als auteur van *Friesche Boere-Practica of Prognosticatie* (1640), een leerdicht voor boeren en zeelui, met opmerkelijke frisheid in de volkstraat geschreven.

Zie: N.B.W. I, 205-206; De Ned. Leeuw (1930), 25; Wumkes,

Paden IV, 175, 177, 178, 304; Folium (1957), 71; Repert., 225.

BAERS, Paschasius, Vlaming, eerst priester, later predikant in N.-Holland en van 1590-1603 te Lwd., waar hij op de voorgrond trad. Geen streng calvinist. Uit zijn boekje: *Een geestelyck schriftmatige voorbereydinge tot den heylygen, hoochweerdigen sacramento des Avondmaels...* (1600), blijkt dat er bij het Heilig Avondmaal destijds vragen gedaan werden, die staande werden beantwoord.

Zie: B.W.P.G. I, 289-291.

BAERSMA, Marien, pseud. van M. H. Bottema*.

BAELJEMUOISJILD (Geld van tante Baukje). Een jaarlijkse uitkering aan de armen van Winsum uit een legaat* van Baukje P. Bijlsma (1787-1873). De herv. gem. heeft een avondmaalsbeker van haar.

Zie: Leeuw. Cour. (16.2.1957).

BAGGERBEDRIJVEN. In Frl. vindt men een zestal *B.* met ca. 130 man vast personeel. Eén hiervan behoort tot de grotere ondernemingen, die over het gehele land, drie behoren tot de middelgrote, die vooral in N.Nederland werken. In verhouding is Frl. in de Nederlandse *B.* zeer goed vertegenwoordigd (10 à 20 pct.). De meeste bedrijven in de omgeving van Heerenveen.

BAGIJNEN, R.k. groepering van vrouwen die in eenvoud en vroomheid samenleven zonder in eigenlijke zin kloosterling te zijn. Ontstaan kort voor 1200. In de 13de eeuw hier en daar in Frl. o.a. in Lwd. (1285 vermeld), verder wrsch. in het eerste gasthuis van Sneek (1206-94). Door het concilie van Vienne (1312) veroordeeld. Dan overgang op goedgekeurde kloosterregels. Hierdoor heetten franciscaanse tertiariessen en regularissen later ook (grauwe) *B.* z Leeuwarden (gebouwen).

Zie: M. P. van Buijtenen, St. Vitus van Oldehove (Utrecht 1950).

BÄHLER, Louis Adrien, theoloog (Kesteren 1867-Paterswolde 1941). Stond als predikant te Schiermonnikoog (1895), Oosterwolde (1902) en Aduard (1907), legde in 1911 het ambt neer en ging later uit de Ned. herv. kerk. Nam als anarcho-socialist deel aan 'Vrede'-beweging (met F. Ortt, Lod. Van Mierop), streed voor geheelonthouding, vegetarisme, Rein-Leven-beweging. Wegens boeddhistische sympathieën conflict met prov. kerkbestuur van Frl. (1905), werd echter vrijgesproken. Geleerd theoloog, schreef vele boeken. Zijn vrouw was de 'geestelijke moeder der volkshuizen'.

Zie: Leeuw. Cour. (16, 18, 19, 21 en 29.8; 1.11.1905); Van Alphen, Nw. Kerkel. handb. (1906), bijl. 113-121; Drentse V.A. (1955).

BAKELS, Herman, doopsgez. predikant (Den Hoorn, Texel 25.7.1871—Loosduinen 29.7.1952). Stond te Warns 1896, Enkhuizen 1901, Sint Anna Parochie (1908-09), opnieuw te Sint Anna Parochie (1911-1.10. 1916). Daarna te Haarlem.

Merkwaardige persoonlijkheid. In zijn geschriften richtte hij zich vooral tot de buitenkerkelijken; gaf ook wetenschappelijk werk uit. Wendde zich tenslotte af van kerk en christendom.

Wrk.: Bouquetje Dogmatiek (Enkhuizen 1906, ²1924); Vertaling N.T. (1908); Bijbelsch Woordenboek (1917); Leekeboek over godsdienst (1919); artikelen.

Zie: Sannes, Bildt IIIb (1956), 425; Repert., 32, 33.

BAKENDIJK (Opsterland). Reed door bos bij Bakkeveen, dam met duiker in Koningsdiep. De *B.* is wrsch. aangelegd als leidijk*.

BAKHUIZEN (Fr.: *Bakhuzen*, uit persoonsnaam *Bacca*). Komdorp in Gaasterland Z.W. van Balk (909 inw.). R.k. kerk, chr. en r.k. lagere school. Veeveelt en landbouw. Belangrijke constructiewerkplaats. *B.* ligt op de rand van het pleistocene zandgebied op golvende bodem (1-10 m +N.A.P.). Nieuwe uitbreiding aan Z.- en W.zijde. *W.* van *B.* een grote eendenkooi.

Zie: Hepkema Memories, 504; Reg. Leeuw. Cour., 44. **BAKKER**, Albert, een Fr. 'Bänkelsänger' uit de 19de eeuw, met een uitgebreid repertoire van verhalende liederen in het sensationele en erotische genre. *B.* trad veel op kermissen op.

Zie: W. Dijkstra, Uit Friesland's Volksleven (ca. 1895), 278 e.v.

BAKKER, C. E., 19de-eeuws schrijver, schreef onder pseud. Broer Okeles almanakstukjes e.d. Apart: *Ienfaldige Ljeafdescijdnis uwt de earste helte fen de achttsjiende ieuw* (1844) naar Just. van Effen, en: *Brokken uwt it Fryscje forsaet* (1846).

Zie: Wumkes, Paden II, 103-104.

BAKKER, Dirk, missionair predikant (Heerhugowaard 11.11.1865-Santpoort 22.12.1932). Was geref. predikant o.a. te Sneek en werd in 1899 als eerste missionair predikant door de Fr. geref. kerken uitgezonden naar Java (Kebumen, sedert zendingsterrein der Fr. geref. kerken). Was van 1904-29 docent aan de Keucheniusschool te Jogjakarta. In 1930 dr. hon. causa aan de Vrije Univ. Zijn afstammelingen veelal ook in de zending op Java.

BAKKER, Dirk, herv. predikant (Medemblik 26.9.1889-Huizum 13.8.1954). Stond o.a. te Drachten (1931-47) en Huizum (1947-54). Lange jaren een der voormannen van de vrijzinnig*-hervormde en religieus*-soc. beweging in Frl. en Nederland. Streed voor geheelonthouding, was medeoprichter van het conferentieoord der Arbeidersgemeenschap der Woodbrookers* te Kortehemmen, werkte mee aan het totstandkomen der nieuwe kerkorde in de herv. kerk. Lang hoofdredacteur 'Kerk en Wereld'.

Wrk.: Het woord waarmee God ons aanspreekt (laatste werk).

BAKKER, Hielke, predikant (Lwd. 5.1.1875-Amsterdam sept. 1949). Stond als Ned. herv. pred. te Wikel (1899-1904), Woudsend (1904-09) en Koudum (1909-14). Daarna te Amsterdam (1914-41). Schreef: *Nu ik veertig jaar dominee ben...* (Wageningen 1939), met herinneringen aan de

Z.W.hoek.

BAKKER, Jan, patriottisch predikant, in 1792 te Witmarsum afgezet. Later in zijn ambt hersteld en preceptor te Amsterdam (nog in 1823). Schreef o.a. een lofrede op H. Venema* (Amsterdam 1801).

Zie: B.W.P.G. I, 293, 746.

BAKKER, Jan Abraham, schilder en graficus (Amsterdam 25.6.1891—). Sinds 1919 in Frl. (1957 te Wolvega). Ontving opleiding aan de Quellinusschool te Amsterdam voor akte M.O. tekenen. Zijn onderwerpen zijn landschap en figuur. Is gematigd expres sionist, soms neo-impressionist.

Zie: Tsj. (1949), 225-229.

BAKKER, Jouke (Menaldum 3.7.1873-26.9.1956). Van 1918-45 lid Tweede Kamer voor de C.H.U.; ijverde als voorzitter en tevens als redacteur 'Maandblad Vereniging van Kerkvoogdijen in Ned. herv. Kerk' zowel landelijk als provinciaal voor deze kerk.

Zie: Leeuw. Cour. (24.6.1953).

BAKKER, Lucius Columba Murray, medicus (Pingjum 7.1.1822-Huizum 9.10.1911). Na promotie (1850) arts te Huizum; medewerker aan het Fr. Woordenboek* en aan tijdschriften. Lieder op muziek. Bekend is een fragmentarische vertaling van Goethes *Faust* (1881).

Zie: Repert., 226; N.B.W. IX, 40.

BAKKER, Marten Hepkes, bakker (Langweer 23.3.1848-Huizum 25.1.1927). Woonde o.a. te Harich en Huizum; schreef voordrachten en volkspoëzie met sociale inslag, werkte o.a. mee aan het Winterjoune-nocht*.

Zie: Slj. en Rj. (1923), 621-622; Kalma, Fr. Skrift. III, 141, 142; Wumkes, Paden II, 245.

BAKKER, Rindert van Zinderen, timmerman, politicus en Fr. schrijver (Kortezwaag 8.3.1845-Heerenveen 21.1.1927). Strijder voor de idealen van de Fr. Volkspartij*. In 1891 lid gemeenteraad Opsterland als eerste socialist in Nederland. Aarzelend in de S.D.A.P. Werkte na 1895 samen met P. W. Janssen*. Zo conflict met de S.D.A.P. Van 1895-97 lid van de Fr. Staten, later hoofdbestuur lid van het Groene Kruis en van het Nut (1900), medewerker aan het 'Sociaal Weekblad', het 'Tijdschrift voor Armenzorg' en het 'Fr. Volksblad'. Woonde van 1906-24 in het Gooi.

Wrk.: Veroordeeld? (over gevangenschap F. Domela Nieuwenhuis); Een soldaat in huis (beide toneel); Wenken en wensen (1894); Oud en nieuw, een tuiltje verzen (1914); Koarn en tsjef (ferzen 1923) met inl. van J. v. d. Tol.

Zie: Leeuw. Cour. (21, 24 en 25.1.1927); Repert., 226.

BAKKER, Siebe Cornelis, herv. predikant (Wier 10.11.1875-Zwolle 2.1.1918). Een der eerste christen-soc. predikanten, (Peperga, Winaldum, Bolsward en van 1908-18 te Zwolle). Schreef verschillende opzienbarende brochures (*Naast het kruis de rode vaan*, 1907; *Het Christen-Socialisme*, 1909; *De zedelijke beteekenis van het socialisme*,

1917). Was voorzitter van de Protestantenbond* en tijdens W.O. I veldprediker. IJverde voor geheelonthouding en hield Fr. preken (nog vóór G. A. Wumkes) en lezingen (*Ut it iepen finster*, 1914)* Blijde Wereld.

Zie: Leeuw. Cour. (3 en 7.1.1918); W. H. Vliegen, Die onze kracht ontwakende deed, II, 452-455; Repert., 226.

BAKKEVEEN (Fr. *idem*, eerste deel persoonsnaam?). Dorp in Opsterland. Begin 13de eeuw woonde hier de kluizenaar Doda*. Volgelingen verenigden zich met Mariëngaard. Zo ontstond de uithof Mariënhof (leverancier van turf). Kerk in 1583 verwoest. Door zijn ligging bij een doorgang in het veen trok B. al sinds de steentijd verkeer aan. De Fr. hulpstroepen voor de bisschop van Utrecht tegen de Drenten verzamelden zich hier, maar leden 17.9. 1232 een nederlaag.

Ca. 1670 begon de stelselmatige vervening, die B. tot veenkolonie maakte. In 1957 1096 inw. B. heeft een openb. lag. school (z Volkshogeschool).

Ten O. van B. liggen duinen. Tot ca. 1925 tussen B. en de Drentse grens een uitgestrekt heideveld, het Mandeveld, dat grotendeels werd ontgonnen. Alleen het N. gedeelte is nog heide en bos; vlak bij het dorp een zandverstuiving: de duinen van B. (44 ha). Sinds 1950 eigendom van It Fryske Gea*. De eigenaars van de heide en bossen tot Allardsoog hebben zich verbonden hun bezittingen als natuurmonument te beheren en een gemeenschappelijke opzichter aan te stellen. Zo ontstond een natuurmonument ('Oude Drentse weg en Mandeveld') van ca. 250 ha, dat in het W⁷, deel vrij toegankelijk is en overigens langs wegen en paden. Het geheel is vooral landschappelijk van betekenis en trekt steeds meer bezoekers (p.j. meer dan 20000).

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 44; Repert., 175-176; Leeuw. Cour. (17.8. 1950 en 21.7.1956);

Slotplaats. Dit landgoed, eigendom van Jhr. A. van der Goes en zijn zuster, omvat ca. 250 ha bos. Vroeger een geheel met de bossen van Duurswoude. Het bos bestaat uit grove dennenopstanden, ten dele met douglasspar onderplant. Elders zijn kap vlakten herbebest met Japanse larijs, douglasspar, fijnspar en sitkaspar. Verder hakhout en enkele eikespaartelgen-bossen. Achter het landhuis ligt het zgn. 'Sterrebos' (vooral beuken). Toegankelijk voor houders van wandelkaarten.

BAKSTEEN. De oude Fr. B. werd met de hand gevormd en in veldovens gebakken (te Scharnegoutum en Oostrum gevonden). Kleur en formaat variëren. Wrsch. was het formaat vroeger groter dan 30 x 15 x 8,5 cm. Het zijn de 'oude Friezen' of moppen. Interessant is de vraag, wanneer voor het eerst B. gebakken is. Voortzetting van de Romeinse tichelbakkerij, een weer opvatten van oude bakmethoden of een nieuwe vinding? Arntz neemt aan, dat ca. 1165 in Frl. B. is gebruikt. De vele kloosters, die in de 12de eeuw gebouwd moesten worden, terwijl de tufsteen* ontbrak, en de geschikte jonge zeeklei hebben deze nieuwe

ontdekking teweeggebracht. Deze theorie heeft ook invloed op de datering van de oude kerken, z Bouwkunst, kerkelijke; Kloosters.

Zie: Buil. Oudh. bond (1933), 113-117; (1954), 23-38; Haslinghuis, Bouwk. termen, 27-32.

BAKSTEENFABRIEKEN. Het verwerken van klei tot steen is in Frl. een oud en vroeger omvangrijk bedrijf. In 1862 30 fabrieken met 910 werknemers. Op het ogenblik zijn nog drie B. in bedrijf. Gemeten naar het personeel was dit 1,1 pct. van de Nederlandse baksteenindustrie (z Steenbakkerij). Karakteristiek is de fabricage van Fr. gele* steen, door de N.V. 'Schenkenschans', nabij Lwd.

BALCK, Claes Bockes (Lwd. gedoopt 29.7.1683 begraven 18.10.1748). Stadstimmerman te Lwd. 1711, bouwde stadhuis 1715, maakte sluizen in dijken met W. Loré*: Dokkumer Nieuwe Zijlen bij Engwierum 1729, en in de Koudumer Slaperdijk 1732.

BALCK, Dominicus, rechtsgeleerde (Lwd. 12.4.1684-Franeker 17.5.1750). Plector (1709) en hoogl. (1712) in het Romeins en Vaderlands recht te Franeker.

Zie: Boeles I, 2de dl., 378-380; N.B.W. I, 226. BALCK, Idsardus, boekverkoper-drukker te Franeker (1648-55), waar hij zijn vader U. D. Balck opvolgde als academie*-drukker. Was ook landschapsdrukker*.

BALCK, Ul(de)rick Douwes, academie- en ook landschapsdrukker te Franeker (1623-48), werkzaam van 1608-48.

BALCK (TRABIUS), Ysbrand (Reynersz?), predikant (Balk ca. 1525-Leiden ca. 1600). B. laat in zijn leven zien, hoe veelbewogen het predikantenbestaan was in de 16de eeuw. Achtereenvolgens priester te Heeg (1549), vluchteling in Oostfrl., predikant te Norden (1564), Lwd. (1564), Antwerpen (1565-67), Norwich (1569), Maidstone, Sandwich (1572), Londen, Antwerpen (1580), Leiden, Middelburg (1581), Antwerpen, Leiden, Lwd. (1587), Franeker, Dantzig, Deventer (1592), Naarden (1594-95), Staveren (1598). Te Lwd. had deze rekkelijke theoloog ruzie met R. Acronius*. Zijn *Cleyn mostertzaet* (1590) is belangrijk om de preekwijze uit die dagen te leren kennen.

Zie: V.A. (1899), 46-67; B.W.P.G. I, 301-309; Wumkes, Paden II., 92-96.

BALG. Woord dat in zeetoponiemen voorkomt (Schol-B., Dorre en Dove B.). Van 'balgen', opzwellen. Het kan op de geul en op de zandbank wijzen.

Zie: Schönfeld, Waternamen, 34, 273; Moerman, Plaatsnamen, 31.

BALJÉÉ, Jacobus Martinus (Lwd. 9.9.1752-Tandjoeng West 18.2.1823). Een Leeuwarder weesjongen, die in Indië verschillende hoge betrekkingen waarnam (o.a. Raad van Indië). Bij

zijn dood liet hij *f* 190000 aan het Nieuwe Stads Weeshuis te Lwd. na.

Zie: N.B.W. I, 232; Repert., 226.

BALJUW. Hoogste gerechtsambtenaar in kleinere gem. (okt. 1807-10); heette tevoren drost*.

BALK (Fr.: *balke*). Oude benaming voor een vast brugje. Het dorp *B.* ontleent hieraan wrsch. zijn naam. *B.* is ontstaan bij een *B.* over de Luts in de weg Harich-Wikel. De naam komt ook voor in *B.*-ezijl, een vaste brug bij de boerderij De Winkel onder Wier, vroeger een zijl in de zeedijk van Westergo en na 1505 een binnenzijl. Vgl. Ook *B.*-ebrug (Fr.: *Balkebrêge*), een voormalig brugje N. van Stiens over de Wurge en *B.*-end (Fr.: *Balkein*), buurschap onder Finkum. Tussen Donkerbroek en Makkinga is de *B.*-weg een gedeeltelijk onverharde weg met over het Tjonger-kanaal de *B.*-brug. Ook elders in Frl.

Zie: Fr. Plaknamen II, 6-8; Moerman, Plaatsnamen, 31.

BALK (Fr.: *Balk*). Streekdorp langs de Luts, hoofdplaats van Gaasterland (1455 inw.). Herv., geref., doopsgez. en r.k. kerk. Openb., chr. en r.k. lagere school, openb. en chr. Uloschool, chr. lagere landbouwschool, chr. landbouwhuishoudschool. Op pleistocene zandbodem ca. 1 m + N. A. P. Het lagere land tussen *B.* en het Slotermeer is weiland; aan de hoge Z.W.zijde van het dorp vindt men ook landbouw en tuinbouw (veiling te Sneek). Industrie: zuivelfabriek en een carrosseriebedrijf. Winkelcentrum voor Gaasterland. Voor het verkeer in de Z.W.-hoek van Frl. is belangrijk een busonderneming met garages en montagewerkplaats. (z Z.W.H.). Toerisme neemt in betekenis toe: Slotermeer en Gaasterlandse bossen. Bezienswaardig is het Raadhuis (1615). In de herv. kerk een familiebank. Langs de Luts hals- en trapgevels met voorstellingen uit boteren veehandel. Het begin van H. Gorters *Mei* tekent misschien *B.* Nieuwbouw aan de W. en O. zijde van het dorp.

Zie: Hepkema Memories, 471; Reg. Leeuw. Cour., 44; Repert., 176; Fr. Dagbl. (22, 29.9; 6.10.1956).

BALK, Aan de. De boeren schreven de tijd van het kalven der koeien aan de *B.* Bij een verkoping kwam de inzetprijs der koeien daar ook te staan. Wanneer een schaatsenrijder, terwijl het ijs nauwelijks hield, een tocht naar een verre ijsherberg* ondernam, kon zijn naam daar aan de *B.* komen. Daagde iemand andere rijders uit tot een wedstrijd, dan hing hij zijn schaats aan de *B.*

Binnen de B.en, is een uitdrukking, die op de beslotenheid van het huis wijst. Het hooi, de kinderen zijn binnen de *B.en*.

BALKEBIER. Vroeger een drinkgelag voor de timmerlieden, als zij met een nieuw gebouw zover waren gevorderd, dat de muren de vereiste hoogte hadden en de zolderbalken erop waren gelegd.

BALKENHOKJE. Open bewaarplaats met afdakje voor schotbalken* aan de binnenzijde van

slaperdijken*.

BALKSTER FIJNE ME(N)NISTEN. Sinds de 16de eeuw bestaat de doopsgez. gem. van Balk. Ca. 1600 behoorde ze tot het zgn. Pieter* Jelttjes-volk; later heette ze soms die van Oude Vlamingen, soms die van Oude Vriezen; algemeen was ze bekend als die der Fijne* mennisten.

Deze gem. bleef, toen de meeste doopsgez. gem. in Frl. meer liberaal werden, op haar oude conservatieve beginselen staan, zowel wat de leer als haar zeden en gebruiken betrof. (Oude klederdracht, geen gestudeerde of gesalarieerde voorgangers, bijeenkomsten in een eenvoudige vermaning (van 1625) met houten banken zonder leuning, strenge gemeentetucht en verbod van gemengde huwelijken). Men gebruikte niet de Statenvertaling, maar de oude Biestkens*bijbel en zong (zonder orgel) uit het Klein Hoorns Liedboek (van 1644), dat nog in 1814 voor eigen rekening herdrukt werd. Ook handhaafde men het oud-doopsgez. beginsel van geen wapenen te willen dragen. Men sloot zich ook niet aan bij de (in 1695 opgerichte) Sociëteit van doopsgez. gem. in Frl., maar leefde in isolement. Alleen met de gem. op Ameland en te Aalsmeer was er enig contact.

De gem. was steeds klein. Tussen 1800-50 zag men in, dat een voortbestaan niet meer mogelijk was. De jongeren gingen eigen wegen, het vrijkopen van de dienstplichtige jonge leden ging steeds bezwaarlijker. Daarom besloot men te emigreren. In 1853-54 verhuisden 19 van de 30 leden met hun gezinnen, o.l.v. hun oudste R. J. Smit* en hun prediker R. J. Symensma*, naar Amerika. Een tijdlang hebben dezen in de buurt van Goshen, Indiana, nog een eigen gem. gehad, maar zich later bij andere doopsgez. gem. in Indiana aangesloten. Na hun vertrek beriepen de overblijvenden een gestudeerd predikant en sloten zich bij de Fr. Sociëteit aan. Over de *B.F.N.* schreef J. P. Wiersma een openluchtspel *Om it heechste*.

Zie: Repert., 176; Stemmen uit de doopsgez. broederschap v (1956), no. 4.

BALLADE of romance. Episch-lyrische dichtvorm met volksliedachtige toon en dikwijls sombere, tragische inhoud; in de Fr. literatuur o.a. beoefend door de 19de-eeuwers R. Posthumus (*Bouck Hemmema, Greate Pier*), J. H. Halbertsma (*Hidde en Almansa*), J. C. P. Salverda (vertaling naar Burger en Herder), R. B. Windsma (*Greate Pier*), T. G. v. d. Meulen (naar Burger), W. Faber, H. G. v. d. Veen, G. Colm-jon, O. H. Sytstra, P. J. Troelstra, S. S. Koldijk. In de 20ste eeuw S. Kloosterman (*Lisck fen Eijsinga*, 1941), G. Brouwer, Y. Poortinga, F. Schurer en vooral D. A. Tamminga: *Balladen en Heten* (1042) en *Balladen* (1956).

Zie: Th. de Vries, Fr. Stilistyk (1937), 53-58; A. S. Wadman, Fr. Fersleare (1953), 60-61; Fr. Jierb. (1946), 191-196.

BALLENS (Fr.: idem, lees: *Bollens*). Slenk van de Menaldumer Mieden naar Ritzumazijl. Nu ook naar Berlikum.

BALLOTA (Fr.: *stanknettel*). Plant. De stinkende *B.* komt slechts hier en daar op ruige plaatsen voor.

BALLUM (Fr.: idem; uit persoonsnaam *Balie*, um*-naam). Komdorp op Ameland, W. van Nes

(253 inw.). Ned. herv. en doopsgez. kerk. Openb. Lag. school. Hier eenmaal Jelmera-state (ook: Camminghahuis, gesloopt 1832). Alleenstaande toren in *B.* behoorde wrsch. bij slotkapel. Cammingha-zerk op kerkhof. Enige mooie puntgevels (18de eeuw). Voor Ballumer miede z Ameland, z ook Cammingha.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 44.

BALTHASAR, Jurjen, klokkengieter te Lwd., die van 1651-68 goot. Voor W.O. II in 21 Fr. plaatsen klokken.

Zie: N.B.W. I, 234; Vr. F. XXI (1913), 337-347.

BALUITSLAAN. Volksgebruik in 18de eeuw. Pasgetrouwde jongelui wierpen op Sint* Pieter ballen uit huis, waaronder een versierde 'toverbal'. Om deze bal werd gestreden. Wie haar veroverde was koning en toonde hem tegen een beloning aan de huizen. De pasgehewden moesten aan de door hen verlaten gemeenschap van het 'jongfolk' geld geven. *B.* ontardde in straatschenderij, zo bijv. te Hindeloopen. De overheid greep vaak in.

Zie: Leeuw, Cour. (19.2.1949).

BANCK, Laurentius, rechtsgeleerde en wijsgeer (Norköping in Zweden 1617-Franeker 13.10.1662). Privaatdocent in de wijsbegeerte (1641) en hoogl. in de rechten (1647) te Franeker. Polyglot. Schreef bekende werken over kroning, gezag en inkomsten van de Paus.

Zie: Boetes I, 2de dl., 195-198; Svensk biografiskt lexikon s.v.

BAND, De (ook: *Bandt*; *bant* = streek. Buitendijks gebied in O.Dongeradeel ten N. van de Anjumer- en Lioessenserpolder. Vroeger eilandje, wrsch. al in 1552 door kade met vasteland verbonden. Verbinding werd in 1570 (Allerheiligenvloed) verbroken. Weer aangewonnen in 1718. In 1805 voor *f* 3300 verkocht aan de ingelanden van de Anjumer- en Lioessenserpolder. Hier ook de *B.*-dijk, het *B.*-huis en de *B.*-weg. De naam *B.* komt ook voor in Terbant en Bantega.

BARRADEEL (Fr.: *Barradiel*; bar, ber = bloot). Gem. in N.W. van Frl. waartoe, behalve de hoofdplaats Sexbierum behoren de dorpen Minnertsga, Firdgum, Tjummarum, Klooster-Lidlum, Oosterbierum, Pietersbierum, Winaldum en Almenum, benevens de buurschappen Dijkshoek, Koehool, Roptazijl, Zwaardeburen en de Hornestreek. Vormde in het middeleeuwse Westergo met de grietenijen Menaldumadeel, Baarderadeel, Hennaarderadeel en Franekeradeel het district Franaëker of Vronakker. De naam komt al vóór 1400 voor (in 1398 Berra-deel). Een oude naam is ook Bierumadeel (z Biermen). De officiële beschrijving van het gemeentewapen luidt: Schild dwars doorsneden met een dijk van paalwerk, op dewelke rustende is een korenschoof van goud. Het bovengedeelte des schilds verbeeldende een

hemelblauwe lucht en het benedenste een stille zee. Het schild is gedekt met een gouden kroon (→ Grietenij wapens).

BEVOLKING. In 1714 2850 inw.; 1880 7953; 1900 7534; 1958 7364. De beroepsstructuur (1947) geeft de volgende cijfers: landbouw 1823, nijverheid 460, handel en verkeer 435, huiselijke diensten 215, overige beroepen 201. De nijverheid bestaat uit fabricage van zuivelprodukten (coöp. zuivelfabriek te Sexbierum); Minnertsga heeft een aardappelsorteerbedrijf en een uiendrogerij. Handel in land- en tuinbouwprodukten belangrijk.

TAAL. Van de lagere-schoolkinderen was in 1955 99 pct. Fr.-talig.

GODSDIENST. Ned. herv. 3915, geref. 2313, overige gezindten 342, buitenkerkelijk 869 (cijfers 1.1.1953). Bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer in 1956 werden uitgebracht op de P. v. d. A. 1305, A.R. 1212, C.H.U. 1189, V.V.D. 267, C.P.N. 33; de rest verdeeld over K.V.P. en kleine partijtjes. De gemeenteraad telt 13 leden: 4 P. v. d. A., 4 A.R., 4 C.H.U., 1 V.V.D. LIGGING. *B.* ligt in een langgerekte strook langs de Wadden, van Het Bildt en Menaldumadeel in het O. tot aan het stedelijk gebied van Harlingen, een afstand van ca. 15 km; de grootste breedte in het O. bedraagt 5 km. De Z.grens wordt gevormd door Menaldumadeel, Franekeradeel, Franeker en Harlingen. Sinds 1955 is de gem., die eertijds in het Z.W. Harlingen omsloot, teruggedrongen ten N. van het Van Harinxmakanaal.

BODEM. *B.* is aan de zeezijde het hoogst, de gemiddelde hoogte is 1 m + N.A.P. De bodem daalt naar het Z.; de vlakte van de Riedstroom is het laagst: -0,7. De zee vormde een reliëf met een grote regelmaat van ruggen die N.O./Z.W. over *B.* liggen. Hierop legde men terpen en woonheuvels aan, en ontstonden dorpen en buurschappen; de eerste in een langgerekte streng, en evenwijdig hiermee ten N. twee en ten Z. één rug. De terpentijd valt voor *B.* iets later dan elders. Langs de getijgeulen, vooral de Riedslenk, werd het water aan- en afgevoerd, voordat de zeedijken (11de-13de eeuw?) waren aangelegd. Na de afdamming der Koehoolsterzijl (1584) was *B.* voor de afwatering aangewezen op de Riedstroom, Roptazijl en Harlingen. Zeewaterende waterschappen zijn: Der Vijfdeelen Zeedijken Binnendijks en Der Vijfdeelen Zeedijken Buitendijks.

GRONDSOORTEN. Boven zwak slibhoudend zand ligt keileem op variërende diepte (20-24 en 21-27 m); verder naar de opp. is er zand, resp. veen (te Sexbierum op 12-20,30 m, te Tjummarum op 15-17m). Daarboven ligt het slibhoudende wadzand, dat Z. van Sexbierum aan de opp. komt, en waarop ten slotte een afzetting plaats had van lichte (zavelige) en zwaardere klei.

GEBRUIK VAN DE BODEM. De landbouw beslaat een opp. van 63 pct-, de grove tuinbouw neemt 334 ha in beslag, de rest (1402 ha) is grasland (cijfers C.B.S. 1956). Voornaamste landbouwgewassen: aardappelen 597 ha, tarwe 687 ha, suikerbieten 411 ha, vlas 246 ha, peulvruchten 236 ha, haver 157 ha, gerst 130 ha, koolzaad 90 ha (cijfers van 1956). Bij Harlingen (Almenum) is teelt van klein fruit, pit- en

steenvruchten. Minnertsga heeft een veiling en koelinrichting voor land- en tuinbouwprodukten. In 1956 waren er 4021 stuks rundvee, 424 paarden, 1684 schapen, 304 varkens, 4553 hoenders (cijfers C.B.S.).

De voornaamste verkeerswegen zijn: Mooie Paal-Tjummarum-Sexbierum-Harlingen en Tjummarum — Dongjum-Franeker. Personenvervoer geschiedt door de LABO*-busdiensten (bijkantoor en garage in Minnertsga^; via de Nederlandse Spoorwegen (alleen Minnertsga, Firdgum en Tjummarum zijn per spoor te bereiken) en transportbedrijven heeft vrachtvervoer plaats.

GESCHIEDENIS. Over *B.* is betrekkelijk veel geschreven. H. W. Steenstra gaf: *Oudheidkundige aantekeningen van de dorpen en kloosters der grietenij B.* (1836), meer een dorps- dan grietenijbeschrijving. Over de boerderijen en het boerenleven schreef K. J. van den Akker: *Van den mond der oude Middelzee* I, II (1934, '40). In 1950 verscheen van K. en J. Siderius: *De geschiedenis van B.*, dat wel alles geeft, maar onkritisch. Over de geschiedenis van de grond en de oudste tijden handelt het mooie rapport: *B.* (1955). In deze derde grietenij van Westergo heeft het klooster Lidlum gestaan. De beroemdste naam uit *B.* is die van Tsj. H. de Vries*. *B.*, H. S.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 44; Repert., 176.

BARRAHUIS (Fr.: *Barhûs*). Adellijk huis tussen Goutum en Wirdum, vroeger van de Aytta's. In de 15de eeuw vergaderde de landdag van Oostergo hier vaak. Thans boerderij bij de vroegere spoorwegovergang, waaraan een algemeen verbreide roverssage is verbonden: een als vrouw verklede roverhoofdman wordt ontmaskerd door de booswicht een appel in de schoot te gooien. Een soldaat helpt om de uit hun hinderlaag komende bendeleden onschadelijk te maken. Aan diens moedig gedrag zou liet 'standbeeld' te danken zijn, dat vóór het huis is geplaatst. De uniform van het soldaatje is die van het keizerlijk infanterieregiment van de keurvorst van Beieren (1741-45). De lokalisering der sage is dus jong, de betekenis van het beeld blijft duister. Men onderscheidt oud-*B.* (met gevel uit 18de eeuw) en Nieuw-*B.* (met beeld). Hier vlakbij was de Barrahuisterazijl, een oude zijl in de Middelzeedijk van Oostergo, later een binnenzijl voor de afwatering van het nieuwland.

Zie: Hepkema Memories, 12; Reg. Leeuw. Cour., 44; Repert., 176.

BARTE. Een over een vaarwater gelegen vervoerbare brug zonder leuning, waarvan het dek uit twee houten liggers met een beplanking bestaat. Kan worden verwijderd als een schip moet passeren. Bij het laden van vee in schepen en vrachtauto's gebruikt men ook een *B.* Dat de *B.* stevig was blijkt uit uitdrukkingen: *in rêch as in B.* (een rug als een *B.*), *de greate B.* (de ijsvloer) z. Zet.

BARTHOLOMEUS ANGLICUS. Engels franciscaan, die ca. 1250 een encyclopedie schreef: *De proprietatibus rerum*. In caput LXI over de Friezen. De uitdrukking 'Leaver* dea as slaef',

eigenlijk al bij hem.

Zie: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung XXVII (1906), 54-91; Repert., 224.

BARTLEHIEM. Buurschap in N.W.-hoek van Tietjerksteradeel. Hier van 1170-1580 het nonnenklooster Bethlehem* dat de naam deed ontstaan.

Zie: Repert., 176.

BARTSTRA, Steffen, publicist (Workum 19.2.1861-Haarlem 28.8.1945). Van 1892-1926 predikant in Indonesië. Schreef een viertal historische romans.

Wrk.: Wigle Wever (1904); Pater Gerolt van St. Jansgae (1912); Quaede Foelck (1934); Jancko Douwama (1943).

Zie: Leeuw. Cour. (7.6.1939); Repert., 33.

BASILISCUS. Slangvormig beest met een gekroonde vogelkop en acht poten, welks blik dodelijk was. De *B.* komt in de Fr. kronieken soms voor, en tot voor kort ook in het volksgeloof der Fr. Wouden, o.m. als *bargeljske* (volksetymologie). De *B.* woonde in onderaardse kelders.

BASIUS, Johannes, rechtsgeleerde (Lwd. ca. 1540— Delft 11.9.1596). Na zijn studie in het buitenland advocaat te Lwd. (1561), vluchtte bij Alva's komst en trad in 1568 in dienst van de prins (-1584). Werkte buiten Frl.

Zie: Vr.F. XVIII (1895), 189-279; XX (1906), 1-31.

BASSELEUR, Sipko, jurist (Bolsward 10.4.1746— Lwd. 6.11.1831). In de Fr. Staten hoofd der ultraconservatieven, tot 1783 anti-prinsgezind, later echter sterk voor hem. Opsteller van de zgn. bloedplakkaten (1786). Van 1795-1814 advocaat, daarna lid Provinciale Staten.

Zie: N.B.W. VIII, 54.

BASTERD WED ERIK (Fr.: *tieneblom'*). Van dit plantengeslacht is het wilgeroosje algemeen op zand, op kapvlakten in bossen, langs spoorwegen en in de droge duinen. Het harig wilgeroosje en de klein-bloemige *B.* zijn in moerassen en langs sloten algemeen. De berg-*B.* in het O. in bossen e.d. De roze *B.* in tuintjes enz., vooral in Lwd. De moeras-*B.* is in moerassen enz. algemeen; de vierkantige en de stijve *B.* minder talrijk.

BATAAFSE REPUBLIEK, z. Franse tijd.

BATALJON FRIESLAND. Oorlogsvrijwilligersbataljon (1-9 R.I), in 1945 grotendeels gevormd uit leden der Fr. Binnenlandse Strijdkrachten onder commando van luitenant-kolonel E. Wiersma. Het *B.* vertrok eind 1945 via Engeland naar Ipoh-Malakka en landde 29.3.1946 op Java als onderdeel der V. Brigade. Beveiligingstaak lag in de Bandung-Tjimahisector en na de eerste politionele actie (juli 1947) in Purbalingga c.a. Na talrijke acties volgde in juni 1948 de thuisreis.

Zie: Leeuw. Cour. (15.7.1948); T. Kingma, Frl. was hier (gedenkbok).

BATAVUS N.V. Rijwielen- en motorenfabriek te

Oudeschoot (bij Heerenveen), in 1904 te Heerenveen als een klokken-, later ook rijwielwinkel begonnen. In 1915 nam ze de fabricage van rijwielen ter hand, in 1949 van bromfietsen (productie 1957: 17500 stuks). Belangrijke export, vooral van rijwielen; 350 werknemers. Vooral na W.O. II aanzienlijke uitbreiding: het personeel verdrievoudigde, een nieuwe fabriek te Oudeschoot verving de verschillende bedrijfspanden te Heerenveen.

BATTAERD, C. H. F. A., Corbelijn, z Corbelijn Battaerd, C. H. F. A.

BAUKE FEN SKEANEBURREN, pseud. van Watze Cuperus*.

BAUKEMA, Sieger J., schilder (Oudemirdum 3.4.1852-?1936). Eerst onderwijzer, daarna leerling Minerva Groningen, akte M.O. tekenen. Was lange tijd directeur-leraar Arnhemse tekenschool. Schilderde portret en landschap; impressionist (invloed Th. de Bock).

Zie: Leeuw. Cour. (9.4.1927; 2.4.1932); Repert., 227.

BAUNACH, Carl Friederich, ontvanger der belastingen (Lwd. 1779-Wolvega 13.7.1809). Schreef twee romans en gaf afbeeldingen van Nederlandse klederdrachten uit.

Zie: N.B.W. X, 34.

BAUR, Henricus Antonius, schilder (Hückeswagen, Duitsland 1737 Harlingen 1820). Portretten, historiestukken. Vader van Nicolaas B.

Wrk. in Fr. Mus. en het 'Hannemahuis' (Harlingen).→ Schilderkunst.

Zie: Cat. 100 j. Fr. Schilderk.

BAUR, Nicolaas, schilder (Harlingen 12.9.1767-28.3. 1820). Zoon en leerling van H. A. B.* Behangsels, zeestukken, stadsgezichten.

Wrk. in Rijksmuseum Amsterdam, Fr. Museum en 'Hannemahuis' Harlingen.

Zie: Th. u. B.; Cat. 100 j. Fr. Schilderk.; Repert., 227.

BAVIUS, Franciscus, uurwerkmaker (Lwd. 1723-1761).

Wrk.: gangklok Ottema-Kingmastichting Lwd.

Zie: Ottema, Gesch. Uurwerkmakersk. (Assen '1948), 22.

BAIJUM (Fr.: *Baeijum*, wrsch. uit Badingaheem, um*-naam). Dorp in Hennaarderadeel, O.Z.O. van Franeker, aan de weg van Dronrijp naar Winsum (133 inw.). Herv. kerk. Veeteelt en landbouw. In de M.E. hier een priorij van norbertinessen (St.-Michaels-berg of Monnike-B.) gesticht 1186. Ca. 1235 werd er veel steen gebakken. Opgeheven in 1580.

Zie: Hepkema Memories, 83.

Baijumer vont. Grote doopvont uit de oude kerk te B. Daar in de grond gevonden en nu in de voorkerk. *Sa great as de Baeijumer fonte* (zo groot als de B.v.).

BAZELER SERMOENEN. Drie huwelijkstoespraken, in 1445 te Hildesheim opgeschreven door Bernardus Rordahusim en te

Bazel bewaard. Geschreven in laat-Oudfr., en Nederlands. Het hs. bevat ook verhandelingen over exacte wetenschappen.

Zie: W. J. Buma, Aldfryske houlikstaspraken (Assen 1957).

BEAKEN, It (Het Baken). Tijdschrift van de Fr. Akademy, dat aan alle leden en donateurs gratis wordt toegezonden (ca. 1500 exemplaren). Het verschijnt sedert 1938 in een omvang van ten minste 196 blz. per jaar, aanvankelijk in zes, thans in vier of meer afleveringen. De artikelen handelen in hoofdzaak over taai, literatuur, geschiedenis, bestuur en recht, volkskarakter, volkskunde, demografie, kunst, onderwijs, godsdienst en kerk.

BEATRIXOORD te Appelscha. Het enige sanatorium voor t.b.c.-patiënten in de drie N. provincies. Opgericht als Fr. Volkssanatorium in Joure (1910), als resultaat van een actie van de gehele Fr. bevolking; in 1922 verplaatst naar Appelscha. Na W.O. II is de naam gewijzigd in N. Sanatorium B.

In 1950 wilde het bestuur B. gedeeltelijk verplaatsen naar de omgeving van de stad Groningen, wat een storm van protesten uit Frl. tot gevolg had. In sept. 1954 besloot de algemene vergadering van de sanatoriumvereniging met 363 stemmen (meest Groningse en Drentse) tegen 202 (vul. Fr.) en elf onthoudingen tot splitsing in een nieuwe inrichting voor moderne diagnostiek en chirurgische therapie bij Haren en de restauratie van het basissanatorium te Appelscha. B. telt rond 400 bedden; de nieuwe inrichting te Haren zal rond 300 bedden tellen, de te restaureren kuurinrichting te Appelscha behoudt 100 à 120 bedden.

Zie: Leeuw. Cour. (10.1; 2 en 18.10.1950).

BEAUMONT, z Jan van Beaumont.

BECKING, Jan Willem, predikant (Winterswijk 18.9. 1783—Wons 20.5.1857). Een der dominees van het Fr. Réveil*, die te Oudwoude (1807-10), Oostermeer (1815-25), Heeg (1825-45), Anjum (1845-52) en Wons c.a. (1852-57) werkte.

Zie: Wumkes, Réveil, 41-50.

BEDA, bijgenaamd Venerabilis (de eerbiedwaardige), Angelsaksisch geleerde en theoloog (672-735). Verbleef tot zijn dood in het klooster Jarrow (Engeland), waar hij zijn werken schreef. Voor Frl. is van belang de *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*, waarin hij (I, 15) spreekt van de Angelsaksische* invasie en Hengist* en Horsa.

Zie: A. H. Thompson e.a., Bede, his life, time and writings (Oxford 1935).

BEDDEBANKJES. Ook beddetrapjes. Beschilderd* meubilair, o. a. gebruikt op Ameland en te Hindeloopen om in de hoge bedden te komen (overstromingsgevaar?).

BEDDEPAN. Koperen voorwerp, waarin vuur geplaatst kan worden (o.a. in Hindeloper kamer). De B. heeft een lange steel en diende om de bedden te verwarmen. Vaak als sieraad aan de wand.

BEDELAARSSTEEN (Fr.: *bidlersstien*). Oude

benaming van grensstenen, o.a. bij het begin van de Slachte* onder Rauwerd. Dergelijke palen of platen heten in de volksmond soms 'oud soldaat'. **BEDELARIJ.** Ondanks de vele verboden tierde tijdens de Republiek de *B.* welig. Veelal betrof het vreemdelingen, invalide of afgedankte zeelui en soldaten, ontslagen galeislaven, zigeuners. In de plakaten komen de bedelaars onder verschillende namen voor (arme lieden, landlopers, lediggangers, nachtbidders, nachtgangers, lazarusen, keesjagers, omlopers, nieuwjaarszingers, zwavelstokverkopers, zwaarddansers). De kerk steunde veel. Nu en dan werden klopjachten tegen hen georganiseerd. Vooral in en na de oorlogen was het euvel groot (bijv. ca. 1662). Op de jaarmarkten was de *B.* vaak in verkapte vorm aanwezig. Men kende ook *brugbedelaars* (vgl. de scheldnaam voor die van Sloten, Warga en Heeg).

BEDELORDEN. Groep kloosterorden uit de 13de eeuw. Reactie op de toenemende rijkdom en wereldzin bij de geestelijkheid en ook bij de landbouwende kloosterorden. De *B.* hebben heel weinig produktief eigendom en moeten leven van arbeid en van gaven. De leden zijn niet aan een bepaald klooster, maar aan de hele orde gebonden. Het bestuur is veel krachtiger. In de opkomende steden stichtten de *B.* kerken zonder parochie (openbare kerken); zij brachten eenvoudige devoties voor het volk en waren geliefd om hun sober leven.

a. De dominicanen vestigden zich in Lwd. (1245), de franciscanen in Bolsward (1281) en Lwd. (1457), de karmelieten in Woudsend (1337) en IJlst (1387), beide met parochie, de augustijnen in Sloten (ca. 1457), de met de *B.* verwante kruisbroeders in Sneek (1462) en Franeker (1468). Alle *B.* zijn in 1580 verdreven. Als missionarissen kwamen de franciscanen (1618) en dominicanen (1628) en ook de kapucijnen (1629-44) terug. Staties werden in 1855 parochies; de augustijnen keerden in 1901 terug. De augustijnen (Witmarsum 1903) en de franciscanen (Drachten 1953) hebben kloosters; openbare stadskerken komen in Frl. niet voor.

b. De *B.* kennen voor vrouwen een beschouwende tweede regel; hier van kwamen in de 16de eeuw alleen de dominicanessen voor in Lwd. Sinds 1935 karmelitessen te Drachten.

c. De *B.* kennen ook een derde regel voor leken in de wereld. Vooral die van Franciscus is zeer verbreid geraakt, en werd ook toegepast in kloosters (z. Tertiariissen). Deze regel wordt nu alleen gevolgd door leken in vrouwenkloosters (z. Kloosterorden).

BEDEVAART. In de r.k. kerk een tocht naar een plaats, die een naam van heiligheid heeft. Evenals de Angelsaksen trokken al ca. 800 Fr. pelgrims naar Rome. Van kort na 1500 zijn er berichten over reizen naar Palestina. In Frl. zelf trokken o.a. Dokkum en Maria van Staveren (z. Rijs) *B.*-gangers; in de 15de eeuw werd de laatste vervangen door Onze Lieve Vrouw van Zevenwouden te Bolsward, in de 16de ook door Maria van Lwd. In Schraard

werd het heilig Sacrament vereerd, in Hallum Sint Frederik. Tussen 1580-1875 kwamen de *B.* nauwelijks voor; daarna trok eerst Kevelaar, later de Stille Omgang te Amsterdam. In Frl. kwam Dokkum weer in ere; sinds 1926 ook in grote stijl als nationale *B.* Ook Bolsward is weer gaan trekken; sinds 1951 komt er op of omstreeks de gedenkdag van de slag bij Warns (26 sept.) een geheel Fr. *B.* z. Leaffrouwe dei.

Zie: St. Bonifatiusboek (Nijmegen 1927); S. de Vries, De Fryske Leaffrouwe (1947); Th. Lambooy, Onze Lieve Vrouw van Lwd. (1951); B. XVII (1955), 106-108.

BEDRIJFSLABORATORIUM VAN DE LANDBOUW IN FRIESLAND. Een stichting, die dient voor het onderzoeken van gewassen, bijv. gedroogd gras, kuil en hooi. Werkgebied strekt zich uit over de prov. Groningen en Frl. Door een gewasonderzoek kan de boer aan het begin van de stalperiode o. a. de hoeveelheid voederwaarde die hij in voorraad heeft te weten komen. Het onderzoek geschiedt in nauwe samenwerking met de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst*. Per jaar worden gemiddeld 6500 monsters gedroogd gras, 3000 hooi- en kuilvoermonsters en 2000 diverse gewasmonsters genomen.

BEDRIJFSVERENIGINGEN VOOR HET AGRARISCH BEDRIJF (B.V.A.B. Afdeling Friesland). De twee *B.* dienen ter uitvoering van de sociale verzekeringswetten; de een voor de Land- en Tuinbouwongevallenwet, de andere voor de overige wetten, voor zover die betrekking hebben op het agrarisch bedrijf. De besturen zijn paritair samengesteld uit vertegenwoordigers van werkgevers en werknemers en vormen een personele unie tussen de twee *B.*

De *B.* in hun huidige vorm zijn tot stand gekomen door een op grond van de Organisatiewet sociale verzekeringen (ingevoerd 1.1.1953) noodzakelijk geworden reorganisatie van de *B.* Tevoren werkten drie *B.* in Frl., waarvan een, de 'Waarborg', een provinciaal karakter droeg. Deze vereniging is ontstaan, toen na de in 1907 doorgevoerde wijziging in het Burgerlijk Wetboek met betrekking tot de arbeidsovereenkomst onder de boeren, behoefte ontstond aan onderlinge verzekeringen tegen ongevallen van het personeel.

BEDRIJFSVOORLICHTING. De verenigingen van *B.* beogen in samenwerking met de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst een zo rationeel mogelijke agrarische bedrijfsvoering. Men houdt lezingen, organiseert tentoonstellingen en legt proefvelden aan. De verenigingen zijn vanaf 1947, op initiatief van de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst, in een groot deel van liet Fr. Veen- en Kleiweidegebied opgericht. Ledenaantal in 1956: 1649.

BEDRIJFSVORMEN IN DE LANDBOUW zijn er in Frl. sinds het ontstaan der akkerbouwgebieden twee: de akkerbouw en de veeteelt. Maar gewoonlijk komt men (ook vanouds) tot wat meer

differentiatie: *a.* de *veeteelt* (met I. melkwinning voor de zuivelbereiding en 2. fokkerij voor de handel), die met diverse variaties door boeren en koemelkers* wordt bedreven in de Greidhoek*; *b.* de *akkerbouw* op de klei, die (behalve bij de gardeniers*) een gemengde bedrijfsvorm is, eigen aan de Bouwhoek* en naar methoden en produkten verschillend van: *c.* de *akkerbouw in de Wouden*, ook een gemengd bedrijf, nu grotendeels tot veeteelt geworden; *d.* het *gemengd bedrijf op de eilanden*, dat qua methode en produkten vanouds afwijkt van de *B.* onder *b* en *c.* genoemd. Deze *B.* zijn doorkruist door diverse agrarische specialismen: bijv. vroeger cichoreiteelt, varkensteelt, kaasmakerij, paardenfokkerij e.d. en later toegespitste rundveefokkerij, poterteelt, tuinbouw, kruidenteelt e.d. Wijzigingen in de *B.* zijn veroorzaakt o.a. door grondverbetering, overgang naar fabrieksmatige zuivelbereiding, inschakeling in de wereldmarkt (dit riep ook vooral de specialismen op) en de toepassing van terpaarde en kunstmest. Zo is er in de oudste bouwstreek van Frl. in de Wouden nauwelijks meer sprake van een gemengd bedrijf.

Zie: Spahr van der Hoek, Fr. Landbouw, dl. I en II.

BEEK-DE HAAN, Sietske, schrijfster (Oranjewoud 24.11.1889-Bussum 31.10.1948). Haar vader Ynze de Haan was hoofd der lagere school en leraar aan de kweekschool te Heerenveen. Zij werkte, na haar opleiding, bij de Drachtster Courant en te Amsterdam. Als Cissy van Marxveldt schrijfster van vele zeer geliefde meisjesboeken, die echter niet in Frl. spelen.

BEEKHUIS. Gronings geslacht, afstammend van Hermannus *B.* (1775-1808). Vier zijner zoons werden predikant, meest in Frl., o.a. Willem (Noordlaren 18.6.1766—Garijp 28.2.1815). Onder zijn nageslacht zijn enkele bekende juristen te Lwd. en elders.

Zie: N.B.W. IV, 96; B.W.P.G. I, 372V; Hs Geneal. in Gem. Arch. Lwd.

BEEKHUIS, Hanna (J. H. E.), Ned. componiste en pianiste (Lwd. 24.9.1889-). Studeerde bij P. van Anrooy, Dirk Schafer, Frits Schuurman en in het buitenland. Gaat in composities vaak uit van een tekst, beeld of stemming.

Wrk.: Catalonia suite, Djaa el Fnaa-suite, O et O et Gloria; werken voor piano, kamermuziek (blaaskwintet), liederen, declamatorium: De Zeven boeren.

BEEKKERK, Harmen Wouter, schilder (Lwd. 18. II. 1756—3.6.1796). Schilder van behangsels, portretten, landschappen en historiestukken.

Wrk.: Vertrekamer stadhuis Lwd., Fr. Museum.

Zie: Jierb. Gen. Werkforbân (1946), 36-43; Gat. 100 j. Fr. schilder.

BEEKKERK, Have Wouters, militair (Lwd. 29.7. 1758-Deinum 5.9.1822). Broer van de

schilder, medeoprichter vrijmetselaarsloge 'De Fr. Trouw' (1782). Van 1784-89 bouw- en meubelmeester, van 1795-1813 militaire functies.

Zie: Jierb. Gen. Werkforbân (1946), 36-43.

BEELDENSTORM. De 'reiniging' van de r.k. kerken werd in 15(16 van hogerhand geregeld en geschiedde ordelijk (z Tjerk Walles). In 1578 en 1580 wel uitbarstingen. In 1580 kloosters vernield en veel geroofd.

Zie: Reitsma H. J., 125 v., 131 v., 188.

BEELDHOUKUNST. Middeleeuwen. De beeldenstorm* heeft Frl. weinig *B.* uit de M.E. gelaten. Het Fr. Museum en het kerkmuseum te Janum bewaren fragmenten.

12de EEUW. Rood zandstenen Christuskop, tegen 1200, misschien uit St. Odulf te Staveren, 1877 gevonden te Lemmer. Rode zandsteen kwam uit Westfalen. Een vrij primitieve Westfaalse school heeft tot de 16de eeuw invloed. Vgl. sarcofaagdeksels uit Beets en Roodkerk, kraagsteentje uit Nijwier (Sion), kopje uit Staveren, tufsteenversieringen aan de kerk te Jorwerd.

13de EEUW. Timpaan aan de kerk te Kimsward, rode Bremer zandsteen, tegels uit Hallum (ca. 1200), kopjes aan kerk te Ee (1250-1300), houten, zittende madonna in r.k. kerk Bolsward (O.L. Vrouw van Zevenwouden). Sculptuur veelal ondergeschikt aan opbloeiende baksteencultuur.

14de EEUW. Lokale ateliers, maar nog Westfaalse invloed: St. Maartenssteen Bolsward, rode Bremer zandsteen 1355; rood-zandstenen oksaalfragment Wons (z Kraak); Epposteentje uit Rinsumageest (1341); rood zandstenen oksaalfragment uit karmelietenklooster Woudsend (tegen 1400); vierhoornige bok uit Britsum.

15de eeuw. In Frl. stilstand, na 1450 verval, maar: rijk interieur van St.-Maarten te Bolsward (kraagstenen, koppen, koorbanken, misericordes) ca. 1490; mooi zandstenen doopvont uit Tjalhuizum (1450-1500), doopvont te Buitenpost, houten kraagsteen uit Boksum, rood Bremerzandstenen fragmenten uit Kornwerd, grafsteen van Dodo Jouwsma uit Beets 1481.

16DE EEUW. Weinig is overgebleven: eikehouten 'Geseling van Christus' ca. 1510, misschien uit Oldehoofster kerk, in Fr. Museum, boers N. Nederl. realisme; doopvont uit Wier ca. 1520; grafzerken en fraaie kraak te Oosterend. K., J. J.

Zie: Buil. Oudheidk. Bond 1902/03, 109-113; D. Bierens de Haan, Het houtsnijwerk in Nederland (Den Haag 1921); J. S. Witsen Elias, Koorbanken en Kansels (Amsterdam 1946); D. P. R. A. Bouvy, Middeleeuwse beeldhouwkunst in de Noordel. Nederlanden (Amsterdam 1947); Leeuw. Cour. (16 en 27.9.1950).

Nieuwere tijd. Meesters der 16de-eeuwse zerkhouwerij zijn B. G. en Vincent Lucas. De laatste voerde de portretzerk in. Claes Jelles, ca. 1600 antiekhouwer te Franeker, zet de late Vincent-Lucas-stijl voort. In de zoons, Pieter en Jelle Claeszen verslapt de stijl. Op de portretzerk wordt de voorstelling beweeglijker (Rauwerd, Stiens, Wirdum), en toch eenvoudiger, de steen wordt kleiner. Veel cartouches, lange rand schriften met hoekvulling van wapens en leeftijds koppen. Minder zerken van kunstwaarde. Er is te weinig materiaal, om — zoals in de schilderkunst —, een school te herkennen. De grote monumenten maakten vreemdelingen: zo de Gentenaar Johan Schoorman de tombe van Anna van Oranje (1591), een onbekende die van Willem Lodewijk naar ontwerp van Pieter Hendriksz de Keyser (z Nassau's Grafruimte), Pieter van den Plas dat van Menno van Coehoorn († 1704) te Wikel, J. B. Xavery dat van Sicco van Goslinga 1737 te Dongjum. De makers van kleinere epitafen (Ee, Tjerkwerd) zijn niet bekend, evenmin die van een knielend paar (1660) en van de Heraclyt en Democryt (poortbeeldjes van Groot-Terhorne te Beetgum), alle in het Fr. Museum. - Het Bolswarder stadhuis heeft *B.* van Hendrik en Hans Minneman, Hendrik Hansen uit Zwolle, Johannes Schüneman (Duitser, naam staat op de Heermazerk in de Martinikerk aldaar); Jan Pyters (sedert 1614 burger van Bolsward) maakte 'de geketende Fortuin' op het gevangenispoortje. Van Pieter Adriaensz van Sexbierum is het fries van St.-Jacobsstraat 13 te Lwd., sterk beïnvloed door Hendrick de Keyser.

Frl. had in de 17de en 18de eeuw geen grote steenhouwers, maar er is veel klein werk gedaan: natuurstenen gevelversieringen bijv. In hout is er echter veel moois, vooral kerkmeubilair: preekstoel te Ballum (vroeger Harlingen) van Jelle Claeszen (1604); in de Martinikerk te Bolsward (1660-62) van Johannes Kinnema uit Alkmaar met Pyter Jurjens en Pyter Pyters Posthuma; te Sint Annaparochie, maker onbekend; te Kimsward (1695) dito, herinnert echter aan preekstoel van Arjen Lousz (geb. 1679) te Winaldum 1728 (de Louszen zijn een beeldhouwersfamilie). Jacob Gysberts, vader van Gysbert Japiks, ontwerper van het stadhuis te Bolsward, sneed (1616) de portiek in de raadzaal, het meester stuk der Fr. houtsnijkunst. In de 18de eeuw is Lwd. actief: Gerbrand van der Haven: preekstoel te Workum (1718), fronton stadhuisgevel en beelden op het orgel in de Grote Kerk te Lwd., St. Michaelsbeeld op Harlinger stadhuis; Jaen Oenema: preekstoel te Driesum; Pieter Nauta met Benjamin Dykstra trapleuning, met Van der Haven fronton Leeuwarder stadhuis; Eilardus Swalue: preekstoel Beers (1759), silhouet van Lwd. (in Fr. Museum); Dirk Emderveld, die een groot atelier moet hebben gehad, o. a. preek

stoelen Ternaard (1768), Hallum (1773), Idaard (1774); Hermanns Berkebyl, preekstoel Mantgum (1781); Antonio Solaro, orgellampet Bozum. Johan Jurjen Hempel te Harlingen leverde een der fraaiste stukken van de eeuw, de preekstoel van Sexbierum (1768). Om 1800 valt er niemand meer te noemen. Uit 19de en 20ste eeuw: Pier Pander, Tjipke Visser, Mevrouw Baanders-Kesler, G. J. Adema, Jentje Popma, Auke Hetteema, C. W. Fokma. W., A.

Zie: E. Neurdenburg, De zeventiende-eeuwsche *B.* in de N. Nederlanden (Amsterdam 1948); A. L. Heerma van Voss, De laatste rustplaats der Fr. Nassau's (1948); W. H. Keikes, Bolsward, Ouderdom met gratie (1951).

BEENBREEK (Fr.: *bûtergers*). Lelieachtige plant. Vroeger algemeen op vochtige heidevelden (Bergumerheide). Thans door ontginning zeldzaam. In heiderestanten en dichtgegroeide veenwijken in het Z.

BEENEN, Anke, z Schaap, Jouke.

BEENSNIJDEN. Volkskunst*, die vroeger veel beoefend werd. Koeiebeenderen dienden tot grondstof. Men sneed pijpenpluizers, vouwbenen, brochés enz. Bekendheid verwierven Romer uit Goutum, J. Weima* uit Oudega Sm., en de familie Hylkema*.

BEER. Gemetselde waterkering door een kanaal; bij militaire werken om het oversteken te belemmeren. Ook muurstut, bijv. bij kerken.

BEERE, Arent Julianus Carel de, fel en gehaat patriot. In 1779 grietman van Hemelum Oldeferd, dijkgraaf en afgevaardigde ter Staten-Generaal. Een der leiders van de Franeker tegenregering (1787). Trad in 1795 als 'de Friese Robespierre' op de voorgrond, maar raakte na 1798 als federalist aan kant.

Zie: N.B.W. X, 37.

BEERS (Fr.: *Bears*). Agrarisch dorp in Baarderadeel (176 inw.). Van het oude Unia-State is de poort (1616) over. De kerk van ca. 1300, ca. 1500 vergroot, later vaak gewijzigd. In 1857 verloor de toren zijn zadeldak.

Zie: Hepkema Memories, 10; Reg. Leeuw. Cour., 44; Repert.. 176.

BEESTIAAL (of: geslacht). Tijdens de Republiek belasting op het vlees ter consumptie, vooral op rund- en varkensvlees.

Zie: F. N. Sickenga, Bijdrage tot de geschiedenis der belastingen in Nederland (Leiden 1864), 369; Tegenw. Staat IV, 409.

BEETGUM (Fr.: *Bitgum* uit Betinga, Badingaheem, um*-naam). Dorp in Menaldumadeel. Met Beetgumermolen 1725 inw. Landbouw, veeteelt, bloembollenteelt, aardappelexport. Ned. herv. kerk. Hier tot 1879 het slot Groot-Terhorne of Martena-State. Ook de geslachten Donia, Buma en Aysma hadden staten te *B.* Bij *B.* werd in 1888 de Hludana*-geloofte-steen gevonden. De beruchte Hogerhuis*-zaak speelde zich hier af.

Zie: Hepkema Memories, 33; Repert., 176; Algra. De Historie... II, 184-194; Reg. Leeuw. Cour., 44.

BEETGUMER HOGEDIJK. Vroegere zeedijk (Bilydyck), aangelegd 1250-1300. Vormt een geheel met Schradijk. De armdijk* op Middelzeedijk van Westergo heet Langstraat. De *B.* was afsluitdijk* van het X. deel van de Middellzee, sinds 1505 binnendijk*.

Zie: Binnendijken en Slieperdijken I, 158 e.v.

BEETGUMERMOLEN (Fr.: *Bitgummole*). Buurschap onder Beetgum. Landbouw, veeteelt. Aardappelveiling. Station Kunstmatige Inseminatie. Geref. kerk. Alg. en chr. kleuter-, openb. en chr. nat. lagere school en lagere landbouwschool. In elk opzicht het moederdorp over het hoofd gegroeid.

BEETSTERZWAAG (Fr.: *Beetstersweach*, *De Sweach*; beets = beek, zwaag = weide). Hoofdplaats van Opsterland (1468 inwoners). Bij *B.* hoort het vroegere dorp (Oud-) Beets, met een herv. kerk. Een openbare lagere- en een school voor chr. volksonderwijs, een lagere landbouwschool. Van de vroegere herenhuizen zijn nog over: Lauswolt (hotel), Harinxma-state en Lycklemahuis. Het buiten Lijndenstein ingericht tot kinderziekenhuis der Cornelia-stichting (ca. 1910). De roman van Sj. van der Schaaf: *Abbingawâld*, tekent het oude *B.*, ook de roman *Willem van Harpen's leef jaren* van A. J. ten Brink, speelt er, evenals *Trije Tsjûgen* van Sj. Leiker en *De wûndere simmer fan Jurrit Jongema* van Sj. v. d. Schaaf. Openluchttheater. Na W.O. II krijgt *B.* als woon- en forensenoord betekenis. Deze kan nog groeien als de Rijksweg 43 klaar is.

De *bossen* van *B.* en Olterterp behoren tot de mooiste van Frl. Grote afwisseling: opgaand loof- en naaldhout en hakhoutbossen. De bossen worden vaak door cultuurgronden onderbroken. Ook zijn er percelen heide en een aantal 'dobben'. Deze 'parel aan Frl.'s kroon' is te danken aan de Fr. adel, die hier zijn buitenverblijven en landgoederen had en na 1800 op de heide en op bouwland bossen heeft aangelegd. De meeste bezittingen zijn geleidelijk in andere handen overgegaan. Van O. naar W. vinden we 'Olterterp' en 'Lauswolt', beide eigendom van de Alg. Fr. Levensverzekering Mij., 'Harinxma-State' van B. Ph. baron van Harinxma thoe Slooten, de bossen van de 'Van Teyens Fundatie' en die van de 'Cornelia-stichting'. Het gehele complex is ca. 1500 ha groot. Hiervan is de helft bebost. In W.O. II is een groot deel van de oudste grove dennen- en fijnsparrenbossen geveld. Voor de herbebossing is veel gebruik gemaakt van Japanse lariks, douglasspar, fijnspar en sitkaspar. Het hakhout wordt ook grotendeels geleidelijk in naaldhoutbos omgezet. De bossen zijn bijna alle toegankelijk voor bezitters van een wandelkaart.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 44; Repert., 177; Leeuw. Cour. (13.11.1954).

BEETWORTELSUIKERFABRIEK, Fries-Groningse

coöperatieve, ligt aan het Hoendiep even buiten Groningen. In 1913 gesticht. De derde fabriek van Nederland. Hier en te Vierverlaten* worden de Fr. suikerbieten* verwerkt.

BEFLIJSTER (Fr.: *domeny-lyster*). Zwarte vogel met (vuil)witte borst (bef). In voor- en najaar doortrekker.

BEGRAFENISGEBRUIKEN. Terwijl de voornamen en rijken tijdens de Republiek en eerder in de kerk werden begraven - het liefst 's avonds met fakkellicht of op zondag, en dan zo dicht mogelijk bij altaar of kansel - werden de burgers en armen vaak op het kerkhof begraven (z Oesdrip). De oude grafstenen* in de kerk — soms in het middenpad, ook onder de vloer of tegen de zij- of koormuur opgesteld, vgl. Deinum, Friens —, herinneren aan deze tijd. Sedert 1828, toen het begraven in de kerk verboden werd, geschiedt de begrafenis op het kerkhof in de rij en op het nummer dat aan de familie toekomt. De nummers aan de kerkmuur of op paaltjes moeten verwarring voorkomen. Vroeger kwamen de doden in het graf dat aan de beurt was. Rijken en armen, een heer en zijn knecht, kwamen naast elkaar te liggen. Vgl. het opschrift (1591) aan de N. muur van de kerk te Wommels, dat overeenkomt met een opschrift te Pilsum (O.-Frl.). z Dodencultus.

Steeds meer verzorgt een vereniging de begrafenis. Hier en daar valt deze nog onder de burenplicht*. Nergens is meer de situatie waarbij, zoals bijv. in 1811 op Ameland, de burenen de aanzegging verrichten en ook gehouden zijn 'het Lijk te ontleden en te kisten, beluydingen te doen, het graf te maken en het Lijk te begraven'. De *B.* verliezen snel aan omvang en karakter. Het klokluiden, de gang naar het kerkhof en de teraardebestelling moeten worden genoemd. Hier en daar worden de klokken geluid om een sterfgeval te melden (het beluiden) en wel op een vast tijdstip en naar geslacht of leeftijd verschillend wat duur en volgorde der klokken betreft. Het luiden bij de begrafenis, dat aanvangt zodra de stoet in het gezicht van de toren is of zodra (als men in een lokaal samenkomen) de baar met de kist wordt opgenomen is algemeen. De klokken zwijgen vaak bij de teraardebestelling, maar worden weer geluid als de rouwstoet de terugweg aanvaardt. Heeft de laatste begrafenisganger het kerkhof verlaten (resp. is de laatste vrouw — de vrouwen lopen achteraan - uit het gezicht van de klokluiders) dan zwijgen de klokken voorgoed. Vaak bestaat lijkstoet uit de lijkkoets en 'it leedfolk', te voet achter de wagen. Meestal lopen de mannen voorop en volgen de vrouwen in de tweede groep; soms ook scheiding naar gehuwd en ongehuwd. Het oude 'regenkleed' wordt niet meer gedragen en ook de sluier verdwijnt. In grotere plaatsen volgen op de koets de auto's met familie en enkele genodigden, terwijl de andere genodigden te voet gaan in de gewone volgorde. Alleen in de steden verzamelen de genodigden-in-ruimere zin en de belangstellenden zich op de dodenakker.

Tegenwoordig is de begrafenis meestal om 1 of 2 uur 's middags, maar doodgeboren of jonge kinderen worden om 4 uur of 's avonds (6 of 7 uur) begraven, waarbij alleen mannen meegaan.

Dikwijls gaat men driemaal* om het kerkhof. Na de plechtigheid komt men bijeen in het sterfhuis of een lokaliteit, echter niet meer om het leedmaal te nuttigen (in de 17de eeuw vaak een zwelgp partij), maar om thee te drinken, waarbij vaak (soes)krakelingen* worden gepresenteerd, z Lijkdeur, Lijkweg.

Zie: Repert., 296; Reg. Leeuw. Cour., 61.

BEGRAFENISLEPEL. Tot ca. 1850 plachten adellijke landheren door hun pachters te worden uitgedragen. Ter herinnering kregen deze een zilveren *B.* met inscriptie.

BEGRAFENISPENNING, z Familiepenning.

BEGIJNEN, z Bagijnen.

BEHOUDEN HUIS, z Westerschelling.

BEHRNS, Johannes Henricus, onderwijsdeskundige (Enschede 5.1.1803-Franeker 5.3.1883). 1829 lector Franeker Atheneum*, na 1843 leraar moderne talen en wiskunde aldaar, lid Fr. Genootschap*, schoolopziener, 1857-80 inspecteur L.O. in Frl. Geschriften op taalkundig, historisch en didactisch terrein.

Zie: N.B.W. II, 116-117.

BEILANUS. Geslacht van predikanten, juristen en officieren, naam naar geboorteplaats Beilen van stamvader Henricus (1582-1635), predikant te Blokzijl 1602, te Franeker 1605. Zoon Justus († 1676), predikant te Ternaard 1635. Zoons o.a.: 1. Gerardus (1643-1700), ontvanger-generaal van Frl., (achterkleinzoon Gerardus Henricus (1774-?) trok naar Zierikzee); 2. Johannes († 1726), predikant te Augsbuur 1679, Rinsumageest 1683, Sexbierum 1695. Kleinzoon Johannes (1723-92), predikant te Engelum 1749, te Ee 1766, trouwde Petronella Koek. Zoon Theodorus Coenraad Koek B. (1764-1844), predikant te Peasens 1789-1842.

Zie: Vorsterman van Oyen, Stam- en Wapenboek I, 52; N.B.W. IX, 46; X, 39; Romein, Naamlijst, 65. 212, 229, 465, 492, 502, 546, 554; Aanv., 69.

BEIMA, Elte Martens, sterrenkundige (Oostermeer 11.2.1801-Leiden 24.2.1873). Studeerde op kosten van Jhr. I. Aebinga* van Humalda te Leiden; promoveerde in wis- en natuurkunde 1842; conservator aan het Rijksmuseum v. Natuurlijke Historie; vertaalde in het Nederlands o.a. A. von Humboldts *Kosmos* (5 dln., 1846-63); astronomisch medewerker aan de Fr. Volksalmanak*.

Zie: N.B.W. VI, 92; Leeuw. Cour. (28.12.1873); Wumkes, Paden IV, 480.

BEINTEMA, Riets, organist, dirigent, muziekpedagoog en componist (Franeker 29.6.1893-). Studeerde voor onderwijzer, daarna muziek bij J. Godefroy en P. C. Koerman*. componeerde o.m. een zeer bekend kerstoratorium en ruim 100 koorwerkjes, veel Fr.-talige. Geeft cursussen voor koorleiders.

BEINTEN, De, streek onder Minnertsga. Misschien land waarop veel 'bjinten' (bentgras, pionten, pijpen-doorhalers) groeiden. De naam

Beintum (z Hoge-beintum) kan ook verklaard worden als 'in de streek waar veel bentgras groeit'.

Zie: Fr. Plaknamen I, 11-12.

BEJAARDENZORG. Kerkelijk en particulier initiatief en gemeentelijke overheid bedrijven *B.* (diensten als volkshuisvesting en inspectie volksgezondheid). Frl. had 1956: 56 tehuizen, 24 centra, 3 verpleeginrichtingen en 22 sociëteiten voor bejaarden, en een tehuis voor geestelijk hulpbehoevende bejaarden (Noordbergum). Verder worden vele autotochten met deze groep gemaakt. Het percentage bejaarden nam toe van 7 pct. in 1899 tot 10,47 pct. (Nederland 8.4), Vlieland heeft zelfs 16.3 pct.!

Een bejaardencentrum bestaat uit een hoofdgebouw met bejaardenwoningen eromheen. Barradeel heeft 28 zulke woningen (in vier dorpen) gebouwd. De gewenste wooneenheid voor bejaarden is: woon- en slaapvertrek (voor gehuwden; voor alleenstaanden: woon-slaapvertrek), portaal, toilet, keukenhoek. - Alles uit het gewone huis moet er zijn, maar aangepast aan de speciale behoeften. Sommige huishoudscholen hebben een opleiding voor inrichtingsassistenten. De stichting Frl. voor Maatschappelijk werk gaf vijf rapporten over *B.* uit en organiseert scholingsbijeenkomsten voor de directies der inrichtingen, z Armenzorg, Armhuis.

Zie: J. Th. R. Schreuder, De verpleging van chronisch zieke bejaarden (1955).

BEKA, Johannes de, invloedrijk 14de-eeuws kroniekschrijver. *B. Furmerius** gaf 1612 de door Suffridus* Petrus klaargemaakte tekst te Franeker uit.

Zie: Romein, Noord-Ned. Geschiedschr. (Haarlem 1932), 82-88; H. Bruch. Supplement (1956), 24-27.

BEKHOF, z Schansen.

BEKIUS, Benjamin, predikant (Leiden nov. 1656-Britsum 14.11.1733). Stond 1686-1723 te Britsum. Gaf dichtwerk uit. De grootvader van François *B.**, ook voorvader van F. Haverschmidt*.

Zie: N.B.W. II, 117-118.

BEKIUS, François, predikant (Lwd. 12.10.1726-Dokkum 7.4.1803). Stond 1752-77 te Ilpendam, 1777-83 te Augustinusga—Surhuizum. Typisch voorbeeld van de 18de-eeuwse dominee-dokter. Had wrsch. abnormale trekken. Door dorpsintringes afgezet.

Zie: H. G. Cannegieter, F. B., de duivel-dominee uit de Fr. Wouden (Santpoort 1941).

BEKKER, Balthasar, predikant-theoloog (Metslawier 20.3.1634—Amsterdam 11.6.1696). Na opleiding bij vader thuis (bijbelonderwijs) student te Groningen (1650) en Franeker (1654). Rector aldaar (1655), predikant te Oosterlittens (1657), promoveerde 1665. Preekte (iets nieuws) geregeld ook 's zondagsmiddags en catechiseerde voor de jeugd (*Gerijmde kinderleer*). Na verlies van eerste vrouw Elsje Walkens (1664) pleitte hij voor lijkpredikaties*. Vele vijanden. 1666

predikant te Franeker: catechisatieboekjes over de Heidelbergse Catechismus voor jong en oud (*Vaste spijze*), gaf les aan studenten. Ca. 1670 van Cartesianisme* verdacht, later ook van Socianisme*. Was noch Coccejaan noch Voetiaan. Om de *Vaste spijze* veel last. Het boek werd verboden. De overheid (door Joh. Wubbena?) tegen B. Hoewel de kerk hem op allerlei wijze hinderde, toch in 1672 op de voorgrond. B. was een bijbels theoloog, maar tevens een zelfstandig denker. Beroep naar Loenen (1674) een bevrijding. Daarna Weesp (1676), Amsterdam (1679). Schreef veel. Bekendste boek *de Betoverde Werelt* (1691-93); 1692 afgezet. Zijn in Frl. geschreven werk gebundeld in *De Friesche godgeleerdheid* (1693). 1696 te Jelsum in het familiegraf van zijn tweede vrouw Frouck Fullenius bijgezet. Gedenkplaat in de kerk te Metslawier.

Zie: B.W.P.G. I, 389-412; W. P. C. Knuttel, B. B. (Den Haag 1906); Reg. Leeuw. Cour., 28: Repert., 227.

BEKKER, Johannes, dirigent en muziekpedagoog (Winschoten 5.1.1826-Groningen 5.1.1907). Opgeleid aan de Koninklijke Muziekschool te Den Haag, in 1847 organist te Meppel, 1851 te Gouda, 1867-97 dirigent van het Harmonie-orkest te Groningen, dat geregeld te Lwd. optrad. Van 1884-96 directeur van Zangvereniging Concordia te Lwd. Zie: Groningse V.A. (1908), 54 e.v.

BEKKER, Johannes Henricus, predikant (Loenen 25.6.1676-Jelsum 3.6 of 7.1.1737). Zoon, niet geestverwant, van Balth. Bekker. 1705-37 te Jelsum. Schreef een boekje over het sterfbed van zijn vader.

Zie: B.W.P.G. I, 412.

BEKLEMRECHT of beklemming. Het recht om eens anders landerijen, waarop een eigen huis (met verdere bedrijfsruimte) staat, altijddurend en erfelijk te gebruiken, tegen vaste jaarhuur en geschenken bij overdracht en bij huwelijk van de gerechtigde. Het B. is in Groningen (mede door de wijze van verhuren van de voormalige kloosterplaatsen*) ontwikkeld uit een 'huur met huisrecht', dat in Frl. recht van afkoop* heette. Door afwijkende opvatting van de afkoop en doordat de Staten van Frl. de kloosterplaatsen spoedig verkochten, ging de kans op ontwikkeling van het (economisch goed werkende) B. in Frl. verloren; het geschenk (propijn) aan de landheer* kwam nog lang sporadisch voor.

BELASTINGWEZEN. Tot 1793. In de M.E. geen uniform belastingstelsel. Kon een object niet door hand*- en spandiensten worden uitgevoerd, dan volgde een omslag over de contributieplichtigen; vaak de belanghebbenden. Deze omslagen hadden een verschillende

grondslag: het gebruikte land, het aantal koeien, het huis. Dit gold ook voor de enige 'rijksbelasting', de huslotha*. - De Saksische hertogen regelden het B. De belangrijkste nieuwe belasting was de jaartaks*. Door de invoering van de floreenbelasting* onder de Bourgondiërs verloor de jaartaks aan betekenis. De floreenbelasting bleef tijdens de Republiek met steeds meer plaatselijke belastingen er naast in de vorm van opcenten over deze floreenbelasting. Daarnaast kwamen de belasting op de vijf* speciën, de reële* goedschatting (sedert 1711) of reële looste penning, de personele* goedschatting, het collateraal* en de consentgelden (z Boden en consenten). Plaatselijke belastingen (z Corpusgelden) waren zeer verschillend. De belastingen waren in Frl. vrij hoog, doordat Frl. na Holland het hoogst in de generaliteitslasten was aangeslagen (ruim 11,5 pct.). Dit is een der oorzaken van het Pachttersoproer* (1/48).

Zie: Economist (1890), 364-387; Reg. Leeuw. Cour., 61-62; Repert., 296.

Na 1795. De eenheidsstaat van 1798 bracht landsbelastingen (algemene regeling 1805) en reglementering van de bevoegdheid der lagere lichamen in dezen.

Eerst bleven de oude *plaatselijke belastingen*. In 1805 en 1806 echter afgeschaft en vervangen door 'additionele Stuivers'¹ op verschillende landsbelastingen (alleen in kleine gem.), een hoofdelijke omslag over de vermogens, retributiën en een belasting op 'Prachtvertoningen' bij trouwerijen, begrafenissen enz. Sedert is het gemeentelijk belastingstelsel aan centrale regeling onderworpen. Accijnzen, opcenten en rijksbelastingen, hoofdelijke omslag en retributies spelen daarin lang een belangrijke rol. De bevoegdheid tot het heffen van accijnzen vermindert geleidelijk, en verdwijnt 1865. De hoofdelijke omslag komt dan meer naar voren om in de 20ste eeuw te verdwijnen. Thans valt de opbrengst der vele plaatselijke belastingen in het niet bij de nieuwe uitkeringen van rijkswege, het grootste deel van de gemeentelijke inkomsten.

Na 1795 geen *gewestelijke belastingen*. Eerst in 1821 opcenten op enkele rijksbelastingen (retributies konden ook voordien worden geheven). Het provinciaal belastinggebied is daarna in hoofdzaak tot opcenten beperkt gebleven, in de vorige eeuw in Frl. meer dan elders. Twee speciaal Fr. belastingen waren: belasting op het rundvee i.v.m. de longpest (1849-54) en buitengewone opcenten op de grondbelasting (ongebouwd) als compensatie voor de hoge bemalingslasten (bouw stoomgemaal Takozijl 1916 t/m 1945). z Financiën.

Ook bij de prov. overtreffen de bijdragen van rijkswege nu de belastingen, z Decentralisatie.

Zie: M. W. F. Treub, Ontwikkeling en verband van de Rijks-, Provinciale en Gem. belastingen in Nederland (Leiden 1885); M.

J. A. V. Koeken, Bijdrage tot de kennis van het Prov. financieuzen in zijn historische ontwikkeling (Alphen a/d Rijn 1933).

BELIDA, Olpherd Hendriks, geref. Oostfr. predikant, 1592 naar Frl. gekomen, 1608 wegens dronkenschap afgezet, later weer toegelaten. Wrsch. 1620 hoogbejaard te Oosterbierum gestorven. Stamvader van vele rectoren (o.a. te Harlingen) en predikanten.

Zie: N.B.W. I, 280.

BELKUM, Klaas van (Lwd. 13.7.1811-7.10.1886). Lang koster van de Grote kerk te Lwd, en godsdienstonderwijzer. Schreef vele boeken.

Zie: N.B.W. II, 119 (met bibl.).

BELUIDEN. Hier en daar wordt een sterfgeval nog door klokgelui bekendgemaakt. Is het vóór 8 uur 's morgens, dan die dag om 8 uur; is het later, dan de volgende morgen. Waar twee klokken zijn, worden beide geluid; voor een man begint de grote, voor een vrouw de kleine klok. Een kind onder 't jaar wordt niet beluid. Bij de begrafenis luidt dan alleen de kleine klok. z Begrafenisgebruiken, Tijdluiden.

Zie: Leeuw. Cour. over Ureterp (30.5.1956).

BEMESTINGSMETHODEN. De bemesting begon op het bouwland, waar men koemest (in de Wouden ook mest van heideschappen*) opracht. Voor de greide werd volstaan met aardrijden*; de 'overtollige' mest verwerkte men tot dompen*. Daardoor was de mestwinning* in Bouwhoek en Wouden zorgvuldiger dan in de Greidhoek. Daar kreeg men in 17de en 18de eeuw pas oog voor de waarde der nobele specie - eerst voor de verkoop, na 1750 ook voor de eigen 'finnen'. In de Wouden kregen deze overigens alleen slataarde, tot in de 19de eeuw het 'modderen' met terpaarde* begon. In de 19de eeuw kwam ook 't afzonderlijk benutten van de gier op, wat de weilanden veelal ten goede kwam. In de 19de eeuw mislukten proeven met guano door ondeskundigheid, ca. 1900 nam het kunstmestgebruik toe, en daarmee de kans tot wijziging van bedrijfsvorm. 'Mieden' werden pas bemest als ze ingepolderd waren en niet te ver van huis lagen.

Zie: Spaar v. d. Hoek, Fr. Landbouw r.

BENEDENKNIJPE (Fr.: De *Knipe (West)*, knyp = vernauwing). Dorp in de gem. Heerenveen, aan de Schoterlandse Compagnonsvaart (561 inwoners). Herv. kerk (1661) en geref. kerk. Bij de Veensluis (Fr.: *Feanslûs*) Joods kerkhofje en coöp. zuivelfabriek. In een deel van *B.* over de wijkmonden nog de typische 'bertsjes' of 'barten'*. Te *B.* een openb. lagere en een chr. lagere school.

Zie: Leeuw. Cour. (7.5.1952).

BENEDICTUS GERBRANTSZ, beeldsnijder te Lwd. 16de eeuw. Wrsch. de steenhouwer *B.G.* van wie grafzerken* bekend zijn uit 1537-65.

Wrk.: o.a. te Franeker, Bornwerd, Bolsward, Jelsum, Schettens, Hallum, Bozum, Sexbierum.

BENEDICTIJNEN. Kloosterorde van los samenhangende abdijen en priorijen, soms in unies of congregaties verbonden. Leggen zich toe op arbeid, studie en plechtige eredienst, leven van grondbezit; hadden in de vroege M.E. de leiding bij de kerstening. Zo kregen abdijen als Fulda*, Werden*, Corvey*, Saint Amand door grondbezit bij Dokkum en Staveren, St. Paulus te Utrecht door eigenkerken* in Westergo, veel invloed die echter 900-1200 verdwijnt.

De eerste abdijs der *B.* in Frl. was Foswerd*, tegen 1100 van Ameland naar Ferwerd overgebracht. 1132 kwamen *B.* in St. Odulf te Staveren; in Smalle-Ee ontstond een dubbelklooster (de mannen trokken later naar Vlierbos). Zusterkloosters in Franjum bij Marsum, te Foswerd en te Hemelum, waar de monniken van Staveren zich in 1414 vestigden. Ook bij de *B.* bleef verval niet uit, de kloosterhervorming verliep moeizaam. 1580 alle kloosters opgeheven en verwoest.

Zie: Egmondiana (1946).

BENEFICIAALBOEKEN. Omdat in Frl. verwarring in de beneficia bestond en telkens vervreemding dreigde, heeft Karel v in 1542 bevolen lijsten in te leveren van grootte, grenzen en jaarlijkse opbrengsten van de patroons-, pastorie-, vicarie- en prebendegoederen (dus niet: kloostergoederen) der steden en dorpen. Ondanks verzet — men vreesde bij -oogmerken - zijn deze lijsten opgemaakt, 1774 gedrukt, maar pas 1850 door J. van Leeuwen* in het licht gegeven. De *B.* leverden het bewijs van de rijkdom aan goederen van de Fr. geestelijkheid. Hoewel de *B.* geen volledig beeld geven (Franekeradeel, Engwirden, Gaasterland, Schoterland en verschillende dorpen ontbreken), bevatten zij veel dat belangrijk is bij bestudering der landbouwtoestanden, bij onderzoek naar kerkegoederen, bij studie van de toponymie.

Zie: Inleiding bij de uitgave van 1850.

BENEFICIE. In de M.E. blijvend en niet-intrekbaar recht op inkomsten, verbonden aan een geestelijk ambt, getrokken uit grondbezit (z Pastorieplaats, Leen) of uit zakelijke rechten op grond. Om tot het wettig bezit van een *B.* te komen (installatie) moest men worden aangewezen door de patroon (collatie), en de institutie ontvangen van de bisschop of zijn plaatsvervanger. Aan een *B.* kon zielzorg verbonden zijn; dan was combinatie van beneficia verboden, maar dit werd ontrokken.

Zie: W. Nolet-P. C. Boeren, Kerkelijke instellingen in de M.E. (Amsterdam 1951), 350-365.

BENINGA, Eggerik, Oostfr. hoofddeling (Grimer-sum 1490-18.10.1562). Reeds jong in dienst van Edzard* de Grote; bevordert de reformatie als drost van Leer en proost te Weener; besteedt daar ook grote zorg aan 'dycken und dammen'. Na de dood van Enno I 'raad' van

de gravin-weduwe Anna. Zijn *Cronica der Fresen* geeft veel feiten uit zijn tijd.

Zie: Emdr Jahrbuch I (1878).

BENNER, Gerrit, schilder (Lwd. 31.7.1897-). Tot 1954/55 in Frl., daarna Amsterdam. Autodidact. Toonde verwantschap met of invloed van Vlaamse en Duitse expressionisten, de Groninger N. H. Werkman, Herman Kruijder en laatstelijk de 'experimentele' schilders Appel en Corneille. Een van de weinige Fr. kunstschilders die van zijn penseel leeft. Zijn meeste werk heeft expressionistisch karakter en vertoont surrealistische tendensen (in laatste jaren, ook 'absolute' werken). Hij verdroomt vaak de wereld tot een sprookje, een wereld waarin het tastbare tot symbool is versimpeld. Tot ca. 1955 vooral gouaches, later veel olieverf. *B.* is kleurgevoelig en één der belangrijkste abstracte schilders in Nederland.

Zie: Jos de Gruyter, Inleiding in: Cat. overzichtstentoonst. 1945-35, (1955-56); Cat. tent. Sted. Mus. Schiedam (12.3-21.4.1958).

BENNINGH, Laes R., goudsmid en graveur (?—23.10. 1717). Was werkzaam te Lwd., meester in 1679.

Zie: N.B.W. III, 90.

BENNINGE, Sicke (ook Sicke Beninga), Groninger magistraat (ca. 1405-Groningen na 1530). Sedert 1497 lid van het Groningse brouwersgilde; 1504 'hovetman' (lid van de Hoofdmannenkamer). Als de Saksen Groningen bedreigen, neemt hij deel aan bestuur en krijgsverrichtingen; daardoor deskundig kroniekschrijver. 1500 reis naar Rome.

Wrk.: Chronickel der Vriescher landen en der stadt Groningen, Iste en 2de dl.; Werken uitgeg. door Hist. Gen. N.R. 48 (Utrecht 1887); 3de dl. uitgeg. door M. Brouërius v. Nidek, in: *Analecta medii aevi I* (Middelburg 1725).

BENTHEIM, Everwijn van (Bentheim 1461-13.12. 1530). Na H. v. Stolberg* stadhouders voor de guber-nator (1509-15). Heft wegens dijkherstel en strijd om Groningen veel belasting, laat Gerbrand Mockema en Jemme Herjuwsma onthoofden (1512) wegens komplot met Edzard* en Groningen. Velen (Jancko Douwama*) zoeken 't nu bij de Geldersen.

Zie: N.B.W. I, 292-294.

BENTHEM. Herbergnaam te Harlingen, Dokkum, Lwd. reeds 1618. Verband met handel op Bentheim?

BEOWULF. Oudengels epos ca. 900 n.C. Finn-episode (strijd tussen Denen en Friezen) met enkele andere Finn-fragmenten in het Fr. vertaald door D. Kalma: *Kening Finn* (1937), met bespreking van de historische en literaire problemen.

BERD. In plaatsnamen als Tjalleberd, wrsch.: buurt. Niet te verwarren met bird = rand.

Zie: Fr. Plaknammen II, 14-15.

BEREDRUIF (Fr.: *bearedrúf*). Zeldzame heideachtige plant. Alleen op Terschelling.

BEREGENING. Het aanvullen van de

watervoorraad in de grond door kunstmatig toevoegen van water (slootwater of afvalwater van fabrieken e.d.) met een sproei-installatie.

Nodig in de zomer, als de gewassen meer vocht verdampen dan opnemen door regenval en uit de natuurlijke voorraad in de grond. Vooral gronden die slecht water houden, bijv. gronden met gering humusgehalte en diepe grondwaterstand, hebben er behoefte aan. Behalve dat deze gronden door *B.* meer geven van de thans gebruikelijke gewassen, kan men ook andere gewassen telen. Bovendien bevat afvalwater stoffen als stikstof, kali en fosfor, dus is bemesting minder nodig, z Infiltratie, Sanering, Waterbeheersing.

BEREKLAUW (Fr.: *bearepoat*). Algemene forse schermbloemige, in grasland en bermen, vooral op klei.

BERG. In plaatsnamen als Bergum, Boornbergum: hoogte, hoge grond.

BERG, Van den. Befaamde hardrijdersfamilie uit Rijperkerk 1870-80: Trijntje, Anna, Thys, Okke, Hendrik en Sjoerd Wiebes. Bekendsten: Thys, Okke, Trijntje, die veel prijzen wonnen, in het beste jaar (1879) tot f 3000,—.

Zie: J. H. Rijpkema, Hardrijders en hardrijdsters in vroeger en later jaren (1936); D. M. v. d. Woude, Vrouwen in de hardrijdersbaan (Assen 1948).

—, **Jeen van den**, schaatsenrijder (Wartena 8.1.1928-). Drie keer langebaankampioen van Frl. 1949/50, 1954/55, 1955/56. Winnaar elfstedentocht 1954 in 7 uur 35 minuten (record, dat nog bestaat); kwam 1956 als zesde aan. In 1956 tweede bij nationaal kampioenschap langebaan. Op 7.2.1954 te Kortezwaag als eerste Nederlander in eigen land op de 5000 monsterde 9 minuten (door administratieve fout nooit als Nederlands record erkend). Reed in 1956 bij de Olympische Winterspelen te Cortina d'Ampezzo de 5000 m in 8.19; 16de op de ranglijst wereldkampioenschappen 1957 en 1958. In Helsinki op de 5000 m zevende (1958).

Zie: P. Maaskant en J. v. d. B., Elfstedentocht (Den Haag 1956).

BERGEEND (Fr.: *berchein*). Grote eend, zwarte kop, verder meest wit met kaneelbruine borstband. Broedt vaak op de eilanden, ook wel in Veenklooster en Gaasterland. Holenbroeder (konijnholen).

BERGEN OP ZOOM. Lang grensvesting van betekenis. M. van Coehoorn* ontwierp moderne verdedigingswerken, tussen 1700-40 uitgevoerd. Willem van Haren* gedeputeerde te velde bij de verovering door de Fransen 1747.

Zie: J. J. Kalma, De bibl. betreffende de gebroeders O. Zw. en W. van Haren (1956), 89-94.

BERGH, graaf **Frederik van den** (Bergh 8.8.1559-3.9.1618). Zwager en bondgenoot van Oranje, later (1583) overgegaan naar Spaanse zijde. Streed onder Verduge*, was stadhouders van Frl., Groningen, Overijsel en Lingen, viel Frl. 1597

vergeefs aan.

Zie: Vr.F. XXXII (1934), 75-89.

BERGHE, Paulus van den, jezuïet (Nijmegen okt. 1609-Mechelen 17.2.1683). Werkte 1644-56 te Lwd., vervolgd, na 1663 terug, bleef tot kort voor zijn dood; geroemd om vroomheid en ijver.

Zie: N.B.W. II, 136.

BERGINGSBEDRIJF. Het *B.* aan de Fr. kust is sedert 1910 in handen van de N.V. Scheepvaart- en Bergingsmaatschappij G. Doeksen te Terschelling met drie zeesleepboten: de 'Holland' (800 t, vermogen 3100 pk, snelheid 17 mijl per uur, zeer modern uitgerust), de 'Zuidzee' (600 t, 1500 pk, 13 mijl), de 'Stortemelk 2' (300 t, 750 pk, 12 mijl) en met de zeelichters 'Almeri' (435 t) en 'Willem Barendsz' (3001). Van 1910-58 zijn door deze N.V. op de Noordzee en elders 350 schepen, van 300 tot 16000 t., binnengebracht; ze is gespecialiseerd in het 'afbrengen' van gestrande schepen, zoals de Zweedse 'Virgo' (1.2, 1953) van de Vliehors. Het *B.* pompte een rondom het schip gebouwd dok met 20 motorpompen vol, trok de omhooggekomen 'Virgo' een eind zeewaarts, brak het dok af, bouwde het ter plaatse weer op, en zo verder, tot het schip in diep water kwam. z Reddingwezen.

BERGKLOOSTER, z Bergum.

BERGSMA. Eigenerfd geslacht uit Engwierum, thans geheel buiten Frl. Stamvader Pytter Arriens, erfde van grootmoeder sate Berghwegen en wapen met drie bargaen = varkens (hiernaar heet de Jouswierster kerk 'bargekerker'), noemde zich Petrus *B.* (1668-ca. 1735), notaris te Dokkum, grootgrondbezitter. Nageslacht predikanten, juristen, overheidspersonen.

Zie: Ned. Patr. XVII (1927); v. d. Aa II, 124; N.B.W. I, 315; IV, 121-123; IX, 57-53; X, 53-55; Romein, Naamlijst, 455, 491; Aanv., 58; Sminia, Naamlijst, 127, 200; idem, Naamlijst (1816-51), II, 15, 20; Vr.F. XXXVI (1941), 5.

BERGSMA, Edo J., burgemeester (Makkinga 6.6. 1862—Arnhem 1.11.1948). 1892-96 burgemeester van Het Bildt (in die dagen zeer onrustig), 1896-1932 burgemeester van Enschede; oprichter (1884) en jarenlang voorzitter A.N.W.B. Schreef: *De uitvoering der armenwet in Frl.* (1896).

Zie: H. Sannes, Het Bildt III, 250, 373, 396, 397, 399, 402.

BERGSMA, Ennius Harmen, jurist (Dokkum 30.3. 1755-Den Haag 22.10.1828). Promoveerde 1779 te Franeker op: *De antiqua et hodierna Frisiorum regiminis forma*; advocaat, ammunitiemeester-generaal van Frl. (1780-95), pensionaris van Lwd. (1781-95); 1795 ambteloo, maar vóór 1813 al terug.

Zie: N.B.W. X, 53-54.

BERGSMA, Johannes Casparus, rechtsgeleerde-politicus (Dokkum 16.10.1746—Metslawier 27.6.1793). Grietman van Franekeradeel 1785, voor 1795 leider der aristocraten*.

Zie: N.B.W. X, 54.

BERGSMA, Petrus Adrianus, grietman van Dantumadeel, gedeputeerde van Frl., dijkgraaf der O.Dongeradeelster Zeedijken (Metslawier 15.4.1743- Dokkum 14.10.1824). Voerde in Frl. tabaks- en cichorei-bouw in; tabak lukte niet, cichorei (o.a. in Dantumadeel) wel.

BERGSMA, Pieter, damspeler (Wartena 21.6.1927-). Sterkste Fries in het zgn. Poolse spel, zeven maal kampioen van Frl.; grootste succes in strijd om Nederlands kampioenschap 1954: als eerste met J. Blom en P. Roozenburg, uitgeschakeld in beslissingscompetitie.

BERGSMA, Willem Adriaan, jurist (Idaard 28.9.1829-Dronrijp 15.3.1901). Advocaat te Lwd., 1858-1900, burgemeester van Menaldumadeel; links-liberaal politicus, 1871-84 lid Tweede Kamer voor district Dokkum. Spoorwegexpert, 1888 lid Prov. Staten, sinds 1894 lid Eerste Kamer.

Zie: N.B.W. IX, 58-59; Wumkes, Paden IV, 620-621.

BERGUM (Fr.: *Burgum* = 'op de hoogten'). Hoofdplaats Tietjerksteradeel (3606 inwoners). W. van Bergumermeer op kruispunt van waterweg W.O. en N.Z., al vroeg centrum in Oostergo: Barre- of St-Nicolaasconvent (ook Bergklooster) van de reguliere augustijner kanunniken, verwoest 1581; misschien ook regularissen van Barraconvent, na 1399 o.l.v. dominicanen van Lwd., ten slotte tertiarijzen, dochterstichting van Aalsum ca. 1518.

Boom- en zaaizaadkwekerijen, zuivelfabriek, drukkerijen, destructiebedrijf voor N.Nederland. Na 1947 meer industrie: constructiewerkplaatsen, coasterwerf, bouwmaterialen. Godsdienst: herv. ca. 60 pet, geref. 30 pet, andere gezindten (o.a. een vrij-evangelische gem. en jonge r.k. parochie) 10 pct. Openbaar en chr. nationaal onderwijs in lagere en uloschool, nutskleuterschool, chr. kleuterschool, avondnijverheidsschool. Herv. Martinuskerk is een onlangs gerestaureerde 12-13de-eeuwse kloosterkerk, z Lichtmisbrood, Poppesteen. → Coasterbouw.

Zie: Hepkema Memories, 95; Reg. Leeuw. Cour., 44; Repert., 177; Algra, De Historie II, 83-96; Vr.F. XLIII (1957), 130-173.

Bergumerdam (Fr.: *Burgumerdaem*). Korte dijk tussen hoge grond bij *B.* en bij Suameer, die bij Z.W. storm het lage land om het *B.erneer* beschermde. Tijd van aanleg onbekend, na 1600 zonder belang als waterkering; thans vervallen draaibrug, die tegen 1600 zijl in de dam verving, evenals herberg ter plaatse. Tegenwoordig heet Z. deel van *B. B.erdam*. De herberg doel van 19de-eeuwse rijtoeren en vispartijen. C. Wielsma's *It fanke fan Burgumerdaem* (Het meisje van *B.erdam*) is volkslied.

Bergumerheide. De grote Statenheide, X. van *B.*, in de 19de eeuw op initiatief van N. Ypey* geheel ontgonnen. Bevolking (z Heidedorpen) leverde ook straatmakers. S. K. Feitsma* beschreef de ellende. Ook Abe Brouwers *Marijke* (1943, ²1946, ook in

Nederlandse vertaling) speelt hier. De buurschappen van de Heide zijn 1930 tot een dorp verenigd onder de naam Noordbergum.

Zie: Hepkema Memories, 97; Reg. Leeuw. Cour., 44.

Bergumermeer (Fr.: *Burgumermar*). Meer, ca. 360 ha, O. van *B.* Ligt, met de Leijen, in laagte tussen O. en W. zandgronden, oorspronkelijk natuurlijke afwatering via de Ee naar het W. 'Kruiswater' in de scheepvaartroute W.-O.: Ee-Kolonelsdiep, en N.-Z.: Kuikhornstervaart-Luts. Via de Luts vervoerde men vroeger de turf uit de Leijen.

BERK (Fr.: *bjirk*). Beide soorten *B.* algemeen op zandgronden en in duinvalleien. Ruwe *B.* bovendien in moerasbosjes en hoogveen. Ook tussenvormen.

BERKENBIJL, Hermannus, beeldhouwer (Lwd. mrt. 1752—87). Vervaardigde preekstoel (1781) herv. kerk Mantgum.

BERKHOUT, Jhr. Pieter Jan Willem Teding van, jurist (Hoenlo-Olst 6.8.1825-Deventer 6.1.1895). IJverde zeer voor Amelander* dam (1867 e.v.).

Zie: N.B.W. IV, 137-138; Repert., 141, 173.

BERKUM, Hendrikus van, herv. predikant (Wanswerd 3.11.1814-Nieuw Beerta 7.11.1871). 1838-51 predikant in Frl.; vertaalde en schreef o.a. over de labadisten* (1851) en A. Bourignon* (1853).

Zie: B.W.P.G. I, 432-433.

BERKUM, Theunis van, herv. predikant (Enkhuizen 30.7.1782-Oosthem 10.11.1858). Stond o.a. te Wanswerd, Garijp, Oosthem. Réveilfiguur van grote invloed, vooral in de Z.W.hoek.

Zie: Wumkes: Fr. Réveil (1938), 51-73.

BERLIKUM (Fr.: *Berltsum*, Bildts en stadsfries: *Belkum*, uit Berlingaheem, um*-naam). Dorp in Menaldumadeel (2267 inwoners). Grove tuinbouw (vroege aardappels, kool, winterpeen, koolrapen, uien = 'Berltsumer spek'), proeftuin, grote veiling, lagere tuinbouw-, tuinbouwvakschool; handel (tuinbouwprodukten, aardappelexport, kunstmest, hout); industrie (zuivelfabriek, constructiebedrijf). Herv., geref. en doopsgez. kerk. Openbare, christelijk-nationale en herv. lagere school, algemene en christelijk-nationale kleuterschool, huishoudschool. Voor het wapen → Dorpswapens.

Wrsch. is *B.* ontstaan uit twee, vlak bij elkaar gelegen dorpen, *B.* en Tutinguin. *B.* heeft begin van stadsrecht gehad (2 Utgong). 1482 vestigden er zich voor korte tijd Broeders des gemenen levens. De Aumale-poort herinnert aan Hemmema-State (afgebroken 1747). Het Leen Nijefenne behoorde aan de geslachten Hemmema en Du Tour. De lengte van de hoofdstraat van *B.* leidde tot de zegswijze 'Sa lang as Berltsum'. z Anjum.

Zie: Pompeblédén XX, 128-133; XXI, 38-43; Repert., 177;

Algra, De Historie II, 165-183; Hepkema Memories, 31; Reg. Leeuw. Cour., 44; Monasticon Batavum II, 31.

BERMFLORA. De *B.* varieert met de grondsoort. Naast de grassen zijn bijv. weegbree en kamille overal algemeen. Op de klei vaak speerdistel, pastinaak, morgenster, buiten de bermten nauwelijks aangetroffen. Als zeldzame plant in zulke kleibermen weidehavikskruid. Aan de kust kattedoorn.

In de Wouden fluitekruid of ereprijs in massa's, elders veel havikskruiden, boerenwormkruid of schapezuring. In Gaasterland akkerhoornbloem en de kleine paardebloemsoorten der droge zandgronden. In veenstreken toont de berm, ook na ontginning, nog wel veenflora: veenmos, koekoeksbloem e.d. Ook hei blijft soms lang in de bermten. De flora der baggerstortterreinen langs de Fr. kanalen herinnert aan de *B.*: soms overvloed van paardestaart of klein hoefblad of van de zeldzamere scherpe fijnstraal, oranje havikskruid, duizendguldenkruid. z Adveritiesplanten.

Zie: De Levende Natuur (1950, 1954).

BERNAGIE (Fr.: *blaubekje*). Plant. Nu en dan verwilderd. Ook op Schiermonnikoog.

BERNER OBERLAND. In 1839 vermeldde J. Dirks* de sage, dat de bewoners van het *B.O.* (Ober-Hasli-Thal) van Fr. afkomst zouden zijn. Een traktaat van pastoor Kiburger (ca. 1460) *Vom Herkommen der Schwyzer und Oberhasler* vermeldt naast Friezen ook Zweden als immigranten. Verder bezingt een O.-friezenlied der Oberhasliërs (ca. 1610-25) eveneens de Fr.-Zweedse immigratie. Nog in onze tijd is in het *B.O.* de sage van *D'r Friesenwäg* bekend over een nachtelijke "tocht van Fr. geesten. De Fr. afkomst is wetenschappelijk niet te bepalen.

Zie: J. P. Wiersma. Fr. mythen en sagen (Zutphen 1937); Karl Dürr, Völkerratsel der schweizer Alpen (Bern 1953).

BERNLEF. Blinde Fries (8ste eeuw), 'bij de burenen bemind, omdat hij minzaam was en de daden der ouden en de gevechten der koningen, harpspelend, wist te bezingen'. Aldus Altfried in zijn *Leven van Liudger**. Deze ontmoette *B.* ca. 790 bij een edele vrouw in Oostfrl., en genas hem. *B.*, de oudste ons bekende Westgermaanse dichter, zong voortaan psalmen. Het getuigenis is waardevol; de inhoud der heldenliederen is onbekend.

Zie: Repert., 227.

BERNS, Johan Leonard, archivaris (Spankeren 1854-Amsterdam 15.5.1922). Van 1886-1922 rijksarchivaris te Lwd.

Wrk. o.a.: Verslag over een onderzoek naar archivalia te Dresden (1891); Inventaris oude kerkelijke archieven (1899); Inventaris Rechterl. archieven (1919).

Zie: N. Archievenbl. 30 (1922/23), 18-19; Repert., 35; Reg. Leeuw. Cour., 28.

BERNSAU, Hendrik Wilhelm, godgeleerde (Lennepe, Duitsland ? 1717-Franeker 15.4.1763). Hoogl. te Franeker 1747. Vriend en volgeling

van Chr. Wolff, die echter te Franeker al had afgedaan.

Zie: Boeles r, 2de dl., 499-502.

BEROEP. Het beroepen van een predikant was voor het dorp een feit van belang. Het 'roepen' komt echter op de achtergrond als 'preken op beroep' gelijk wordt aan solliciteren. Daaruit: *hij heeft op B. gepreekt* (is naar een meisje geweest); *ze heeft een B. gekregen* (schriftelijk aanzoek); *in kandatus sonder birop* (meisje zonder vrijer); van een arbeider: *hij zal op B. preken* (heeft witte boord om).

Zie: Leeuw. Cour. (27.9.1947) over beroepingsreis(1610). Beroepsbrief (ook: Keurbrief). Akte van aanstelling voor een predikant of schoolmeester, die beide beroepen werden.

Zie: Nieuw Frl. (13.3.1948); Earebondel Wumkes (1950). 169-170.

BEROEPSBEVOLKING. De *B.* omvat allen, die werken in bedrijf of beroep. Per 31.5.1947 was de *Fr. B.*, tellend 177 962 personen, 4,61 pct. van de Nederlandse.

Frl. had een kleiner percentage dan het hele land in de volgende groepen: maatschappelijke diensten (2,6), nijverheid (ambacht inbegrepen) (3), bank- en verzekeringswezen (3), verkeer (3,2); een groter percentage in: handel (4,7, voor winkels 4,8, overige handel 4,5), huiselijke diensten (6), visserij (7,5), landbouw (8). In 1950 was het percentage in de handel 0,1 pet gestegen, dat in het verkeer o, r pet gezakt. Sedert zijn er verschuivingen: de bezetting in landbouw, ambacht en winkels zakt, die in industrie en maatschappelijke diensten stijgt.

BEROEPSKEUZE. Het psychotechnisch laboratorium van het provinciaal Instituut voor de Geestelijke* Gezondheidszorg (1949) beïnvloedt de *B.* door: *a.* rapporten aan bedrijven inzake geschiktheid van kandidaten (bedrijfspsychologie); *b.* adviezen inzake school- en beroepskeuze; *c.* adviezen aan ouders en opvoeders in schoolmoeilijkheden. - Het laboratorium van de Chr. stichting voor School- en Beroepskeuze in Frl. (1949) en het Katholiek Paedagogisch Beroepskeuze Bureau (1950) nemen dezelfde drieledige taak op zich, maar leggen nadruk op het rekening houden met de principia der resp. levensbeschouwingen, z *B.L.O.*; *Nazorg B.L.O.*

Zie: Rapport van de commissie van advies inzake de organisatie van de geestelijke gezondheidszorg in Frl.; Jaarverslagen der diverse bureaus.

BERRAFAEN (ook Barrafaen). Oudfr. naam uit M.E. voor, sedert vergraven, hoogveen N. van Bergum langs de grens van Tietjerksteradeel. Nu nog: 'Burgerfeansterfeart' van Quatrebras naar het Z.W.

Zie: Earebondel O. Postma (1958).

BERTHOLFF, Gregorius, jurist (Leuven 1484-Lwd. 24.2.1528). Bekwaam president van het Fr. Hof (1527). Streefde naar orde, stierf te vroeg. Schoonzoon: J. Hopper*.

Zie: N.B.W. III, 102; VIII, 89.

BESCHERMING BEVOLKING (B.B.). Op de wet gebaseerd, landelijk georganiseerd, beschermt de B.B. de bevolking tegen rampen in oorlog en vrede. Lwd. (vliegbasis) en Harlingen (zeehaven) zijn gemeenten met verhoogde gevarenkans.

Zie: Doel en opzet van de organisatie B.B. (1952).

BESCHILDERD MEUBILAIR (*B.m.*). Behalve in Hindeloopen vinden we ook in Workum, Molkwerum en op de eilanden (Ameland) *B.m.* en beschilderde gebruiksvoorwerpen. De beschildering herinnert meer aan de Zaan en aan de kust van Noord- en Oost-Frl. dan aan Hindeloopen: beddebankjes (met de wijze en dwaze maagden), hoekkastjes (met andere bijbelverhalen). Wrsch. ter plaatse beschilderd.

BESIER, Bernard Joan, jurist (Amsterdam 3.12. 1905-). Advocaat-generaal gerechtshof Lwd. 1949, procureur-generaal 1957, hoofdredacteur 'Verkeersrecht', 1953.

BESPREKEN (Fr.: *bisprekke*, ook wel *biswarre* = bezweren). Door bovennatuurlijke middelen ziekte (koorts), pijn (kiespijn) verdrijven, kwade invloeden (betovering) neutraliseren. Duivelbanners*, wonderdokters, mensen met bijzondere gaven, kennis van de vereiste ritus van bezweringsformulieren (soms de bijbel zo gebruikt: belezen) vonden emplooi. -Waling Dijkstra hoorde 1862 een lid der familie Van Heemstra in aanwezigheid van E. M. Beima medelen, dat hij kiespijn op een afstand kon genezen.

BESTUURSINRICHTING en -**TAAK** van gem., prov. en rijk. z Gemeente, Provincie, Rijk.

BESUIJEN, Karel Paulus Willem, politicus (Middelburg 2.5.1880-Lwd. 23.12.1916). Werkte eerst in het bankwezen, toen in de verbruikscoöperatie, 1913 lid van Ged. Staten van Frl. voor de S.D.A.P. Stuwende kracht bij totstandkoming prov. elektriciteitsvoorziening en keuringsdienst voor waren.

Wrk.: De Hoofdellijke omslag in de Fr. Gem. (1914).

Zie: Fr. Volksbl. (30.12.1916); Reg. Leeuw. Cour., 28; Soc. Gids II (1917), 81.

BETHANIA. *a.* z Foswerd; *b.* Klooster van de Magdalena-orde of 'Bagijnen' in Miedum bij Tsjum, door watervloed beschadigd 1287, opgeheven 1289; de 55 zusters verdeeld over Lidlum en Baijum, evenals de goederen; *c.* Klooster van regularissen te Tjummarum, gesticht 1474 door de familie Roorda, bevolkt door zusters uit Staveren, dat 1552 in *B.* opging. *B.* werd 19.10.1572 door de geuzen verbrand, zusters gingen naar H. Geestklooster in Bolsward. *B.* was zeer arm.

Zie: D. A. Wumkes, Sibrandus Leo's abtenlevens (1929); B. 13 (1951), 118-126.

BETHLEHEM. *a.* z Aalsum, *b.* z Vlierbos. *c.*

Proosdij van norbertinessen aan de Dokkumer Ee (ca. 1170-1580), gesticht door Mariëngaard; *B.* zelf moederklooster van Belbog in Pommeren (ca. 1235) en van Buweklooster. Na verval herstel door abt Taka Aebinga van Mariëngaard (1485-1506); witte kleding der nonnen toen door zwarte vervangen. Naam verbasterd tot Bartlehiem.

Zie: D. A. Wumkes, Sibrandus Leo's abtenlevens (1929).

BETONINDUSTRIE, z Cementwarenindustrie.

BETONNING. Het met tonnen aangeven van vaargeulen - in Frl. door de meren - geschiedde eerst door rijk, prov. en gem., sinds 1880 alleen door prov. Na 1887 het volgende systeem: varende in richting Grouw (in midden Frl.) aan stuurboord zwarte tonnen op een afstand van ca. 450 m., aan bakboord witte op een afstand van ca. 900 m., op kruispunten van vaarwegen rode tonnen van teakhout, sinds 1948 van staal. Toen werd het vorige door rijkssysteem vervangen.

Sinds 1954 bet internationale laterale stelsel: komende van IJselmeer aan stuurboord zwarte spitse tonnen, aan bakboord rode stompe, op kruispunten boltonnen met topteken. Op belangrijke vaarwegen tonnen voorzien van scotchlite-reflectors, op het Prinses-Margrietkanaal aan stuurboord bovendien van witte knipperlichten op afstanden van 1 à 1,5 km (deze ook op landbakens). 's Winters tegen ijsgang tonnen vervangen door stalen sparboeien in dezelfde kleur; beide met kettingen van zware stenen vastgelegd. Provinciale opslagplaats van tonnen bij Jouster sluis. Voor watersport vanwege A.N.W.B. en V.V.V. op enkele plaatsen buiten de hoofdvaargeulen ondieptetonnen van afwijkende kleur.

De *B.* van de Fr. Wadden, buitenwateren en zeegaten wordt verzorgd door rijksdienst voor Loodswezen te Harlingen (z Loodswezen). Mijnen vrijgeveegde vaargeulen op Noordzee met rode routeboeien midden in de vaargeul. Een zeegat binnenvarend, bereikt een schip eerst de goed kenbare ton voor het zeegat. Verder gaande, krijgt men aan stuurboord zwarte spitse tonnen en aan bakboord rode stompe. Inde hoofdvaarwaters liggen op belangrijke plaatsen lichtboeien; aan stuurboord zwarte lichtboeien met een wit licht en aan bakboord rode met een rood licht. Op lichtbrulboeien, die - doordat het water bij het deinen in een koker op en neer gaat - een doordringend, naargeestig geluid geven, kan de zeeman zich bij slecht zicht oriënteren. Zo ook belboeien, waaraan een grote bel zit, die bij schommeling gaat luiden (o.a. halverwege de vaart Harlingen-Terschelling, waar Blauwe Slenk, Vliestroom en Inschot samenkomen). Op de scheiding van vaarwaters rood-wit of zwart-wit gestreepte boltonnen. Op minder druk vaarwater drijfbakens (zwarte spitse aan stuurboord en rode stompe aan bakboord); de geulen over de Wadden zijn aangegeven met steekbakens: eike- of berketakken, langs het vaarwater in de grond gestoken. De wrakboeien (lichtboeien, tonnen of drijfbakens) zijn groen; de wraklichtboeien geven een groen licht. Onderwaterkabels van P.T.T. zijn aangegeven met groene drijfbakens, opschrift R.T. Lichtboeien en onbewaakte lichten (o.a. op de havendammen, de Pollendam bij Harlingen, de Noordsvaarder, de Engelsmanplaat enz.) branden op propaangas.

BETOVEREN. Geschiedde naar 't volksgeloof

door heks*, ook wel door tovenaars met toverboek*. Beide aangeduid als *kweaminsken* (boze lieden). *B.* kon ziekte of dood over mens en vee brengen, kamen verhinderen, mens en dier 'vastzetten', wind of onweer oproepen; de bedrijvers konden zich onzichtbaar maken, snel vliegen, door kleine openingen (sleutelgat, kattepoortje, gebroken dakpan) binnenkomen, zich in dieren omtoveren. Tegen *B.* had het volk vele middeltjes, ook werd hulp van duivelbanner* of geestelijke ingeroepen. Tegenover *B.* stond het gedwongen onttoveren (Fr.: *ûnttsjoening*) of zegening (vgl. Rimen* en Teltsjes). Zie: I. H. (1950), 104-106.

BETTERWERD (Fr.: *Betterwurd*, wrsch. uit better, beter en werd*). Dorp (135 inw.) in Westdongeradeel, W. van Dokkum. Zuivelfabriek, lagere landbouwschool.

Zie: S. E. Wendelaar Bonga, De Streek en B. (1942).

BEUCKENS, Marius, 18de-eeuws jurist. Advocaat en ontvanger-generaal van Doniawerstal, trouwde 1696 Gerritje Sierxma (1678-1743). Via dochter Engelbartha (1719-1801), gehuwd met Arent Braunius, ging de naam in dat geslacht over.

Zie: Stb. II, 246.

BEUCKER. Geslacht van juristen uit Lwd., van eenvoudige afkomst. Bekendste leden de procureurs-generaal Johannes, vader (1650-1704) en zoon (1680-1742). Met dochter van Johannes Jr., Ava Sophia (1718-1802), stierf het geslacht uit. De tweede zoon van Johannes Sr. was Hendricus (1682-1717), pensionaris van Franeker; dochter Taetske Margaretha (1710-72) huwde Daniel Hermannus Andreae*, waardoor naam in dat geslacht overging, z Andreae.

Zie: Stb. II, 220; Ned. Leeuw XLIX (1931), 276,306; L (1932), 53,117.

BEUK (Fr.: *boek*). Boom, aangeplant in bossen, lanen en parken, bijv. een oude treurbeuk op Vijversburg (Zwartewegsend). Ook op Corneliastichting*, Veenklooster*, Staniastate*;

BEUKELAAR, Thomas Simonsz, bedijker van Het Bildt († Den Haag 1516). Eerste grietman (1505).

Zie: H. Sannes, Het Bildt I (1951), 15.

BEURS. De Leeuwarder *B.* voor 1880 in pand aan Wortelhaven; voor boter in de Waag; ze werd er als op een markt aangevoerd. 1880 verrees het huidige *B.*-gebouw. De vrijdagse *B. is* voor boter en kaas eerste in het land, toonaangevend voor de hele Nederlandse zuivel. Voor granen, peulvruchten en aardappelen van betekenis voor de in N.Nederland geteelde producten. In pootaardappels staat ze bovenaan (dan volgt Rotterdam), in granen onder Rotterdam en Groningen, z Leeuwarden (Gebouwen).

BEURTVAART. Geregelde diensten voor goederenvervoer tussen vaste plaatsen, met binnenschepen, heet *B.* (z Binnenscheepvaart).

Vroeger verzorgde de Fr. *B.* in hoofdzaak het vervoer. Elk dorp aan het water had zijn beurtschipper: er hebben 323 schippers op Lwd. gevaren. Maar de vrachtauto verscheen: 1934 nog 141 diensten op Lwd., 1937 105; na W.O. II loopt het aantal elk jaar terug: eind 1957 nog 35, waaronder 9 diensten van de eilanden naar Frl. en 3 op Amsterdam of Rotterdam. De regionale *B.* telt dus nauwelijks meer mee. Bij vervoer van grote partijen op lange afstand (bijv. Frl.-Holland) is de *B.* nog van belang. Zo ging er in 1956 nog ca. 262000 t van en naar Frl. Maar deze *B.* op grotere afstand wordt meest verzorgd door ondernemingen buiten Frl.

Zie: Leeuw. Cour. (14 en 18.7.1934; 12.9.1938).

BEVER. Dit grootste Europese knaagdier is in Nederland 1827 het laatst gevangen. In de buurt van Beets is een onderkaak gevonden.

BEVERNEL (Fr.: *anys*). Plant. De grote *B.* vindt men plaatselijk algemeen langs bermen in O.Dongeradeel.

BEVERRAT. Zuidamerikaans knaagdier (Duits: Nutria) om de pels gefokt. In Frl. af en toe verwilderd gevonden o.a. in de Lindevallei en bij Sneek; niet weer na de strenge winter van 1956.

BEVOLKING, z Antropologie, Bevolkingsdichtheid, Bevolkingsverloop, Dorpisme, Dorpskernvorming, Dorpstypen, Economische structuur, Emigratie, Geestelijk leven, Herkomst der Friezen, Maatschappelijk werk, Sociale structuur, Stedenvorming, Volkskarakter, Volkskunde, Vreemde bevolkingselementen.

BEVOLKINGSDICHTHEID. Nederland is een dichtbevolkt land met 337,7 inwoners per km². Frl. heeft 145 (Drente alleen minder: 114,3 en Z.Holland het maximum: 924,6). Binnen Frl. is de Bouwhoek met 152,7 het dichtst bevolkt, dan volgen het zand (124,8), het weidegebied (117,7), de eilanden (35,2). Lwd. is niet meegerekend. De Bouwhoek heeft als uitersten Barradeel met 134, Oostdongeradeel met 101; het zand: Achtkarspelen en Heerenveen 188 tegen Ooststellingwerf 80; het weidegebied (klei en veen) Menaldumadeel 145 tegen Doniawerstal 63. Ameland is het dichtst bevolkte eiland (43,5), Vlieland het dunst (20).

BEVOLKINGSVERLOOP. Per 1.1.1957 had Frl. 469793 inwoners, dat is 4,29 pct. van de Nederlandse bevolking. Vroeger was de verhouding anders: 1.1. 1830 205000 of 7,85 pct., nog gunstiger 1869 8,16 pct., daarna zakt het Fr. aandeel. Bevolkingsgroei per jaar in 1869-99 Nederland 1,19 tegen Frl. 0,51 pct.; 1849-1930, 1,43 tegen 0,52; 1930-40, 1,18 tegen 0,68; 1940-56, 1,28 tegen 0,31. Deze ongunstige Fr. cijfers ontstaan door voortdurend vertrek. De bestaansbronnen groeien nl. niet evenredig met de natuurlijke bevolkingsaanwas. Vandaar werkloosheid of overbezetting in het bedrijfsleven. In jaren met

goede conjunctuur vloeit dit overschot weg, om elders betere kansen te grijpen. Zo kan men het conjunctuurverloop aflezen uit het verloop der Fr. bevolking: toeneming o.a. in 1870-80, 1900-05, 1910-15, 1920-25, 1940-45; stilstand o.a. 1880-90, 1915-20, 1925-30, 1951-heden. z Emigratie, Immigratie, Migratie.

Het verloop is niet overal in Frl. gelijk. Op de klei blijft de bevolking van 1880-1950 haast gelijk, in het veenweidegebied enige groei (ontginning, wat. industrie), op het zand sterke groei 97000-155000 (ontginning, industrie). Het sterkst groeien de steden: Lwd. en Sneek in die 70 jaar verdubbeld, de kleinere steden met 20 pct. toegenomen. Op 1.1.1957 was het aantal inwoners van het zand 158535, weidegebied 123064, bouwstreek 99283, eilanden 7453, Lwd. 81458. Na W.O. II was de bevolkingsgroei in Frl. 3,8 pct. (Nederland 14,8) en wel: zand 3,4, weide 2,8, bouw 1,2, eilanden 8,6, Lwd. 9,3 pct. Maar in enkele gemeenten is in de laatste jaren het vertrek al groter dan de opstuwung na 1945. Zo gaan Ferwerderadeel, Barradeel en W.Dongeradeel al met 1,3-1,7 pct. achteruit, O.Dongeradeel zelfs met 4,9 pct.; ook het kleiweidegebied toont plaatselijke achteruitgang. De bevolkingswinst stamt over deze periode vooral uit 1945-47. Tot 1950 dus het normale Fr. beeld: jaren van opstuwung, jaren van achteruitgang.

Na 1950 komt er iets nieuws, nl. alleen vertrek onder invloed van hoogconjunctuur en industrialisatie. Van 1.1.1950—1.1.1957 is de toeneming in Frl. 0,97 pct. (Nederland 9,28 pct.), als volgt verdeeld: zand + 3,22, weidegebied — 0,46, bouw — 2,57, eilanden — 0,67, Lwd. + 3,56 pct. Typerend is de sterke stijging in Smallingerland 14,63 pct. (industrialisatie) en Dokkum 9,12 pct. (o.a. industrie). Waar groei is valt die uit toeneming van industrie te verklaren (steden behalve Franeker, zand behalve Opsterland, twee gemeenten in de veenweidestreek). De achteruitgang is het sterkst in O.Dongeradeel (—8,85), Menaldumadeel (—8,6), Hindeloopen en Stavereen (—7,7). In de cijfers van O.Dongeradeel zien we wat dit betekent: bevolking 1.1.1957: 8002; geboorteoverschot 1950-57: 932; vertrekoverschot 1709. Ook in gem. met geringer bevolkingsverlies nog belangrijke verschuiving: Hennaarderadeel (4920 inwoners, verlies 1950-57 2,19 pct.), geboorteoverschot 538, vertrekoverschot 648.

De leeftijdsopbouw* verandert. Ook emigreren iets meer vrouwen dan mannen, 1951-55: 9602 mannen, 9732 vrouwen. In Frl. zijn nu op 10000 inwoners 4988 vrouwen, in Nederland 5017. Ook in de jongere groepen, bijv. tot 25 jaar, heeft Frl. 11,4 pct. meer mannen (Nederland 10,2). Boven de 30 jaar zijn er in elke leeftijdsgroep - ook in Frl. - meer vrouwen, maar toch blijft Frl. achter, zo boven 55 jaar: Nederland 9 pct. meer vrouwen, Frl. 5 pct.

Zie: Repert., 297; Reg. Leeuw. Cour., 62; A. Vondeling, Eat oer de biweriners, de migraesje en de bifolkingstichtens yn Fryslân (1942); B. (1949), 3 e.v.; Binnen- en buitenlandse migratie van Frl. in 1948 (1951); B. (1954), 65 e.v.

BEYER(T) (beyaert). Onderdeel van een oud gasthuis; diende voor arme zieken en doortrekkende vreemdelingen. De *B.* van het St. Anthonygasthuis te Lwd. lag O. van de kerk (Beverstraat). De *B.* diende voor tijdelijke, het Proveniershuis voor levenslange inwoning. Ook naam voor een oud armhuis, bijv. te Holwerd en, algemener, voor vervallen huis ('*âld baeijerd*'). z Gasthuizen.

BEYL, Klaas de, onderwijzer (Harderwijk 30.1.1820-Elburg 2.12.1895). Diende en verdedigde het chr. onderwijs (kwam uit het openbare) o.a. te St.-Anna-Parochie.

Zie: N.B.W. II, 144.

BEYMA. Naam van twee geslachten; samenhang staat niet vast. Het edele geslacht *B.* of Beijem te Arum (uitgestorven 17de eeuw) stamt af van Lieuwe Sjoerds (gesneuveld 1313); het latere van boeren in de Vlieterpen*. Hieronder Julius (1539-98), Coert *B.* (1681-1748) trouwde Catherina van Gemmenich thoe Kingma, erfde Kingmastate te Sweins, nageslacht Van *B.* thoe Kingma 1842 geald. De nog levende Van *B.* thoe Kingma's (veelal buiten Frl.) stammen af van Jhr. Frederik Hessel. De tak van Petrus Johannes van *B.* (1783-1830), liet 'thoe Kingma' weg, geald (1842), nog in en buiten Frl.

Zie: Stb. I, 23; II, 31; Ned. Adelsboek (1940), 272; (1954), 195; Sminia, Naamlijst (1816-51), 22-23; v. d. Aa II, 155-156; N.B.W. III, 115; VIII, 102-104.

—, **Coert Lambertus van**, politicus (Harlingen 5.2. 1753-Dronrijp 7.9.1820). Promoveert na studie te Franeker, Leiden, en weer Franeker, aldaar 1780. Volmacht der Staten 1776-87, secretaris van W.Dongeradeel 1780. Eerst medestander der aristocraten* (strijd tegen de quoten*), later hun felle bestrijder; tenslotte leider der democraten*, hoofd der Franeker tegenregering 1787. Vlucht na de komst der Pruisen via Holland naar St.-Omer, raakt door strijd met J. Valckenaer* in de gevangenis. Terug in Holland 1795, lid nationale vergadering; weer gevangen 1798. Terug naar Friesland: advocaat-fiscaal van de konvooi- en licentgelden tot 1806, nog Statenlid 1817-20. Fel, maar eerlijk man, gaf het verzet der Fr. democraten vorm. z Burgersociëteiten. Exercitiegenootschappen.

Zie: W. W. v. d. Meulen, C. L. v. B. (1894); N.B.W. VIII, 94-101; Bijdr. Vad. Gesch. (1932); Reg. Leeuw. Cour., 28; Repert., 228.

—, **Eduard Marius van**, politicus (Harlingen 6.6. 1755-Sweins 6.8.1825). Broer van C. L. v. B.; gematigder. Raakt 1787 ambteloo, maar vlucht niet. Lid Driemanschap 1795 (met D. Fockema* en Th. Joha*), daarna ook na 1801 steeds in ambten, maar federalist*, waaruit conflict met zijn broer volgt. Grietman van Franekeradeel 1816.

Zie: N.B.W. VIII, 101, 102.

—, **Jhr. Egidius Daniel van** (Sweins 12.4.1811-

Weidum 1.12.1894). Landedelman, burgemeester van Baarderadeel, voorzitter Fr. Mij. van Landbouw 1855-75.

Zie: Spahr van der Hoek, Fr. landb. II, 490.

—, **Julius van**, jurist (Dokkum 1539-Lwd. 15.8.1598). Advocaat bij het Hof te Lwd., juridisch hoogl. te Wittenberg (ca. 1570), Leiden (1581) en Franeker (1596-97). Raadsheer bij het Hof te Lwd.

Zie: Boeles I 2de dl., 66.

—, **Jhr. Julius Matthijs van**, jurist (Delft 28.11.1877-Lwd. 8.6.1944). Burgemeester van Engwirden (1910), Leeuwarderadeel (1914) en Lwd. (1918); door de Duitsers afgezet.

Zie: Leeuw. Cour. (28.10.1918; 8.6.1944).

— **THOE KINGMA, Jhr. Coert Lambertus van**, jurist (Workum 18.2.1808-Lemmer 15.5.1882). Burgemeester van Lemsterland, landontginner, voorzitter Fr. Mij. v. Landbouw 1876-82.

Zie: Spahr van der Hoek, Fr. landb. II, 491.

— **THOE KINGMA, Jhr. Frederik Hessel van**, jurist (Workum 7.8.1818-Heerenveen 3.2.1899). Advocaat te Heerenveen, secretaris, in 1851 burgemeester van Engwirden; schoolopziener zesde district; liberaal lid Prov. Staten, actief voor het onderwijs en de verheffing van de onderwijzersstand. Medeoprichter Volksonderwijs* in 1866.

Zie: N.B.W. III, 115-116; Eigen Haard (1899), 148.

— **THOE KINGMA, Jhr. Sybrand Willem Hendrik** Adriaan van, jurist (Workum 21.10.1812-Lwd. 9.8. 1877). Advocaat, president rechtbank Lwd.; 1853 en 1859-63 lid Prov. Staten van Frl., 1863 -73 liberaal lid Tweede Kamer voor district Dokkum.

Zie: N.B.W. VIII, 104; Wumkes, Paden IV, 618.

BEZETTINGSTIJD. In Frl. 15.5.1940-18.4.1945. Mei 1940-mei 1943. Het eenhoofdige gezag van Beauftragter Werner Ross vervangt de weldra geschorste vertegenwoordigende lichamen. - De uittocht van mankracht, goederen, zuivel, vee, paarden naar Duitsland begint, in schijn vrijwillig. Na opheffing van vakbonden e.d. wordt gepoogd de leden via Nederlands Arbeidsfront, Landstand e.d. in nationaal-socialistisch vaarwater te brengen. De kerken werden gehinderd door censuur op gesproken en geschreven woord (spionage door Sicherheitsdienst); kerkelijke e.a. liefdadigheid trachtte men over te hevelen naar de Winterhulp. Alles zonder veel succes: het politieke contact leefde ondergronds voort; kerkelijk verenigingsleven werd kerkelijk ingelast en bleef zo buiten het Commissariaat voor niet-commerciële verenigingen en stichtingen; de jeugd bleek vrijwel immuun; schoolbesturen hielden het been stijf. Dienstverplichting, arbeid in Duitsland, sterker jodenvervolging leidden december '42 tot provinciale organisatie van de hulp aan onderduikers (L.O.). Een knokploeg (K.P.) had okt.

'42 al duizenden bonkaarten in Joure en Wommels geroofd. Na de Londense oproep om al wat de Duitse oorlogvoering steunen kon te weigeren, het protest der kerken tegen de slavenjacht (februari 1943), de verdediging der artsen van hun beroepsethiek volgt in mrt-apr. oprichting van de Fr. afdeling van het nationaal comité (N.C.), waarin verenigd L.O., K.P. en N.S.F. (nationaal steunfonds voor verzet en L.O.), en beroepsverzet (boeren, ambtenaren enz.).

Mei 1943-sept. 1944 De proclamatie van nieuwe krijgsgevangenschap voor oud-militairen 29.4.1943 bracht de massale meistaking van vrijdag 30.4.-woensdag 5.5.43. Bij fusillades en schietpartijen vielen 19 man. Na de oproep der zgn. jaarklassen 1920-24 verdween 27.6 te Lwd. de registratie daarvan, evenals distributiebescheiden en bevolkingsregisters te Langweer, Pingjum, Ternaard, Sint-Anna-parochie, Bergum, Workum, Sneek. Verraad en arrestaties (Drachten, Sexbierum, Joure, Bolsward, Koudum, Dokkum) en een inval bij de Leeuwarder K.P. 15.7.1944 dwongen telkens tot hergroepering; toch kregen onderduikers in de L.O. districten (Lwd., Drachten. Dokkum, Sneek, Stiens) tot het eind geregeld hulp en bonnen; de illegale pers hield de verzetsgeest wakker. Ook ca. 245 geallieerde piloten werden verborgen of weggebracht.

Sept. 1944—april 1945. Invasie 6.6.1944, geallieerde opmars, spoorwegstaking veranderden de situatie. Door de nieuwe frontlijn was het voedingsgebied der Wehrmacht veel kleiner; daardoor scherper controle op de voorraden in het noorden: geen zuivel en vlees meer naar Holland. Men hielp dus tersluiks. Elders verdreven politietroepen (Sicherheitspolizei) en S.D. kwamen in Frl. Bijzonder gehaat door terreur en folteringen waren de 'Rexisten' te Lwd. en Heerenveen. De O.D. (ordedienst), ondergrondse militaire organisatie ter handhaving van orde bij eventueel gezagsluchtledig en de K.P. kwamen 1.12.44 tot volledige samenwerking als Binnenlandse Strijdkrachten (B.S.) In de 'hongerwinter' werden 2750 man uitgerust met wat in 22 porties gedropt' was, en geoefend onder zware omstandigheden: represailles op rail- en wegsabotage e.d. Ondanks gevaarlijk verraad en arrestaties (Heerenveen, Dokkum, Tjerk werd, Makkum, Lwd.) kon de B.S. tactische steun geven aan het tweede Canadese leger onder generaal Crerar, dat 18 apr. bij Makkum de kust bereikte, waarmee de Fr. vastewal ontzet was. De eilanden waren 12.6.1945 vrij. Door verzetswerk kwamen 289 personen om. Het aantal oorlogsslachtoffers, onder wie ca. 800 joden, was veel hoger. Y., Y. N.

Zie: P. J. Bouman, De april-meistakingen van 1943; Het Grote Gebod, Gedenkboek van L.O.-L.K.P.; P. Wybenga, Kort overzicht van het verzet in Frl. (1945); Y. N. Ypma, Frl. A.D. 1940-45 (1953). Romans over de B. o.a. van A. Brouwer en J. P. Wiersma, een novelle van Sj. Leiker.

Hulp aan joden. Ongelofelijk veel joden verschenen in soms nietige Fr. dorpen na de

bevrijding 'op 'e dyk'. (Echten, Nijehorne a.d. Vaart werden Klein-Palestina genoemd). Goede Fr. eigenschappen uitten zich in deze vorm van verzet, die niet weinigen het leven gekost heeft. - Na 10.5.1940 werd het grootste deel der ruim 700, in Lwd. gestrande, Duits-joodse vluchtelingen uit Westerbork opgenomen en verzorgd, meest in arbeidersgezinnen, die zelfs na de terugkeer naar Westerbork hun leed trachtten te verzachten. Ook overigens kwam 'Fryslân oerein'. Het gem. bestuur van Lwd. stichtte voor joodse kinderen, zodra hun de toegang tot de scholen ontzegd werd, een lagere school en een lyceum voor heel Frl. Aan dit college is ook te danken dat de Grote Synagoge vrijwel ongerept bleef. Het archief der joodse gem. en een deel der wetsrollen lag in het rijksarchief, de rest bij particulieren in Berlikum. In Harlingen nam een boer de wetsrollen onder het hooi, een ander de kerksieraden. In de onbeheerde Synagoge te Gorredijk was niets aangeroerd. Een gedenkplaat (1956) herinnert ter plaatse aan de joodse ingezetenen. Ook in Frl. zijn joden opgejaagd, verraden en overgeleverd. De balans slaat echter door naar de positieve kant.

BEZWERING, z Bespreken, Betoveren.

B.G., z Benedictus Gerbrantsz.

BIBLETEEK, De Fryske. Deze vereniging (1923) maakte uitgave van waardevolle boeken, vnl. op letterkundig gebied, mogelijk. Ledental 645, aantal uitgaven 85. De *B.* steunde 'It Heitelân' door collectief abonnement, nu 'De Strikel'.

BIBLIOGRAFIE. De Fr. *B.* of boekbeschrijving is nog geenszins volledig. In de Vrije Fries gaven (1901-16) T. J. de Boer en R. Visscher lijsten van de boeken uit die jaren. Sedert 1937 deed K. Fokkema in het 'Fr. Jierboek' en 'It Beaken' voor studiewerk hetzelfde. De 'Catalogus der Fr. Taal en Letterkunde en overige Fr. geschriften' (1941), bewerkt door M. K. Scholten biedt voor in het Fr. geschreven werken een volledig overzicht. J. J. Kalma publiceerde afzonderlijke *B.en* van J. J. Starter, 'Thet Oera Lindabôk', O.Z. en W. van Haren, Gysbert Japiks, N. Ottema. Zijn volledige *B.* van de in Frl. tot 1815 gedrukte werken wacht op uitgave. Verder verscheen 1955 een Repertorium Frl.s Verleden, evenzo een Register op de historische artikelen in de Leeuw. Cour. (1752-1952).

Zie: Repert., 298, 353; Piebenga (1957), 284-286.

BIBLIOTHEEK. Bibliotheek der Franeker Hogeschool, z Hogeschool.

Provinciale bibliotheek van Friesland. (*P-B.*) Gevestigd in de Kanselarij te Lwd., gesticht 1844, voor het publiek geopend 1852. Zo behield het prov. bestuur de *B.* van de Franeker univ. (1585-1813) en van het rijksatheneum (1815-43). Bij de Franeker collectie - 1844 in bruikleen aan het rijk - werd die van het gouvernementshuis gevoegd,

waaronder de boeken van de oude kwartieren en van de steden. De verzameling is door schenkingen en aankoop regelmatig aangevuld. Zij bevat thans ca. 200000 dln. Belangrijke collecties: de 'Bibliotheca Brouweriana', van Seerp Brouwer*, geschonken 1856; de 'Bibliotheca Frisica' van J. H. Halbertsma* (vgl. Lijst der boeken aan de Provinciale B. van Frl. geschonken door J. H. Halbertsma in 1865); de boekerij van het 'Selskip for Fryske tael- en skrifte-kennisse', geschonken 1897; die van het Hof van Frl. ('Hof-B.'), in bruikleen sedert 1917 (vgl. 'Catalogi duo instructissimae bibliothecae quae est in suprema Frisiorum curia', 1776); de B. van F. Buitenrust Hettema*, geschonken 1923 (vgl. Aanwinsten der P.B., 1923, 1924 en 1925); de verzameling P. H. Meekhof Doornbosch, verworven 1933; de Oera-Linda-Boek-collectie. Van de handschriften moeten worden genoemd een Aulus Gellius, Noctes Atticae, (9de-eeuws perkament), en de collectie-von Richt-hofen, verworven 1923 (aan de uitgave van deze tien O.Fr. handschriften wordt gewerkt).

Bibliothecarissen (tot 1924 tevens prov., c.q. rijksarchivaris): J. van Leeuwen* (1849-57); T. R. Dijkstra* (1858-62); E. Verwijs* (1862-68); G. Colmjon* (1868-86); J. L. Berns* (1886-1921); H. A. Poelman* (1921-24); G. A. Wumkes* (1924-41); S. Douma* (1941-heden). - De P.B. staat tussen univ.-B en openbare lees-B. in. Minder wetenschappelijk dan de univ.-B.: zij laat detailstudies vaak buiten beschouwing - vooral bij geneeskunde en natuurwetenschappen — en streeft naar het bezit van handboeken, naslagwerken, en algemeen-oriënterende literatuur. Minder populair dan de openbare lees-B.en, omdat zij geen romans uitleent, en geen zeer eenvoudige literatuur bezit. — Op het gebied der Fr. taal- en letterkunde en der Fr. geschiedenis, zeer ruim genomen, streeft de P.B. naar volledigheid. Publikaties: Nieuwe cat. der Provinciale B. van Frl. Tweede gedeelte, Rechtsgeleerdheid, kunsten en wetenschappen, fraaije letteren en geschiedenis; vervaardigd door J. van Leeuwen (1854); Systematische cat. der P.B. van Frl., eerste tot vijfde gedeelte (1871-81); Alfabetisch register (1887); Vervolg (1897), 7 dln.; Aanwinsten (jaarlijkse lijsten) (1889-1946); Tweemaandelijks Bulletin (1947-heden); Cat. der Fr. taal- en letterkunde en overige Fr. geschriften (1941); J. J. Kalma, Thet Oera Linda Bok. Bibliografie (1956).

Zie; S. Douma, Bij het 100-jarig bestaan van de B. van Frl. (1952).

Stedelijke bibliotheek, Leeuwarden (S.B.) (ten raadhuisen aldaar). Gevormd door W. Eekhoff*, archivarius der gem. (ca. 1840), door diens opvolgers beheerd, o.m. A. van der Minne (1933-45) die grote uitbreiding aan de verzameling heeft weten te geven. De S.B. bevat thans ca. 10 000 titels, vnl. werken door auteurs die te Lwd. geboren zijn of daar geleefd hebben, Leeuwarder drukken, handels- en verenigingsdrukwerk, waaronder vele tijdschriften, enz. Voorts een ruime hand-B. op het gebied der Nederlandse, speciaal Fr. plaatsbeschrijving en geschiedenis, administratieve wetenschappen e.d. Naast enkele incunabelen zijn vele handschriften aanwezig, alsmede een collectie pamfletten.

Zie: Cat. Sted. B. van Lwd.; Jaarverslagen met aanwinstenlijsten van Gemeentearch. en Sted. B.

BIBLIOTHEEKWEZEN. De Fr. kloosters* waren centra van geestelijk leven. Hun, ca. 1580 geconfisqueerde bibliotheken vormden de basis van de bibliotheek der Franeker Hogeschool (en Atheneum), en deze weer van de Provinciale bibliotheek. Het volk placht al vroeg te lezen, de Verlichting verbreedt deze traditie. Zo ontstaan enige 'publieke leesbibliotheken' te Lwd. ca. 1760, patriottische leesgezelschappen (Oudebildtzijd 1787, Hindeloopen 1795), Nutsbibliotheken (o.a. Heerenveen 1796, Bergum 1799, Lwd., Dokkum), na 1813 nog veel meer. De politieke, godsdienstige, sociale bewegingen vormen - vooral na 1850 - heel wat verenigings- en *volks-B.en*, ook in kerkelijk en schoolverband.

Ca. 1900 vindt de 'public library' - idee ingang: openbare leeszaalen en *B.en* (O.L.B.) te Lwd. 1903, Sneek 1909, Franeker 1912, die al in 1916 samenwerken en in 1917 de Vereniging voor O.L.B.-wezen in Frl. vormen (V.O.L.F.). Dan volgen Heerenveen 1918, Drachten 1921; na W.O. II Opsterland te Gorredijk 1954, W.Stellingwerf te Wolvega 1956, Bolsward 1958, thans alle met rijks-, prov.- en gem. subsidie. Sedert 1904 zenden de Centrale vereniging voor reizende *B.en* en de P. W. Janssen*s Fr. stichting 's winters kisten met 50 of 100 boeken naar plaatsen zonder andere lectuurvoorziening. Dit systeem is uitgebreid in de zgn. correspondentschappen (Sneek 1912, Lwd. en Franeker 1915. door de V.O.L.F. met steun der prov. 1917). Een correspondent ontvangt van de als centrale fungerende O.L.B. wekelijks of om de twee weken de door 'zijn' dorpingen aangevraagde boeken. Het systeem volgt uit de bewuste instelling op stad en platteland en het Fr. boek. Het vindt ook elders toepassing, en heet in Nederland het Friese, in het buitenland het Nederlandse systeem. Zo had Frl. ook de eerste zgn. Plattelands O.L.B.-en ontstaan door concentratie van lokale boekerijen met aansluitende wissel- en naslagcollectie uit de centrale bibliotheek te Sneek (1917-1920), in verbinding met correspondentschappen (Workum 1921, Utingeradeel te Akkrum 1921, Het Bildt te Sint-Anna Parochie 1921, Oldeboorn 1922, Bolsward 1922).

Dit nieuwe type groeide naar de status van gesubsidieerde O.L.B. (Bolsward). - In het organisch gegroeid provinciaal verband van een door de overheid gesubsidieerd B. zijn in diverse gem. oude en nieuwe dorps- en verenigings-B.en ingeschakeld met behoud van zekere zelfstandigheid. Zo ook vele van de ruim 300 *B.en*, die ook nog geïncorporeerd zijn in hun eigen landelijke B.-organisaties (Nut, C.J.M.V., Katholieke Centrale voor lectuurvoorziening enz.). Verder bestaan nog vrij veel particuliere uitleen- (meest winkel) *B.en* van instellingen en ondernemingen.

Zie: L. Hertzberger, De openbare Leeszaal en Bibliotheek in Frl. (Den Haag 1922); Plattelandslectuurvoorziening, Nutsboekerij no. 19 (Amsterdam 1951), 25-32; H. Hendriks, Geschiedenis der lectuurvoorziening in de Fr. Wouden (1956); Repert., 298.

BICKER, Cornelis, heer van Swieten, burgemeester van Amsterdam (Amsterdam okt. 1592-15.9.1654). Claude Fonteyne* publiceerde

eind 1650 in de Heerenfeenster almanak een spotdicht op hem van Petrus Baerdt*. Het kwam uit, toen de aanslag* op Amsterdam (Willem Frederik) mislukt was en Willem II gestorven (6.11.1650). Daarom werd Fonteyne gestraft (22.11.1650). Toen publiceerde hij een *Haagsch Winkelpraatje* over dezelfde kwesties.

Zie: Leeuw. Cour. (6.11.1951); N.B.W. X, 62-63.

BIDDAG. De *B.* voor het gewas (2de woensdag in mrt.) is in Frl. geen kerkelijke feestdag. Wel op sommige plaatsen kerkdiensten. *B.en* tijdens de Republiek herhaaldelijk in tijd van nood uitgeschreven, aanbevolen door speciale B-missives. In de patriottentijd* vaak moeilijkheden hierover; op 21.2.1795 afgeschaft, z Kesler, P. M.

BIENEMA. Geslacht van apothekers uit Lwd., afstammend van Marcus Intes (ca. 1615-56), later te Heerenveen. Achterkleinzoon Fokke (1728-73) trouwde Tetje Epkes Roos. Hij en zoon Epke Roos van *B.* (1767-1810) verrijkten zich door beugelveenderij. Epke Roos van *B.* II. (1811-1901) was officier van Justitie te Heerenveen. De zoons verlieten Frl.

Zie: Ned. Patr. XXV (1939), 42; Ned. Leeuw LVI (1938), 63-72.

BIER. *a, B.* was in de 18de eeuw nog volksdrank, al kwamen koffie, thee, jenever en brandewijn al op. Frl. had vele brouwerijen en ook bekende *B.*-soorten (*Dokkumer* of *Maarte-B.*, *Knijpster-* en *Bildt-B.*). Verder werd het zware *Groninger* en *Deventer B.* nog na 1800 bij scheepsladingen ingevoerd. Naar het Groninger of *klúnbier* heette een vrachtschip van Groningen op Lwd. nog lang *Kluunhof.* 's Avonds dronk men ook warm bier niet stroop (of honing, later suiker) en een scheut brandewijn. Al in de 18de eeuw verving de boerenkoffie* het warme bier. De laatste Fr. brouwers waren Yde v. d. Meulen te Lwd. en Ivo Hansma te Dokkum.

Zie: Joh. Winkler, in: Oud-Nederland (1888), 315-331.

b. Bijeenkomst waar *B.* geschonken werd: *leed-B.*, (bij begrafenis), *panne-B.*, (bij bouw van een huis), *flot-B.* (als schip van stapel liep), *hyngste-B.* (bij afrekening met hengstehouder). *To bier gean* (verouderd): feestvieren in de herberg.

BIERMA. Boerengeslacht uit W.Dongeradeel. Ids Hessels (1747-1817), landbouwer te Pietersbierum, Holwerd, Ternaard, Ferwerd, nam 1811 de naam *B.* aan, wellicht naar zijn eerste woonplaats. Boerenfamilie, nog grotendeels in het N. van Frl.

Zie: Jierb. Gen. Wurkforbân (1957), 54.

BIEROPROER te Lwd. (1487). Boeren dronken tegen het verbod uitheems *B.* in Lwd. In een gevecht dreven de brouwers hen in de stins van Pieter Camminga, het Amelandshuis, en belegerden die. Schie-ringse hulptroepen namen 24.7.1487 de stad stormenderhand in; olderman Pieter Auckama* werd gedood; Lwd. leed veel schade.

Zie: Vr.F. XI (1868), 347-376.

BIER(P)SALM. Naam voor bij feestelijke gelegenheden gezongen anonieme liederen, volks- en straatliedjes, vgl. Runen* en Teltsjes. De aanduiding *B.* is duidelijk profanatie.

BIERUMA OOSTING, z Oosting, Bieruma.

BIERUMEN, De (Fr.: *De Bjirmen.* *Berim* is dat. plur. van *bere* = huis, schuur, dus; *bij de huizen*; vgl. de Bieren onder Waaksens Hennaarderadeel, Bierum in Groningen en Loga Berumin Oost-Frl.). Verzamelnaam voor Oosterbierum, Sexbierum, Pietersbierum (en oudtijds het later verdrinken Westerbierum) met omgeving, in Barradeel. Streek met eigen dialect.

Zie: B. XII (1950), 143 e.v.; Leeuw. Cour. (24.5.1958).

BIES (Fr.: *bys*). Plant. *Rode* en *vlakke B.* alleen op de eilanden, evenals *borstel-B.*; *stekende B.* stond op Terschelling, maar de groeiplaats is verstoord; *zee-B.* is op de eilanden en op de klei zeer gewoon, ook nog veelvuldig in het centrum der prov. *Matten-B.* staat algemeen langs zoet, *ruwe B.* meer langs brak water, tot ver het land in; *vlottende B.* in sloten en plasjes in het O., *bos-B.* zeer zeldzaam in het uiterste Z.O., *veen-B.* op droge zandgrond in het Z. van het Drentse* district. Het *fransje* is twee keer aangetroffen.

BIESTKENS-BIJBELS. Volledige bijbels, door de Amsterdammer Nicolaes Biestkens (ca. 1530-85; uitgeweken naar Emden* ca. 1558) sedert 1560 gedrukt; ook in Frl., vooral onder doopsgezinden, veel (tot in de 19de eeuw) gebruikt. Boekmerk: lelie onder de doornen.

Zie: Leeuw. Cour. (22.9.1953).

BIET (Fr.: *byt*). Veel gekweekte plant, z Suikerbiet, Voederbiet. De zeldzame *strand-B.*, wel als stamvader van de gekweekte *B.* beschouwd, is enige malen op de Waddeneilanden aangetroffen.

BIGANGEL. In de Z.W.-hoek een begrafenisstoet. *B.* werd vaak gebruikt voor het visioen van een lijkstoet, z Foartsjirmerij.

BIGGEKRUID (Fr.: *fólleblom*). Plant, vooral in het O. overall algemeen. Het *glad-B.*, alleen op de eilanden.

BIJSJAGER (ook: *bysjager*). Gerechtsdienaar bij de oude grietienijgerechten. Eigenlijk boeven- (bizen)-jager. Ook: grappenmaker (meer: *bysfeint*).

Zie: B. I (1928/29), II, 63; XV (1953), 19-28.

BIL. Aanslibbing. Oude naam van de gem. Het Bildt. *B.* komt ook voor onder Langweer en als moerassig land bij Rottevalle ten O. van de Leijen en ten Z. van de Lits.

BILDERDIJK, Willem, Nederlands dichter (1756-1831). Bevriend en corresponderend met verschillende Friezen (o.a. Cynthia Lenige*, A. W. Schoonhoven*, G. Outhuys*, J. H. Halbertsma*). J. H. Halbertsma maakte hem bekend met de Fr. letterkunde; op zijn verzoek vertaalde *B.* Gysbert Japicx' *Tjeskmoars see-aengste* (Mengelingen IV, 1808 50-60,) en enkele kleinere gedichten (in:

Hulde aan Gysbert Japiks II, 321-325). Ook schreef *B.* enkele gedichten voor Halbertsma en een elegie bij C. Leniges dood.

Zie: Wumkes, Paden IV, 420-424; Reg. Leeuw. Cour., 28; Repert., 228; Tsj. (1949), 131-138, 171-174.

BILDT, Het (ca. 1400: Bil, Bild; Fr.: *It Bildt*; betekenis: het opgebilde, aangeslibde). Gemeente aan de N.W. kust, waartoe behoren Sint-Anna Parochie (Bildts: St.-Anne), Sint Jacobi Parochie (St.-Jabik), Lieve-Vrouwen Parochie (Froubuurt), Oude *B.*-zijk (Ouwe-Syl) en de buurten: Oude-*B.*-dijk, Nieuwe *B.*-dijk, Nij-Alttoenae, Nieuwe*B.*-zijk en Zwarte-Haan.

GEMEENTEWAPEN. Het oudste wapen op de kaart van Winsemius (1622) is: 'een schild van lazuur beladen met drie asgrauwe zeehorens (schelpen) in een liggende richting paalsgewijze gerangschikt waaruit te voorschijn komen korenaren in natuurlijke kleur; het schild gedekt met een kroon van goud.' (→ Grietenij-wapens). Het wordt gevoerd met omschrift 'Gemeentebestuur van Het Bildt'. Gemeentevlag: drie even hoge horizontale banen in de kleuren grasgroen, wit, kobaltblauw, waarover aan de broekzijde een gelijkbenige driehoek, waarvan de basis wordt gevormd door de broeking, en de benen een zelfde lengte hebben als de hoogte van twee banen; de driehoek in drie horizontale banen geel, karmijnrood, geel verdeeld, waarbij de hoogte van de vlag zich verhoudt tot de lengte als 2:3.

De gem. is driehoekig, met punt naar het W. Grootste breedte N.-Z. 11 km, O.-W. 12 km; ten N. en W. de Waddenzee, ten W. en Z. Barradeel, ten O. Leeuwarderadeel en Ferwerderadeel.

BEVOLKING ('Bilkerts') stamt voor een groot deel af van de 16de-eeuwse kolonisten; dit deel heeft lang de inkomende Friezen geassimileerd. Aantal inwoners 1714: 3342; 1879: 9510; 1895: 8568 (landbouwcrisis!); 1958: 9050. Beroepsstructuur 1947: landbouw 1963 (gedaald door sterke mechanisatie), nijverheid 554, handel en verkeer 555, huiselijke diensten 235, overige beroepen 276. De nijverheid omvat: vlas- en vruchtenconservenindustrie, fabricage van landbouwmachines, trailerbouw, graandorsbedrijven en -malerijen, spinnerij/vlechterij, drukkerijen. Grote aardappelsorteerbedrijven. De handel bestaat vooral uit agrarische produkten. Belangrijk voor het *B.* economische leven zijn de N.A.K.*- en Z.P.C.*-proefvelden, en de Proeffruitbedrijven voor de Kleibouwstreek, alle bij Sint-Anna Parochie. De wegen lopen O.-W. en N.-Z. Personenvervoer door LABO*-bussen en een toerwagenbedrijf te Sint-Anna Parochie; vrachtvervoer door Nederlandse Spoorwegen en vele transportbedrijven. Aantal vracht- en luxe-auto's in 1953: 270, aantal bussen 8. TAAL, z Bildts.

KERKELIJK EN POLITIEK LEVEN. R.k. 26, herv. 1918, geref. 3010, doopsgez. 453, vrij-evangelisch 575, buitenkerkelijk 3256 of 35 pct. (cijfers 1947). - Bij de Tweede-Kamerverkiezingen in 1956 hadden de P.v.d.A. 1855, A.R.P. 1590, C.H.U. 751, V.V.D. 560, C.P.N. 217 stemmen; de rest viel enkele kleine partijen toe. In de gem.-raad van 13 leden zitten 4 P. v. d. A., 4 A.R.P., 2 C.H.U., 2 V.V.D., 1 C.P.N. (1958).

BODEM. De gemiddelde hoogte van de Bildtse bouwstreek bedraagt ca. 1,3 — N.A.P.; het weidegebied (de Zuidhoek) varieert van + 0,2 tot 1,2. Afwatering via Oude-Leije, Wierzijl en Balkezijl. Oude Waddenslenken zijn bijv. Holle Rij en Kleine Blikvaart. De zeeverende waterschappen van Het *B.* zijn: *Oud-B.*, *Nieuw-B.* en *B.*-pollen. - De grondsoort is licht- of bruingrijze zandige zeeklei met schelpen en schelpstukjes; daaronder slibhoudend zand, vaak met schelpen, schelpgruis of grind; op een diepte van 16-26 m kalkhoudend keileem, later weer in zand (slibhoudend en vaak met grind) overgaand. Bij Vrouwbuurstermolen zijn op ca. 11 en 15 m verveende plantenresten aangeboord.

BODEMGEBRUIK. Het *B.* is Frl.'s eerste akkerbouwgemeente (volgens cijfers van 1956 66 pct. van de bodem); tuinbouw (222 ha), om Sint-Anna Parochie boomgaarden met onderbouw van bessen, en glascultures; verder grasland in de Zuidhoek. Voornaamste gewassen: aardappelen 1182 ha, tarwe 770 ha, vlas 561 ha, suikerbieten 284 ha, peulvruchten 273 ha, koolzaad 249 ha, haver 240 ha, gerst 142 ha, blauwmaanzaad 60 ha (cijfers 1956); voorts kanariezaad, karwijzaad en bloembollen. Het *B.* is de eerste Nederlandse gem. in teelt en export van pootaardappelen; vooral Sint-Jacobi Parochie en Sint-Anna Parochie hebben exportzaken van wereldnaam. Veilingen heeft het grootlandbouwbedrijf niet nodig. -Veestapel 1956: rundvee 4442, paarden 520, schapen 2707, varkens 138, hoenders 3368, verscheidene geiten (cijfers C.B.S.). Export van fokvee. Het winkelhaaktype der boerderijen is typisch *B.s.*

GESCHIEDENIS. Jacob, Floris en Dirk Oem van Wijngaarden, en Thomas Beukelaar Simonsz, heren uit de buurt van Dordrecht, sloten 1505 een overeenkomst met George* van Saksen, ter bedijking van het kweldergebied in de oude Middellzee-mond. In 1505-06 is de Oude-*B.*dijk gelegd, en was het Oud-*B.*, ingepolderd. Polderjongens en eerste boeren kwamen meest uit Z.-Holland, maar ook uit de kop van N.Holland, Wieringen en andere streken. Inpoldering Nieuw-*B.* 1600; *B.*-pollen 1715 en 1754. Het *B.* was toen ca. 8000 morgen of 7360 ha groot, thans - met de sedert ontstane kwelders - ca. 7600 ha. *B.*, H. S.

Zie: Salines, Geschiedenis van Het *B.*, I, II, IIIA, IIIB (1951-56) met registers (1957); Graftschriften tussen Flie en Lauwers II, Het *B.* (1952); H. S. Buwalda, Woun op 'e Weagen (1946); id. De Bilkerts en hur familynamen (1952); id. Artikels over *B.*se toponymen, in: Fr. plaknamen (1952-56); id. Kan de *B.*se grond (1953); Reg. Leeuw. Cour., 14; Repert.. 177-178; Leeuw. Cour. (29.1.1955).

BILDT, Dooitzen de, kaatser (Sint-Jacobi Parochie 1.4.1904-). Kampioensmedaille

Nederlandse Kaatsbond (1928). Koning wedstrijd P. C. (1933).

BILDT, Bouke Eisma van der, instrumentmaker (Franeker 4.10.1753—24.4.1831). Kleinzoon van J. P. van der B.

Zie: M. Rooseboom, Bijdrage... (Leiden 1950), 30-31; Reg. Leeuw. Cour., 28.

BILDT, Jan Pieters van der, instrumentmaker (Vrouwenparochie 17.9.1709-Franeker 27.4.1791). Bijnaam: Jan Kunst. Telescopen in Fr. Museum en te Franeker.

Zie: Hemel en Dampkring, 39 (1941), afl. 4; Maria Rooseboom, Bijdrage... (Leiden 1950), 31-33; Reg. Leeuw. Cour., 28.

BILDTPOLLEN. Zeewerend waterschap, opp. binnendijks ca. 522 ha, buitendijkse aanwassen ca. 161 ha. De B. liggen in Het Bildt. De zeedijk van dit waterschap, de Poldijk, loopt van de Nieuwe-Bildtdijk bij Zwarte Haan tot de dijk van het Noorderleeg en is ca. 6.5 km lang en ca. 5 m + N. A.P. hoog. De Oude of West B. zijn bedijkt 1715, de Nieuwe of Oost B. 1754, samen met de Noorderleegpolder.

Behalve de Poldijk onderhoudt het waterschap de Opdijk (Slaperdijk) tussen O. en W.B., enkele landwegjes en — samen met aangrenzende waterschappen - nog enige kleine werken. Het buitendijkse land is grotendeels door zomerdijken omgeven en gemeenschappelijk bezit der ingelanden, beheerd door het waterschap; uit de opbrengst wordt de waterschapsumslag verrekend. De B. ende aanwas (totaal 2300 ha) zijn waterwildreservaten onder toezicht van 't Fr. Gea'. Voor het wapen → Zeewerend waterschap.

BILDTS. Taal gesproken op Het Bildt (blijkens de in 1955 gehouden enquête naar de taal van het schoolkind, spraken vrijwel alle leerlingen B.). Het dialect is een mengtaal van de in oorsprong niet-Fr. (vnl. Hollandse) en Fr. bevolking. De woordenschat is grotendeels 15de/16de-eeuws Z.- en N.-Hollands, de zinsbouw Fr. terwijl klankleer, tijden en persoonsvormen der werkwoorden, alsmede de diminutiva een sterk eigen karakter vertonen. De diminutief-suffixen zijn: -ie, -sie, -tsie, -pie, -egie.

Het is niet juist om B. te beschouwen als 'Hollandsch in Fr. mond; als een poging van aristocratische of aristocratisch-doende Friezen om Nederlandsch resp. Hollandsch te spreken' (Kloeke). Beter is het te zeggen, dat de taal van Hollanders door sterke Fr. invloed B. is geworden (De Vries). De niet-Friese dialecten en het Fr. zijn op Het Bildt tot een sociologisch vergelijk, een evenwichtstoestand tussen Nederlands en Fr. gekomen (Burger). Uit de drang, de noodzaak tot een elkaar begrijpen in het onderlinge taalverkeer, ontstond in het begin der 16de eeuw het B., dat naast overeenkomst ook vele verschillen niet Stadsfries* en Amelands vertoont.

Zie: G. G. Kloeke, De Hollandsche expansie (1927); H. Burger, Avondrood (1944); W. de Vries, in: Ts. Ned. T. en L., 46ste dl., 198; H. S. Buwalda, Ut 'e ouwe doas (1948); idem, Fan de B.se grond (1953); idem, Pompebl. (1957), 161.

BILJARTEN. Lwd. was de eerste stad in ons land waar B. populaire wedstrijd sport werd, ca. 1880.

Goye Bylsma en Tjibbe Terpstra*, later Johs. Boelstra en Jan Wiemers*. De Fr. Club 1905 te Lwd., 600 leden, grootste biljartclub in de prov.

BILT(IUS), Johannes Johannis, predikant. Stond 1603-19 te Workum, kreeg zo hevig conflict met de doopsgez. leraar Rippert Eenckes (1605) dat de overheid de maatregelen tegen de doopsgez. verscherpte. Verslag in hs. op de Prov. bibliotheek te Lwd.

Zie: Menn. Lexicon I, 222; Doopsgez. bijdr. (1873), 83, 90 e.v.

BILZEKRUID. (Fr.: *bilzekrûd*). Plant. Zeer vergiftige nachtschade. Hier en daar op mesthopen; ook op de eilanden.

BINCKES (Benckes). Regeringsgeslacht te Staveren, afkomstig uit Koudum, sinds 100 jaar uit Frl., thans wrsch. uitgestorven. De naam is een patronymicum. Binke († 1650) had o.a. twee zoons: Binke († na 1700), burgemeester van Staveren, en Jacob (gesneuveld Tobago 12.12.1677), kapitein-ter-zee 1666, maakte de tocht naar Chatham mee en veroverde met Corn. Evertsen de Jonge Sint-Eustatius en New York 1673. Zoon van eerstgenoemde: Simon (1673-1718), kapitein-ter-zee. Zoons hiervan o.a. I. Bincke (1702-?), secretaris van Staveren; 2. Jan (1712-87), schout-bij-nacht. Een kleinzoon Christoffel (1791-1868), secretaris, later grietman van Wonseradeel 1836-49, lid Tweede Kamer, z Binkes.

Zie: Vorsterman van Oyen, Stam- en Wapenboek I, 55; Ned. Patr. 111(1912), 26; v. d. Aa II, 171-172; N.B.W. II, 166; V, 37; X, 66; Sminia, Naamlijst 1816-51, 28; Repert., 228.

—, **Simon**, jurist (Staveren 1731-26.9.1786). Secretaris en lid vroedschap Staveren; 1711 raadsheer, 1783 secretaris rekenkamer. Schreef commentaren over recht 1774/75, 1785/86, resp. naar U. Huber* en op 's Lands Ordonnantie.

Zie: N.B.W. X, 67.

BINDEN. Het B. van een koek of krentenbrood op de arm van een jarige, is in onbruik geraakt. Bij het B. (Fr.: *koeke op 'e earm*) werden rijmpjes opgezegd en de gebundene, als hij volwassen was, moest trakteren.

BINGE. De sloot waarin zich het mestwater verzamelde, heette oudtijds zo. Vgl. B.-sloot bij Smalle-brug, Bingakker op Terschelling.

Zie: Schönfeld, Veldnamen, 62; Fr. Plaknamen II, 8-9.

BINHÚS (Binnenhuis). Vroeger het vooruitgebouwde woongedeelte van de boerderij*. Bij oude bouwboerderijen de naam van de verst van de schuur verwijderde kamer, die doorgaans leeg stond en diende om de erboven gelegen zaadzolder te vergroten. Een B. in deze zin is zeldzaam geworden.

BINKES, Johan Willem, zeeofficier (Bolsward 3.5.1828-Den Haag 29.3.1891). Gedetacheerd aan de sterrenwacht te Leiden ter verificatie van 's Rijks zee-instrumenten 1859-63. Nam deel aan het gevecht bij Simonoseki 1864 en de Atjeh-expeditie

1873. Instructeur te Willemsoord 1867-72, commandant aldaar 1874-79. Adjudant des Konings in buitengewone dienst 1881. Lid van diverse commissies. Commandant der zeemacht en chef van het departement van Marine in Ned.-Indië 1885-88, vice-admiraal 1887.

Zie: N.B.W. II, 166.

BINNENBUREN (Fr.: *binnebuorren*). Vroegere naam voor de bebouwde kom van een dorp. Wat daarbuiten lag heette buitenburen. z Buren.

BINNENDIJK. Een *B.* ligt binnen de zeewering: *a.* oude zeedijk, door landwinning van de zee gescheiden (Oude Bildtdijk); *b.* Slaperdijk, aangelegd als extra-waterkering achter de zeedijk (Koudtimer Slaperdijk); *c.* dijk ter kering van opgestuwd binnenwater (Nieuwe Slachte langs Sneker Meer).

BINNENDIJK(ST)ERS (term in het Groot Arbitra ment*). Eigenaars van land in Frl., beschermd door de zeewering, en (in tegenstelling met de buitendijk-(st)ers) door een binnendijk. De *B.* waren aansprakelijk voor het onderhoud van beide dijken, doch in mindere mate dan de buitendijkers belast met de zeewering: in N.W.Frl. gereorganiseerd (1575-79) in de Contributie der 'Vijfdeelen zeedijken binnendijks': in Z.W.-Frl. wegens verval van de binnendijk, in 1867 en 1893 gelijkgesteld met de buitendijkers. Geheel Frl. draagt echter niet gelijk in de zeewering bij.

Zie: IJsselmeerdijken (1956).

BINNENLANDSE WATERSTAAT. In de 19de eeuw de waterstaat van de prov. Frl. afgezien van de zeeweringen. Bij enkele zeewerende waterschappen (zoals het Oud Bildt), duidt het nog hun taak aan voor zover die niet gelegen is op het terrein van de zeewering.

BINNENSCHIEPVAART. Deze omvat beurtvaart en zgn. 'wilde vaart'. Ze is tot ca. 1930 bij goederenvervoer in Frl. van groot belang geweest. Van de — door popularisering van de verbrandingsmotor - snel vermeerderende vrachtauto's ondervond de Fr. *B.* felle concurrentie, doordat de vloot grotendeels uit tjalken en pramen met beperkt laadvermogen bestond. De vrachtauto nam het regionale vervoer van kleine partijen over. Eind 1957 waren in Frl. 439 'wilde-vaart'-schippers geregistreerd (waaronder 111 die ook voor eigen handel voeren), samen beschikkend over ca. 55000 t scheepsruimte.

Op de 'plaatsen van tussenkomst' of schippersbeurzen in Lwd., Harlingen en Sneek werden in 1957 ca. 4500 ladingen (ca 375 000 t goederen) bevracht. Daarbij waren ook niet-Fr. schippers betrokken, want de beurzen schrijven elke schipper met een leeg schip in. De nieuwe grootscheepsvaarwateren (Prinses Margriet en Van Harinxmakanaal) hebben veel overslag van goederen uit grotere in kleinere schepen (o.a. in Lemmer) overbodig gemaakt. Het verkeer in deze kanalen bleek bij het telpunt te Terhorne sinds 1938 verdrievoudigd. In totaal werd in Frl. in 1955 haast

1900000 t aangevoerd en ca. 930000 t verladen via de *B.* Hierin is regionaal, nationaal en internationaal vervoer begrepen, z Veehuis.

BINNENSPIERING (Fr.: *spjirring*). Vis. Klein donker getint ras. *B.* komt voor in zwak en middelmatig brakke binnenwateren o.a. in Tjeukemeer, Sneker Meer, de Geeuw en de Sneker stadsgrachten.

BINNENVAARDER (Fr.: *binnefarder, binnenskipper*). Schipper die niet op de grote zee vaart, z Buitenvaarder.

BINNENVISSERIJ. Volgens de visserij wet opereert *B.* in binnenwateren (ook in IJsselmeer, tegenover kustvisserij in de Waddenzee). De *B.* — vooral in de Fr. boezem — geeft 280 erkende vissers werk. Verder is het aantal sportvissers na W.O. II gegroeid tot 40000, waaronder 7000 met snoekhengel. (Resp. georganiseerd in 'Fr. Bond van afdelingen van de hoofdafdeling Zoetwatervisserij der Nederlandse Heidemij, te Arnhem 'en in 'Federatie Frl. van de verschillende plaatselijke afdelingen van de Algemene Nederlandse Hengelaarsbond').

De *B.* is door de Afsluitdijk*, inpolderingen e.d. de laatste decennia teruggelopen. Beide organisaties trachten nu de visstand te verbeteren door uitzetten van glasaal en pootsnoek, geleverd door het 'Pootvisfonds' (Organisatie Verbetering S. te Utrecht). Dit exploiteert te Grouw een kleine snoekwekerij. - Voor *B.* met 'beroepsvistuigen' is een grote visakte A, voor visserij met één peur (een hengel geaasd met *vis of* met een sleephengel) een kleine visakte, en voor meer dan eert hengel een hengelakte vereist, alle uit te reiken door de burgemeesters. Daarnaast is nog een vergunning nodig van de rechthebbenden op het viswater. De Kamer voor de *B.* te Den Haag moet deze goedkeuren, evenals huurovereenkomsten van visrecht.

BINNENVLOOT. Ca. 1890 omvatte de Fr. *B.* bijna 2000 schepen met een inhoud van 70000 t, in 1910 ruim 2000 schepen (90000 t). Slechts een klein deel van deze *B.* stak de Zuiderzee over. De schepen (meest tjalken) die binnen de prov. bleven, werden na 1930 voorzien van een bijbootje met motor, zgn. opduwer.

Het verloop is dan: 1934: 737 zeilschepen naast 192 opduwers; 1948 : 327 zeilschepen naast 345 opduwers; 1957: zeilschepen vrijwel verdwenen. Ook de scheepsgrootte is veranderd. In vergelijking met de Nederlandse blijkt de Fr. *B.* — naar aantal en laadvermogen — in de klasse 20-100 t. ca. 10 pct. van de hele *B.* te bezitten, in de klasse 100-200 t. 3,5 pct. en boven de 200 t nog niet 0,5 pct. Het aandeel van *de Fr. B.* in de totale Nederlandse is 5 pct. van de schepen, 1,5 pct. van de tonnage. 1.1.1936 in klasse 20-100 t 1262 schepen, 56000 t. 1.1.1956 in die groep 590 schepen met 31000 t; 141 van 100-200 t met 181117 t, 57 boven de 200 t met 16140 t; totaal op 1.1.1956 dus 788 schepen, samen 65257 t.

BINNENWEG. In Opsterland, Heerenveen, O.- en W.Stellingwerf de naam van ongeveer evenwijdig met Koningsdiep, Tjonger en Linde door de dorpskommen lopende wegen. De *B.en*

liggen verder van de riviertjes dan de Buiten-, Bovenwegen, behalve de planweg* De Blesse-Finkega.

BINNENZIJL. Een keersluis in een binnendijk, te sluiten als doorbraak van de zeedijk of opgewaaid binnenwater dit nodig maakt.

BINTGENS (Byntges), **Thomas**, Tegen 1600 oudste bij de Vlaamse* doopsgezinden te Franeker. Wegens onregelmatigheden bij huisaankoop door *B.* botsing met collega Jacob Keest. Een dieper conflict op de achtergrond over meer of minder strenge handhaving der gemeentetucht dreef de zaak op tot een breuk. De vrienden van *B.* heetten *Huiskopers* (later *Oude Vlamingen*); die van Keest *Contra-Huiskopers* of (*Jonge*) *Vlamingen*. Zo werden alle Vlaamse gemeenten zelfs die in Pruisen, verscheurd.

Zie: Doopsgez. Bijdr. LII (1912) 49-60.

BIOGRAFIE. Naar Fr. *B.en* zoeken men allereerst in de Nederlandse biografische woordenboeken. Van der Aa had hulp van W. Eekhoff* e.a. (vooral omtrent de adel); het N.B.W. had in Wumkes* jaren een trouw medewerker, die ook in Boddens en Paden I-IV veel verzameld heeft (helaas niet altijd even nauwkeurig).

De Fr. Akademy heeft aan systematisch biografisch werk - al lag het van den beginne af in de bedoeling - nog weinig geleverd. Over 1900-50 bestaan vrijwel alleen de Fr. gegevens in *Wie is dat?*. Dissertaties bestaan o.a. over Ubbo Emmius*, Gysbert* Japiks, de Van Harens*, J.H.Halbertsma*, H. G. v. d. Veen*; kleine uitgaven, over O.Stellingwerf*, G. Colmjon*, H. Sytstra*, W. Dijkstra*. Over predikanten (Romein*, Cuperus*, Wumkes e.a.) en schoolmeesters (Sannes*) is veel genoteerd. Ook over letterkundigen. Omdat de Fr. bijdragen in de algemene uitgaven onvoldoende bekend zijn, en omdat veel stof in tijdschriften verspreid ligt, is er grote behoefte aan een Fr. biografisch woordenboek.

Zie: B. I (1939), 43-53; Repert., 298.

BIOSCOOP. Het *B.*-bezoek in Frl. was 1956 2 pct. van dat in Nederland, dus relatief laag. Terwijl het echter in Frl. groeide van 2,74 keer per jaar in 1955 tot 2,96 keer in 1956 (resp. 1289507 en 1390657 kaartjes) nam het in het W. iets af. Het aantal vaste *B.en* is 14 (vooral in de steden); bovendien worden op 9 andere plaatsen geregeld voorstellingen gegeven. Het percentage culturele films is niet hoger dan elders. Een specifiek Fr. film ontbreekt vrijwel. In orthodox-protestants milieu leeft verzet tegen de gewone film, maar de Chr. Filmactie heeft in Frl. 30 afdelingen met ca. 10000 leden, z Film in Friesland.

Zie: Leeuw. Cour. (20.4.1957).

BIRD (Fr.: *burd*). Rand, 'boord' aan het water. In Fr. plaatsnamen (Birdaard, *B.* onder Grouw en Heeg, Hjelburd onder Oudkerk). Niet te verwarren: berd = buurt, z Oere, Rijp.

Zie: Fr. Plaknamen II, 14-15.

BIRDAARD (Fr.: *Birdaerd*, de werd* aan de

oever). Dorp in Dantumadeel aan Dokkumer Ee (686 inw.). Oorspr. terpdorp*; tot streekdorp* geworden door bebouwing langs water en weg. Het vormt een geheel met Wanswerd aan de Streek, W. van de Ee. Coöp. zuivelfabriek. Openb. lag. school. Zie: Hepkema Memories, 137; Reg. Leeuw. Cour., 44; Repert., 178.

BIRKA. Handelsstad bij het tegenwoordige Stockholm, ca. 800 gesticht. Via Haithabu* Fr. handel (pelswaren). Anskar predikte hier. Dorestad* was in *B.* bekend.

Zie: De iepening fen de Fr. Akademy (1938), 74 e.v.; B. II (1940), 172 e.v.

BISDOM. Ambtsgebied van bisschop. Ondanks Willibrords* aanstelling tot bisschop over de Friezen, vielen niet alle Fr. landen onder zijn *B.* Liudger* bracht Achtkarspelen met Overlauwers gebied onder Munster, de oostelijke streken kwamen onder Breinen. Het *B.* Lwd. (z Bisschop), opgericht 1559, omvatte Frl. met Terschelling. Barraconvent* en Vinea* Domini moesten de bisschop onderhouden, Mariengaard* het kapittel. Na 1577 bestond het *B.* Lwd. alleen nominaal. Bij het herstel der bisschoppelijke hiërarchie 1853 kwam Frl. bij het aarts-*B.* Utrecht, in 1955 bij het *B.* Groningen.

BISPREK. *a.* onderhandeling; *b.* legaat. Een fonds te Wirdum deelt sedert 16de eeuw uit huur van 30 pondemaat land onder Wytgaard jaarlijks turf en eetwaren uit aan gereformeerde (herv.) niet-bedeelde armen. Ook het land heet *B.*

Zie: Fr. landb. bl. (12.1.1951; 18.1.1952).

BISSCHOP. In de r.k. kerk drager van volledige priesterlijke wijdingsmacht, bestuurt meestal een bisdom. Willibrord* is 695 door de paus aangesteld en gewijd tot *B.* over de Friezen, maar is nauwelijks in Westerlauwers Frl. geweest, z Fositeland. Zijn opvolgers evenmin. De *B.* had meest tussenpersonen: toevallige, bijv. Odulf; later vaste, vnl. aartsdiakens. De *B.* wees dekens* en provisors* aan in schrikkeljaren; hield institutie van pastoors in moederkerken; liet kandidaten tot het priesterschap naar Utrecht komen. Hij schonk de meeste bisschoppelijke kerken aan kloosters. De *B.* krijgt wereldlijke bestuursmacht als graaf (in Drente en Stellingwerf 1046; door de houding van Egbert II in Staveren 1077, Oostergo en Westergo 1138 - tijdelijk al 1086 en 1088). De *B.* van Munster had weinig invloed; Frl. brengt ook weinig op.

Bonifatius*: reizen naar Frl. in 753, 754; Frederik* werkt in Frl. ca. 830; Koenraad wijdt abdijkerk van Foswerd. Toen Hollands aanspraken tot een condominium* leidden en *B.* Boudewijn van Holland zijn rechten wilde uitoefenen, is hij twee keer verslagen. Dietrich* von der Ahr was in Staveren 1203, kreeg enig gezag na conflict met Willem I. Toch hielpen de Friezen 1230-33 de opstandige Drenten. *B.* Friedrich* van Blankenheim trad krachtig op.

Cunerus* Petri, enige *B.* van Lwd., werkt intensiever, - maar te kort 1570-77. Na 1580 is er geen drager van bisschoppelijk gezag. De paus machtigt 1602 een apostolisch vicaris voor heel Nederland: bezoeken 1618, '92, '96. Tot 1703 trad een lid van het Haarlems kapittel als vicaris-generaal op, met hulp van een aartspriester* te Lwd. Bestuurs- en wijdingsmacht komen 1727 aan nuntius te Brussel, later te Den Haag. Alle nuntii waren Italianen, dus lag het gezag praktisch bij de aartspriesters: bezoek nuntius Busca 1778, nuntius Brancadoro 1794. Onder het koninkrijk bereist baron Van Wijckersloot Frl. als wij-*B.*: 1836, '37, '42, '47. Na 1853 komt Frl. onder de aarts-*B.* van Utrecht, die veel aan wij-*B.* en dekens moest overlaten. Met de *B.* van Groningen (1955) heeft Frl. meer contact. *B.en* uit Frl.: Frederik en Redbad; aarts-*B.en*: H. G. Jansen* en J. de Jong*.

Bisschoppelijke kerk. Kerk, in de M.E. door een *B.* gesticht, en onderhouden uit bisdomsvermogen; kreeg ca. 800 eigen inkomsten, maar de *B.* bleef de pastoor aanwijzen. Of de Fr. kerken waar de *B.* dit recht had van oorsprong *B.'s* kerken waren, is niet zeker. Hun ouderdom pleit ervoor: Franeker (-1085?), Minnertsga (-1168), Scharnum (-1200), Oldeboorn met dochterkerken (-1245), Bolsward, nog in 1327.

BISSCHOP, Christoffel, schilder (Lwd. 22.4.1828-Scheveningen 5.10.1904). Werkte te Lwd. bij H. Schaaft, te Delft bij W. H. Schmidt en Huib van Hove en te Parijs. Huwde 1869 Engelse collega Catherine Seaton Forman Swift. Hartstochtelijk verzamelaar. Op zijn wens is 1908-15 zijn collectie uit 'Villa Frisia' overgebracht in de *B.*-kamers van het Fr. Museum. → Schilderkunst.

Zie: P. C. J. A. Boeles, Gids voor de Kunstverzameling *B.*, v. h. Fr. Museum te Lwd. (1915); Reg. Leeuw. Cour., 28; Repert., 228.

BISSCHOPSBOONTJES. Witte bonen met zwart kruis op aanhechtingsplaats. Op grond hiervan: *B.*, afkomstig van de Bisschopsgraven*, of: soldatenbonen, afkomstig van slagvelden 1802-13 of 1870-71.

BISSCHOPSGRAVEN. Door hek omgeven plek bij Boornbergum - tussen Drait en Biskopswei-, herinnerend aan Munsterse oorlog (1672-74). Volgens de sage liggen er bisschoppen (zelfs Poolse) begraven. z Galen, Chr. B. van.

BISSCHOPGREED. Verharde weg tussen Waskemeer en Duurswoude. Naam. van vroeger wegwaterschap.

BITTERZOET (Fr.: *hounebeistâl*). Plant. Overal op vochtige plaatsen, ook in de duinen. Kinderen kauwen de stengels (naam!).

BLAASJESKRUID (Fr.: *fûkjeplant*). Plant. In Frl. zijn aangetroffen: *B.* (hier en daar nog algemeen in sloten en plassen in het veengebied), *Vergeten B.* (op dergelijke plaatsen, maar minder algemeen), *Klein B.* (op enkele plaatsen in heideplasjes e.d. en in veen, bijv. bij Earnewoude).

BLANCARDUS, Nicolaus, veelzijdig geleerde

(Leiden 11.12.1625—Franeker 15.5.1703). Doceerde geschiedenis te Steinfurt, bovendien Grieks te Middelburg (1650-66), hetzelfde te Franeker 1669. Van 1666-69 arts te Heerenveen en Lwd. Redenaar en historicus van academisch eeuwfeest 1685. Publiceerde veel.

Zie: Boeles I, 2de dl., 247-251; I. H. VII (1925), 633-634; J. G. Gerretzen, Schola Hemsterhusiana (Nijmegen 1940), 43-45.

BLAU, De. Juristengeslacht, stamvader de Overijselaar Quirijn 1555-1633. Verschillende burgemeesters van Lwd. Laatste lid Theodorus Brunsveld de *B.*, 1729-1815, predikant te Oudeschoot en Groningen, afgezet wegens patriottische preek.

Zie: Vorsterman van Oyen, Stam en Wapenboek I, 62; v. d. Aa II, 184-185; N.B.W. IV, 158-159; Romein, Naamlijst, 577.

BLAU-MANDEIS-KRANTE

(Blauwmaandagkrant). Periodiek van H. S. Sytstra* met sociale en radicaal-liberale strekking. Twee afleveringen (1856-57).

BLAUWBOEKJE. Pamflet - vaak anoniem - over actuele, politieke of kerkelijke kwestie, in blauw omslag. W. P. C. Knuttel heeft in de cat. van de pamfletten in de Kon. Bibliotheek (1889-1920) vele Fr. *B.'s* beschreven. De Lwd.er bibliotheken bevatten echter tientallen meer (beschreven in een cat. van alle Fr. uitgaven tot 1815, voorlopig onuitgegeven).

BLAUWE BEWEGING z Geheelonthouding.

BLAUWE BOS. Bos van 17 ha tussen Haule en Haulerwijk, aangekocht door Staatsbosbeheer 1947. Opgaande grove dennen met ondergroei van struikgewas en enkele opstanden van eik en berk. Groeiplaats van dennenorchis.

BLAUWE KNOOP (Fr.: idem). Plant in het Drentse* district. In vochtig weiland.

BLAUWE STEEN. Zwerfblok op dorpsgrens Oudega-Nijega (Smallingerland), Z.-kant Hoge Dijk. De gletsjerkraassen verklaart het volk als zwaardhouwen van Munsterse soldaten 1672-74. z Galen, Chr. B. van.

BLAUWE TENT. Pleisterplaats voor vrachtverkeer onder Roordahuizum, 1911-57 geëxploiteerd door de afdeling Roordahuizum van de Ned. Ver. tot Afschaffing van Alcoholhoudende Dranken; overgenomen door de landelijke stichting 'S.O.V.-kantines'.

Zie: Het Vrije Volk (22.11.1957).

BLAUWE VAAN. Weekblad van de Ned. Ver. tot Afschaffing van Alcoholhoudende Dranken, gedrukt door J. Kuiken, Sint-Anna Parochie 1904-19, door Drukkerij Laverman*, Drachten 1919-heden.

BLAUWE WEEK. Sedert 1919, vooral in Frl., jaarlijkse propagandaperiode (Hemelveertsdag—Pinksteren) van de geheelonthouding.

BLAUWGRASLAND. Vroeger had het lage midden uitgestrekte *B.en*: vochtige, onbemeste hooilanden op zand en veen, 's winters vaak onder water, 's zomers aan de opp. wat uitgedroogd; door de kunstmest en de veranderde waterhuishouding haast verdwenen.

De merkwaardige flora der *B.en* wordt daarom beschermd. O. van Akmarijp ligt ca. 90 ha boezemland; de staat heeft 13,5 ha aangekocht, te belleren als O.K.W. natuurreservaat. Ook verschillende terreinen van It Fr. Gea* bewaren *B.-*flora.

Kenmerkende soorten: de nog algemene Spaanse ruiter, kleine valeriaan, moerasviooltje, blauwe zegge, de zeldzame vlozegge, de zeer zeldzame tweehuizige zegge. Steeds: pijpestrootje (z. Grassen), kale jonker, wollegras. Bijzonder: smalbladige moeraspaardebloem, gebonden aan dit milieu, verdwijnt bij gebruik van kunstmest. Merkwaardig: addertong (2 Varens), enkele orchideeën, moeraskartelblad, ratelaar. Niet of zelden: melkviooltje, buiten Frl. veel in *B.*

BLAUWHUIS (Fr.: *Blauhûs*, naar de vroeger zeldzame blauwe pannendaken). Tot 1949 buurschap ouder Westhem, nu komdorp in Wymbritseradeel, *Z. van Bolsward* aan Hemdijk (543 inw.). R.k. enclave met kerk, lag. school, landbouwhuishoudschool, rusthuis St. Theresia. In het polderhuis van de Sensmeer (drooggelegd 1634), *Z. van B.*, vestigde zich 1651 een priester. Veteelt.

Zie: H. Oldenhof en M. Ydema, *Gesch. van de parochie B. - Sensmeer* (1951); Hepkema *Memories*, 211; *Reg. Leeuw. Cour.*, 44.

BLAUWMAANZAAD. Verbouwd om het oliehoudende zaad; het best op goed doorlatende, onkruidvrije kleigrond; vraagt veel stikstof en fosfaat. Gezaaid mrt.-april op rijen, later uitgedund tot 40-60 per m². Zeer rijp geoogst, meest met zelfbinder. Opbrengst 800-1500 kg zaad per ha. Gevoelig voor ziekten. Areaal varieert met de prijzen. 1950: Frl. 120 ha, Ned. 3500 ha,; 1956: Frl. 200 ha, Ned. 4100 ha.

BLAUWPOORTSBRUG. Basculebrug over *W. stadsgracht* te Bolsward; vroeger afsluitbaar, in de *Marnedijk**.

BLAUWVERLAAT. *a.* Tegen 1800 opgeruimde scheepvaartsluis (z. *Vallaat*) onder Augustinusga in het Kolonelsdiep; *b.* Buurschap aldaar met haven, gem. los- en laadplaats, pakhuizen en betonindustrie. Verzetmonument.

BLÉCOURT, Anne Siberdinus de, rechtshistoricus (Appingedam 4.10.1873—Den Haag 8.11.1940). Van 1917-37 hoogl. te Leiden in het oudvaderlandse recht. Kenner van het oude recht der N. prov., in het bijzonder van Groningen.

Zie: *Ts. v. Rechtsgesch.* XVII, 237-242

BLEEK, De. Oude herbergnaam te Lwd. Vroeger had men even buiten de stad vele blekerijen, z. *Klanderij*.

BLEEKER, Jacob, (Dokkum 24.8.1885-). Secretaris 1910, burgemeester 1912 van

Rauwerderhem, van *Utingeradeel* 1919, van *Opsterland* 1929, van *Dordrecht* 1937-43 en 1945-50.

BLEEKSMa, Pieter Geerts, onderwijzer (Roordahuizum 21.4.1821-Sint-Nicolaasga 29.11.1897). Schoolhoofd te Schingen en Idskenuizen; gaf *Winterjounenocht** uit; werkte mee aan *Fr. tijdschriften*.

Wrk.: Marten Clant, ef de swerveling fen Boxum (hist. romantisch verhaal, 1871); Snip snapt, ef de helper tsjin wille en tank (toneelstuk 1877); Rymkes (1886), Rym en Onrym (1886).

Zie: Wumkes, Bidders, 606; *Fryslân* (1931), 145-147; Piebenga (1957), 164.

BLEI (Fr.: *blaei*) of *Kol-B.* Karperachtige vis, lijkt op brasem, maar lichter. Zeer algemeen, ook in brak water (kanalen bij Harlingen). Geschikt voor consumptie, marktwaarde gering.

BLESDIJKE (Fr.: *Blesdike*; bles = lichte plek). Dorp in *W. Stellingwerf, Z. van Wolvega* (836 inw.). Buurschap: Blesdijkerveld. Herv. kerk, openb. lag. school. Taal: Stellingwerfs. Volgens aflatbrief 30.5.1446 te *B.* een klooster van zusters tertiariessen.

Zie: Hepkema, *Memories*, 550.

BLESSE (Fr.; idem, bles = lichte plek). Dorp in *W.-Stellingwerf ten Z. van Wolvega* (322 inw.). Buurschappen: Ronde en *Z.B.* Openb. lag. school. Taal Stellingwerfs.

BLESSUM (Fr.: idem, uit *Blessinga-heem*, um*-naam). Dorp in *Menaldumadeel* (125 inwoners). Veteelt.

Herv. kerk (met gedenkbord slag bij Boksum). Voormalige staten: *Rinia* en *Wisma*.

Zie: Hepkema *Memories*, 7; *Leeuw. Cour.* (16.7.1951).

BLEIJENSTEIN (Blijenstein), Johannes (?-Borum 1604). Een der *Fr. r.k. priesters*, die predikant werden en op verschillende plaatsen de dienst waarnamen.

Zie: *N.B.W.* I, 375.

BLIEKVISSERIJ. Visserij op jonge haring, vooral in herfst en winter in *Waddenzee*, meestal met raamkuilen (vaste zakvormige netten met rechthoekige opening dwars op getijstroom) of met wonderkuilen (door twee vaartuigen gesleepte zakvormige netten). Blik gebruikt voor vismeel. Aanvoer te Harlingen (in 1955 ruim 43000 kg van de 55000 kg totale vangst).

BLIERHERNE. Kamphuis te Nes (*Ameland*). Eigenaar: Vereniging van Vrijzinnig Hervormden in Frl. Ook gebruikt door lagere- en huishoudschoolleerlingen.

BLIK. Onbegroeide, buitendijkse aanwas boven gewoon laag water (*B.-plaat* in *Lauwerszee*). Ook lage, natte gronden (*blikken*). Vandaar *B.-vaart* (*Z.-hoek* van *Het Bildt*).

Zie: Schönfeld, *Veldnamen*, 51-53; *Pompebl.* XIX, 113-116.

BLIKKEN DINSDAG (*B.d.*). Omdat *Koppermaandag** *Koppermaandag* werd kwam de *dinsdag* daarna *B.d.* te heten.

Kinderlawaaï op (blikken) voorwerpen hoorde erbij.

BLINDE HEPKE, z Oudhuis, H.H.

BLINDEN, z Minder-validenzorg.

BLINDE SIMON. Profetische figuur van vlak na 1500 (bij Petrus van Thabor* vermeld). Geen Fries, maar 'oesterlinc'. Voorzag oorlog en burgerstrijd. Ook voorspelde hij de ondergang van Ludingakerk* (in 1516 verwoest).

BLINK, Nicolaas Hendrik, landbouwdeskundige (Nieuwer Amstel 19.1.1894—). Werd in 1919 handelconsulent van de Fr. Mij v. Landbouw, was van 1933-42 secr.-penningmeester.

Zie: Spahr v. d. Hoek, Fr. landb. II, 504.

B,L,O., z Buitengewoon Lager Onderwijs, Nazorg B.L.O.

BLOEQ, De, adellijk geslacht uit Gent. In 16de eeuw naar Frl., in 18de eeuw uitgestorven. Door huwelijk de naam in de geslachten *B.* van Scheltinga en *B.* van Kuffeler.

Zie: Stb. I, 39; II, 36; E. de Block, *Armorialdesprinces... de Hainaut et de Brabant* (1905), 177; W. Wijnaendts van Resandt, *Geschiedenis ... van het geslacht Van Scheltinga* (1939), 141; Jierb. Gen. Wurkforbân (1957), 13.

BLOEDPLAKKATEN. Door de meerderheid der Fr. Staten o.l.v. S. Basseleur* gegeven verordeningen van 25.9.1786, waarbij de exercitiegenootschappen* aan banden werden gelegd en de vrijheid van drukpers werd beperkt. C. L. van Beyma* c.s. gingen hier fel tegenin.

BLOEDVLEK. Een *B.* als spoor van misdrijf heet onuitwisbaar (bijv. Weisrijp 1789, Rottevalle, tussen 1880-90).

BLOEMBERG(EN). Naam van enige (verwante?) families in Drente en de Fr. veengebieden. Het bekendst zijn een groep timmerlieden in Rottevalle en het 1745 uit Heerenveen naar Lwd. getrokken geslacht. Auke *B.* (Lwd. 19.2.1774-30.1.1838), winkelier bij de Waag. Stichtte het kassiershuis *A.B.* en zonen, 1905 omgezet in gelijknamige bank. Zijn zoon Evert (1805—81) 1852 wethouder van Lwd. Diens zoons: Auke (Lwd. 1.8.1838—Den Haag 20.5.1901) en Reitze (Lwd. 26.10.1844-Den Haag 27.8.1914) leidden sedert 1870 het kassierskantoor en speelden een grote rol in het economische leven van Lwd. Beiden waren liberaal afgevaardigde in de Eerste Kamer. Auke *B.* was voorzitter van de Vrij metselaarsloge 'De Fr. Trouw', z Bank.

Zie: Leeuw. Cour. (22.5.1901); Eigen Haard (1914), 697; Jierb. Gen. Wurkforbân (1957).

BLOEMBOLLEN. De teelt van *B.* omvat volgens de landbouwtelling van het Centraal Bureau Statistiek 1955 in Frl. ca. 38 ha (d.i. 0,4 pct. van de Nederlandse opp.). In hoofdzaak late tulpen en gladiolen. Ook een klein areaal lelies en irissen.

Vóór 1933 was de opp. veel groter, maar deze werd sterk ingekrompen door de afzetmoeilijkheden. De pootaardappelteelt remde de *B.*-teelt ook. De hoofdgewassen - tulp, narcis en

hyacint - kunnen niet vrij geteeld worden; teler moet theoretische en praktische vakbekwaamheid en enig kapitaal bezitten. De zavel- en lichte kleigronden van de kleibouwstreek zijn zeer geschikt voor de teelt van tulpen, gladiolen en lelies. De *B.*-teelt op grote en kleine land- en tuinbouwbedrijven over de gehele kleibouwstreek. Enkele tulpenbedrijven liggen in Vrouwbuurtstermolen en Beetgumermolen. Gladiolenteelt neemt toe (Wonseradeel, Barradeel, Leeuwarderadeel en Ferwerderadeel). De afzet vindt plaats over de *B.*-veilingen in N. en Z.Holland, op de *B.*-beurs te Haarlem of via commissaires. Bij de afdeling Frl. van de Algemene Vereniging voor *B.*-cultuur zijn de meeste telers aangesloten.

BLOEMISTERIJ. De opp. *B.*-gewassen in Frl. omvat ca. 11 ha, (8 ha bloemkwekerij in de volle grond en 3 ha onder glas). Deze opp. is ca. 1 pct. van de opp. bloemkwekerij in Nederland (Centraal Bureau Statistiek landbouwtelling 1955). De teelt is gericht op plaatselijk gebruik. De *B.*-bedrijven zijn niet gespecialiseerd op de teelt van enkele gewassen, zoals de teeltcentra. Er is een grote verscheidenheid. De belangrijkste gewassen van de volle grond zijn: chrysanten, dahlia's, gladiolen en tulpen; van de potplanten: cyclamen (ruim 20 pct. van de totale veilingomzet), begonia, primula, pelargonium en azalea. De meeste bedrijven te Lwd. Ook te Drachten, Heerenveen, Sneek, Franeker, Harlingen, Buitenpost, Wolvega, Heeg en Balk.

De verkoop vindt op drieërlei manier plaats: *a.* rechtstreeks van het bedrijf aan de verbruikers; *b.* van het bedrijf rechtstreeks aan de kleinhandel (winkeliers en straathandel); *c.* via de veilingen aan de handel. De grotere bedrijven verkopen vooral op de veiling, niet alleen op de groente-, fruit- en bloemenveiling te Lwd., maar ook op de bloemenveiling te Groningen. De omzet aan bloemen op de veiling te Lwd. bedroeg in 1955 ruim *f* 316000, in 1956 ruim *f* 386000. De bloementelers zijn georganiseerd in de Bloemistenhandelsvereniging, met twee groepen (bloemistenwinkeliers en bloemistenhoveniers). De laatste groep omvat de telers. Een studiegroep uit de telers bemoeit zich met verbetering van de cyclamenteelt, o.a. door een jaarlijkse keuring. De meeste bloementelers staan ook met het proefstation voor de bloementeelt te Aalsmeer in contact.

BLOEMKAMP (Latijn: *Floridus Campus*, Fr.: *Blomkamp*), ook: Olde- of Hartwerder klooster. Cisterciënzerabdij bij Hartwerd, gesticht in 1191 en zelf moeder van Nijeklooster. *B.* kreeg op vele plaatsen land en ook enkele eigenkerken*, waarvoor het zich belastte met dijkwerk. In de 14de eeuw raakte het betrokken in de partijenschappen.

Veel bezit ging verloren door slecht beheer en doordat 500 conversen erop teerden, terwijl de tucht verviel. Van 1345-98 Willem IV van Holland hier begraven; vaak vergaderde de landdag van Westergo er. Ca. 1420 werd de tucht hersteld en verdwenen de conversen. De vernieuwde gebouwen leden ca. 1515 veel schade. Op 30.3.1535 bezetten 300 wederdopers met veel vrouwen en kinderen *B.* De stadhouder kon het pas na een zware beschieting hernemen (7.4.1535). Opnieuw hersteld en

verfraaid werd *B.* 19.10.1572 door de Geuzen verbrand en in 1580 als klooster opgeheven. Oldeklooster bleef nog lang een afzonderlijk dorp. Nu een buurschap. De laatste abt, Thomas van Groningen, schreef een korte kroniek van *B.*

Zie: Repert., 399.

BLOK. Werktuig waarin men eertijds de benen en/of armen der misdadigers sloot. In de kerk te Oudega (Smallingerland) is zo'n houten strafwerktuig aanwezig, misschien ook een herinnering aan de tijd toen de voorkerk (atrium) de plaats der boetelingen was.

BLOKHUIS. Vesting te Lwd., in 1499 gebouwd, om de stad in bedwang te houden. Tevens gevangenis en gerechtsplaats. Ook in andere Fr. steden kwamen *B.en.* In 1580 werden die te Lwd. (o.l.v. burgemeester Adie* Lambertsz), Harlingen en Staveren door opstandelingen bezet en ontmanteld. Het *B.* te Lwd. werd gevangenis; een schavot werd opgesteld tegen de W.-gevel. In de Franse tijd zijn de gevaarlijk geachte leiders der federalisten* er opgesloten. In 1870 is het afgebroken. De huidige strafgevangenis op dezelfde plaats.

Zie: Vr. F. XXI (1913), 1-43.

BLOKVERKADELING. Verkaveling* waarbij de landerijen van een hoeve in één of enkele kavels bij het boerenhuis liggen. Bij de eigenlijke *B.* (kenmerkend voor de oude zeeklei in Frl.) zijn de kavelblokken vaak grillig gevormd (zowel door de natuurlijke slenken e.d. als door overdracht). De strookverkaveling is regelmatiger. Er is onderscheid tussen de *B.* en de zgn. 'Blockflur' (z Perceelsvormen). Beide gaan vaak samen en worden in het spraakgebruik verward.

Zie: O. Postma, Fr. Kleihoeve (1934) 4, 10, 11 en 145.

BLOM, Cornelis, predikant (Woubrugge 2.2.1712-Lwd. 28.9.1780). Van 1744-80 te Lwd. IJverde voor rechtzinnigheid en onafhankelijkheid van de kerke-raad van de magistraat. In 1763 betrokken bij conflict tussen magistraat en kerkeraad over de predikantsberoeping. Beboet en geschorst. Niet alle kerkelijken achter hem. Over de zaak verschenen vele geschriften.

Zie: Ned. Jaarb. (1763), 767; (1764), 149-172; Diest Lorgion, 253-266; S. D. v. Veen, Uit de vorige eeuw (1887), 101-148; B.W.P.G. I. 460-463.

BLOM, Durk van, jurist (Lwd. 19.12.1877-Leiden 29.11.1938). Was hoogl. in de economie en statistiek te Leiden, schreef over Fr. rechtshistorische onderwerpen en de geschiedenis van Ameland.

Zie: Levensber. Letterk. (1939), 53-66 (met bibl.); Repert., 36, 37, 228, 229.

BLOM, Jan Gelinde van, notaris (Harlingen 2.1.1796— Drachten 29.4.1871). Woonde te

Drachten, was vele jaren schoolopziener, lid Fr. Genootschap, meewerker aan tijdschriften.

Wrk.: Geschiedenis van het dorp Drachten (1840); Blommekoerke oabeau oan syn länzljue (1869). Satiriek is De Broedbij. Ook enkele populair gebleven liederen (Ynskje en Oark).

Zie: N.B.W. III, 123; Piebenga (1957), 103; Repert., 229.

BLOM, Philippus van, jurist (Oudega, Sm., 16.8.1824-Den Haag 13.4.1910). Zoon van Jan Gelinde van *B.*, advocaat en president rechtbank Heerenveen 1886-1901, lid Hoge Raad; schoolopziener vijfde district (1865-80), liberaal lid Tweede Kamer (1865-71 en 1880-86), lid Prov. Staten van Frl. (1871-86); lid van het Fr. Gen., van het Fr. Selskip en van de Spellingcommissie-1876; schreef juridische en historische artikelen, Fr. gedichten en een *Beknopte Fr. Spraakkunst* (1889). Medewerker Fr. Woordenboek.

Zie: Repert., 229.

BLIJA (Fr.: *Blije*; de oude vorm *Blitha* wijst misschien op betekenis 'dorp in het slib'). Dorp (1203 inw.) in N.O. van Ferwerderadeel. Buurschappen: Vaardeburen, Boteburen. Ned. herv. en twee geref. kerken. → Klimaat.

Zie: Leeuw. Cour. (21.3.1951); Algra, De Historie I, 28-33. Blija buitendijks. Land, 100 ha in Ferwerderadeel, buiten de zeedijk gelegen. In formele zin een boezemwaterschap*. Het beschermt de aangeslibde gronden tegen zomertijden door een zomerdijk (2,80 m — N.A.P.), regelt de waterstand, bevordert aanslibbing en zorgt voor aanvoer van leidingwater voor het vee. Bestuur: vergadering van ingelanden, dagelijks bestuur van drie leden. Oppericht 1917 (door de Kroon in 1920 goedgekeurd).

BLIJDE WERELD, De, christen-, later (1926) religieus-socialistisch weekblad (1902-32). Voortgezet als 'Tijd en Taak' (1932-heden). Gesticht door een groep 'rode dominees' van vrijzinnige richting met een sterk sociaal besef (J. A. Bruins Jr., S. K. Bakker, A. H. v. d. Hoeve, A. de Haan, M. v. d. Vegte jr. en S. Winkel).

De *B.W.* die in Frl. veel gelezen werd was christelijk (later: religieus, om ook buitenkerkelijken te trekken) en socialistisch. De gedachte: 'socialist wijl christen' werd afgewezen. Sinds 1905 waren de redacteurs lid van de S.D. A.P. In het partijprogramma der S.D. A.P., van 1912 werd op aandrang van P. J. Troelstra en J. A. Bruins Jr. het kapitalisme economisch verouderd en zedelijk veroordeeld geacht. De marxisten hadden voorgesteld te lezen: en dus... Er werden *B.W.*-preekjes uitgegeven. Om de twee jaar waren er *B.W.*-dagen (1906-26). Latere medewerkers o.a. A. v. d. Heide, J. J. Meyer. W. Barming.

Zie: H. J. Wilzenen A. van Hiemen, Samen op weg (Amsterdam 1953).

BLYNSETILLE. Vaste brug over de Sexbierumervaart in de Hauleweg onder Winaldum. B.M.ER (B.M. = Bergumermeer). Open bootje met middenzwaard en torentuig,

naar het ontwerp van H. 'Bulthuis*' in Bergum. Deze bracht een revolutie in de jachtbouw: de huid der schepen bestaat uit kleine op elkaar gespijkerde latjes, bevestigd op mallen, die daardoor blijvend als spanten worden gebruikt, doch veel verder uit elkaar staan. De 16-m² (open kielboot met gaffeltuig) heet wel vergrote *R.M.er*. Beide schepen vormen een klasse der Noord-Nederl. Watersportbond (N.N.W.B.) en Koninkl. verbond van Nederl. Watersportverenigingen* (K.V.N.W.V.).

BOCCALIN'I, Trajano, Italiaans schrijver (Loreto 1556-Venetië 26.11.1613). Twee wrk. werden vertaald door X. J. Wieringa* en verschenen 1669 en 1673 bij H. Galama* te Harlingen.

Zie: C. L. Thijssen-Schoute, N. J. Wieringa (Assen 1939); Wumkes, Paden IV, 235-238.

BOCK, Folkert, schilder (Dokkum?-Lwd. 13.1.1696). Werd 1683 burger te Lwd. Schilder van ruitergevechten en Italiaanse landschappen. Werk in Fr. Museum.

Zie: I. H. XXX (1952), 47-49.

BOCKEMA, Renick (of Rewenich), heerschap te Sneek (ca. 1350-Thabor 29.2.1436). *B.* beheerste Sneek van zijn huis Rodenburch uit. Hij vocht tegen Turken en Litouwers, werd ridder en pelgrimeerde naar Jeruzalem. Albrecht* van Beieren verhief hem in 1398 tot baljuw over een groot gebied, maar van 1399-1402 was hij balling in Holland. Stichtte 1406 klooster Thabor*, trad hier 1410 zelf in. Zijn schoonzoon Agge Harinxma volgde hem op als hoofdeling.

Zie: H. Halbertsma en W. H. Keikes, Sneek, Drie kronen met ere (1956).

BODEDIENSTEN, z Vrachtautodiensten.

BODEM. Hieronder verstaat men de bovenste laag van de aardkorst, die voor de plantengroei van belang is en die door klimatologische en biologische omstandigheden wordt beïnvloed. De *B.* van Nederland wordt sedert 1945 in kaart gebracht door de Stichting voor Bodemkartering te Bennekom; te Heerenveen is de karteringsleider voor Frl. gevestigd. Men verkrijgt de nodige gegevens door de studie van liet *B.*-profiel, de verticale wand van een gegraven profielkuil. In het *B.*-profiel zijn door kleur en samenstelling verschillende lagen (zones) duidelijk te herkennen. In de zandgronden van Frl. bijv. ziet men veelal het podzol*-profiel met een loodzandlaag (*skiersân*) en een humusinspoelingslaag (*felst*). Door een dicht net van ondiepe boringen worden deze profielstudies gecompleteerd.

Van het materiaal, waaruit de *B.* van Frl. is opgebouwd zijn alleen de veengronden ter plaatse ontstaan; de meeste zandgronden zijn

door de wind aangevoerd (dekzanden en duinzand); de zee heeft de kleigronden en het wadzand afgezet.

De indeling of *B.*-classificatie berust o.a. op de korrelgrootte en de structuur, dat is de ruimtelijke rangschikking der *B.*-deeltjes en hun eventuele samenvoeging tot grotere complexen. Men onderscheidt o.a. kruimel-, plaat-, prisma- en kolomstructuur; deze laatste is karakteristiek voor de knipklei, de zgn. *mantsjes*. Belangrijk is ook het *B.*-water; allereerst het grondwater, dit ligt onder de grondwaterspiegel, die ongeveer overeenkomt met de waterstand in de sloten. Het water boven de grondwaterspiegel is het hangwater, dit reikt het hoogst in een fijnkorrelige *B.*

De *B.*-gesteldheid wordt vastgelegd in kaarten, op schalen van I: 100 tot I: 10000. In de publikaties van bovengenoemde Stichting (o.a. Boor en Spade I-X) zijn vele gegevens over de *B.* van Frl. gepubliceerd. Een globaal overzicht van de *B.*-kundige verkenningen geeft de voorlopige *B.*-kaart van Nederland I: 400000, die, bijgewerkt naar de jongste gegevens, de grondslag is geweest van de *B.*-kaart in deze encyclopedie. (→ Compendium, uitslaande kaart). In Nederland met zijn intens grondgebruik gaat de belangstelling vooral naar de praktische toepassing der *B.*-kartering. Men wenst de *B.*-geschiktheid voor bepaalde culturen te kennen. De Directie van de Landbouw, afdeling Tuinbouw, heeft dan ook een globale *B.*-geschiktheids- en tuinbodemaak van Frl. uitgegeven (T op 100000). z Dekzand, Holoceen, Keileem, Klei, Knipklei, Pleistoceen, Veenvorming.

Zie: C. H. Edelman, Inleiding tot de bodemkunde van Nederland (Amsterdam 1950); J. H. Engelhard, Kennis van de grond (1957).

Hoogte van de Fr. bodem. Behalve in de duinen op de eilanden is Frl. een vlak land, vooral in het holocene* W. en N. Het merengebied (de Lage* Midden) dat ongeveer begrensd wordt door de lijn Makkum-Akkrum-Dokkum-Kuinre ligt beneden N.A.P. De laagste punten liggen in de drooggemaakte meren bij Workum in Workumer- en Ferwoudermeerpolder, nl. — 2,7. Dit cijfer ook in het deel van de N.O.-polder, dat bij Lemsterland behoort. Ten W. van de Lauwerszee* ligt in Oostdongeradeel een gebied beneden N.A.P. (de Kolken*). Het deel van Frl. ten W. en N. van de lijn Makkum-Akkrum-Dokkum reikt tot 1 m + N.A.P. Langs de kust van Harlingen tot Holwerd ligt een iets hogere strook (1-2 m + N. A.P., in Het Bildt het breedst). Het gebied van de Lauwerszee reikt tot 1 m + N.A.P. Het O. van Frl. is de W. helling

van het Drentse plateau; hier ligt langs de grens bij Appelscha en Fochtelo een strook boven 10 m N. A.P. met het hoogste punt van Frl. Buiten de eilanden : de Boschberg (Z. van Appelscha, begroeide stuifheuvel, ca. 26,6 m). Deze plateauhelling is in het Z.O. van Frl. opgelost in enige vlakke, van N.O. naar Z.W. lopende ruggen, gescheiden door brede, tot 4 m diepe, dalen, waardoor vóór de kanalisatie de Linde, Tjonger, Boorne en Drait kronkelden. In de loop van de hoogtelijn van + 5 en + 1 tekenen deze ruggen zich duidelijk af. De hoogtelijn van + 5 snijdt de grens bij Bakkeveen. Het N.O.-deel van het pleistocene* Frl. is een zwak golvend plateau tussen + 3 en + 5, door een laagte, waardoor het Kolonelsdiep loopt, in twee delen gescheiden. De natuurlijke ontwatering is hier N.-waarts gericht, nl. door de Lits en de Lauwers. Het meest geaccidenteerd is het golvende morenegebied van Gaasterland en Hemelumer Oldeferd, dat in het Rode Klif tot 10 m en in het Oudemirdumer Klif tot +8,9 m reikt. Hierbij behoort ook het pleistocene zandgebied van Koudum (+ 6 m).

BODEMDALING (beter: positieve niveauverandering). Het verschijnsel waarbij de oppervlakte van het land daalt t.o.v. de zeespiegel. Men kan deze relatieve *B.* meten met behulp van peilschaalwaarnemingen, waaraan echter in de praktijk vele bezwaren kleven. Vele peilschalen zijn in de loop van de tijd bijgesteld, om het nulpunt van de schaal op de hoogte van het gemiddelde zeeniveau of hoogwaterniveau te houden. Voor het verschijnsel, dat de geoloog zou willen leren kennen, zijn de peilschalen dan ook meestal juist gecorrigeerd. Een ander bezwaar is, dat vele peilschalen zijn bevestigd aan zware kunstwerken (sluizen, gemalen), die door hun gewicht de ondergrond enigszins samendrukken en daardoor een meer dan normale daling vertonen. In onderstaande tabel zijn de uitkomsten van een aantal Fr. peilschaalwaarnemingen weergegeven.

Hoewel ook in Frl. de cijfers nogal uiteenlopen, mag men er toch uit afleiden, dat er nu een relatieve *B.* bestaat van enige decimeters per eeuw. Vele getallen wijzen er bovendien op, dat de relatieve *B.* gedurende de laatste decennia van de vorige en de eerste van deze eeuw groter is dan daarvoor.

Dit staat wrsch. in verband met versterkte afsmelting van gletsjers en polaire ijskappen sinds ca. 1850. Over veel langere perioden kan men de relatieve *B.* afleiden uit geologische gegevens. In de ondergrond van de lage helft van ons land komen allerlei afzettingen voor (z. Holocene), die ongeveer op het niveau van de zeespiegel moeten zijn ontstaan, maar die daar thans soms vele meters onder liggen. Uit de diepte onder het tegenwoordige zeeniveau en de absolute ouderdom van de betreffende afzetting kan dus de relatieve bodemdaling worden afgeleid. De absolute ouderdom is uit geologische gegevens

slechts bij benadering te bepalen, maar met behulp van radioactieve koolstof wél die van sommige afzettingen, bijv. die in de bouwput voor de tunnel bij Velsen. Daaruit blijkt dan ook dat de *B.* gedurende de laatste 7000 jaar ca. 15 m heeft bedragen (gemiddeld ca. 20 cm per eeuw), gedurende de laatste 4000 jaar niet meer dan ca. 5 m (gemiddeld ruim 10 cm per eeuw). De daling was dus niet regelmatig, maar werd geleidelijk minder. Van 7000 tot 4000 jaar geleden moet ze ca. 10 m hebben bedragen (gemiddeld meer dan 30 cm per eeuw). De relatieve *B.* is deels het gevolg van een absolute stijging van het zeeniveau, veroorzaakt door het afsmeken van landijskappen en gletsjers sinds het einde van de laatste IJstijd, deels van een absolute daling van de bodem van ons land. Deze ontstaat door: *a.* klink (samendrukking door het gewicht van erboven liggende afzettingen, ook door ontwatering); *b.* daling van de ondergrond (een langdurig, zeer langzaam verlopend proces) en *c.* daling als compensatie voor het 'opveren' van Scandinavië, nu het bevrijd is van het gewicht van de ijskap uit de laatste IJstijd.

BODEN EN CONSENTEN (afkondigingen en vergunningen). Vereiste voor eigendomsoverdracht van onroerend goed, geregeld in koopcontracten vermeld. Het 'te bode stellen' was vereist om niaer* mogelijk te maken; de verkoop werd drie maal in de dorpskerk afgekondigd, waarna de grietman* een ferdban* op het goed verleende. Buitengerechtigde aantasting was daarna niet meer mogelijk. Consenten zijn dooide Saksische hertogen ingevoerd. Zij eisten voor hun toestemming tot overdracht van alle verkochte goederen de 56ste penning. Consenten werden door de grietman (kleine consenten, beneden bepaald bedrag) of door het Hof (grote consenten) verleend. Het te bode stellen werd opgetekend in de zgn. proclamatieboeken*, de consentverlening in de (groot- en klein-)consentboeken*.

Zie: I. L. Berns, De archieven van het Hof Provinciaal en van de gerechte der grietenijen, steden, districten, eilanden en hoogeschool van Frl, (1919).

BOEIËR. Uitstervend massief, zwaar gebouwd, rond schip met grote zijzwaarden en smal roer. Heeft berghouten (stootrand) en kajuit. Op het roer vaak een vergulde leeuw. Er is in Frl. nog een vijftal *B.s* in de vaart, waaronder die van de Prov. (Statenjacht*). Een beroemde *B.-*werf in de rode en begin 20ste eeuw was die van Holtrop* van der Zee.

BOEK IN FRIESLAND. Boekdrukkunst. Behalve dat Frl. een klein aantal uitgaven uit de zgn. Landriucht-drukkerij* heeft aan te wijzen, is er voor ca. 1,570 van boekdrukkunst weinig sprake. Het begint dan met een paar drukkers in Lwd. (Is. ter Steeghe, P. H. van Campen), maar de oprichting van de Fr. Hogeschool* (1585) maakt Franeker tot een centrum. De eerste academiedrukker Gilles van den Rade* uit de school van Plantijn is al dadelijk uitstekend. Zijn opvolgers in de 17de eeuw kunnen dit peil niet bereiken. Toch bloeit de boekdrukkunst in het 17de-eeuwse Franeker. Lwd. begint dan

echter ook mee te doen (Claude Fonteyne). Terwijl te Franeker de academiedrukkers* wonen, wonen te Lwd. de landschapsdrukkers* en stadsdrukkers. Het aantal drukkers is soms groot. In 1609 zijn er in Frl. een vijftal, in 1649 een achttiental. Dat hun kunst gewaardeerd werd en de zaken soms floreerden, bewijst de mooie gevel uit de St.-Jacobsstraat te Lwd. De drukkerijen leverden behalve wetenschappelijk en stichtelijk werk vele plakaten, almanakken en gelegenheidsgeschriften. Ook Frl. leverde tientallen 'blauwboekjes'. De bloeitijd valt in de 17de eeuw. Behalve Lwd. en Franeker is dan Bolsward een centrum (S. van Haringhouck). Andere steden (Harlingen, Dokkum, Sneek) volgen uit de verte. Van dit 17de-eeuwse drukwerk is veel verloren gegaan.

In de 18de eeuw komt er verval. Al zijn er van sommige drukkers grote aantallen boekwerken bekend (Fr. Halma, Tob. v. Dessel, W. Coulon, Abr. Ferwerda, F. van der Plaats), de kwaliteit is minder goed. Ook elders is dat het geval. De Fr. Hogeschool heeft in de 18de eeuw aan betekenis verloren. F. van der Plaats moest zich met een Amsterdamse drukker associëren om zijn boeken aan de man te brengen. Zo weinig was Frl. in tel. Na de totale inzinking van de Franse tijd komt er in de 19de eeuw weer een opleving. De uitgevers Suringar en Eekhoff waren ook buiten Frl. bekend. In de 20ste eeuw leveren de drukkers voor de Fr. markt. Naast de grote drukkers uit Groningen en Assen kan er geen Fries van datzelfde formaat geplaatst worden. Verschillende drukkers zijn bekend wegens hun uitgaven in het Fr. (fa. J. Kamminga, fa. A. J. Osinga, fa. Brandenburgh, fa. J. Laverman) (z. Boekverzorging). Een geschiedenis van de Fr. boekdrukkunst is in voorbereiding. Zie: W. Eekhoff, De Stedel. Bibliotheek van Lwd. (1870), 409-435 (verouderd en onvolledig); Repert., 301; B. XVIII (1956), 35-30.

Het Friese boek. Frl. is een tweetalig gebied en dus heeft het in het Fr. geschreven boek een zekere functie. De vraag naar dit boek overtreft het aanbod ver. Frl. is een gebied, waar veel gelezen wordt. Er is liefde voor het eigene, zich uitend in studie van de historie en van de eigen streek, maar vooral ook in de belangstelling voor in het Fr. geschreven romans, kinderboeken, verzen, liederen en toneelwerk. Onder invloed van de 'Fr. Akademy' komt daar de laatste decennien de belangstelling voor het in het Fr. geschreven wetenschappelijk werk bij. Het aantal Fr.-sprekenden verhoudt zich in Nederland tot het aantal Hollands-sprekenden als 1:35. De Fr. boekenproductie geeft echter andere cijfers, waarbij nog moet worden bedacht dat vele Friezen analfabeet zijn wat hun eigen taal betreft.

Opvallend is het grote aantal toneelwerken, samenhangend met een sterke liefde voor het toneel* van amateurs. De algemene boekenproductie was over die tijd in Nederland 24161. Dat Frl. van 1045-48 niet 690, maar 428 boeken opleverde, hoeft echter niet te verwonderen, aangezien vele Hollandse boeken ook in Frl. gelezen worden. Vertaling heeft in een tweetalig land soms weinig zin. In bijgaande grafiek is getracht zowel de

boekenproductie als de belangstelling van de lezers in beeld te brengen. Het is duidelijk, dat de productie sedert 1900 voortdurend is toegenomen, maar dat er 'ups and downs' zijn. Tegenover de top van 1916 (invloed Jongfriese beweging) staat een inzinking in 1921 (crisisperiode). De daling van 1938-44 is uit de oorlogsomstandigheden te verklaren, de geweldige stijging; in 1948 uit liet optimisme daarna. Dat in 1956 99 boeken werden gedrukt tegen 5 in 1900 zegt echter voldoende. Elk jaar heeft zijn toevalligheden, maar de cijfers van de laatste jaren geven wel tendensen aan. Wij kiezen het topjaar 1948, het inzinkingsjaar 1951 en het laatste jaar waarover gegevens bekend zijn (1956).

De cijfers van de uitlening in de Openbare Leeszaal en Bibliotheek te Lwd. moeten voorzichtig behandeld worden. Doordat er veel te weinig boeken zijn, kan niet aan de leeshonger worden voldaan en moeten er allerlei maatregelen worden getroffen. Waar deze maatregelen soms elk jaar worden gewijzigd, is een zuiver overzicht onmogelijk. De grafiek wijst aan, dat zowel het percentage Fr. boeken, dat te Lwd. werd uitgeleend, als ook het absolute aantal toeneemt. De stijging begint in 1922. Ter vergelijking kiezen wij de jaren 1922, '24, '40, '42, '49, '56.

Het valt op, dat de vraag naar boeken en de productie niet gelijk op gaan (vgl. de jaren 1916, '25, '38, '42, '48 en '54). De cijfers van de uitlening in de Prov. Bibliotheek te Lwd. zijn over de jaren 1948-56 als volgt:

Deze bibliotheek leent romans enz. alleen uit voor wetenschappelijke doeleinden. De belangstelling voor het wetenschappelijke Fr. Boek groeit regelmatig. Er bestaat echter een grote afstand tussen de lezerselite (= boekkopers) en de gewone lezers (vaak= bibliotheek- lezers). Wel terecht is verondersteld, dat de lezerselite vóór W.O. II 300-500 bedroeg en nu 750-1000. K., J. J.

Zie: It Forbân I (1932), 52-53; De Boekebeam (1939), 60; (1940), 68; E. S. de Jong, Folk en boek (1947); Trijeresom (1950), 63-67.

Boekbanden. Boeken waren vroeger kostbaar. Van daar dat ook aan de boekbanden veel aandacht besteed werd. Van de Fr. boekbinders uit de M.E. is weinig bekend. Het gewone type (houten banden met blindstempeling met schuine ruiten, bruin leer en koperen sloten) was in Frl. bekend. Voor het schut blad en de rug werden vaak oude handschriften gebruikt. In de 16de eeuw en later vinden wij in Frl. vele boekbinders, die soms ook boekverkoper waren. Het Hof en de adel vroegen een goed verzorgd boek (goudstempels, wapens enz.). De alba amicorum hadden vaak een wapenstempel. Zo ook de boeken uit de Franeker- en de Hof bibliotheek te Lwd. Uit de 18de eeuw worden luxeboekbanden bewaard (bijv. dissertaties). De perkamenten boekbanden bleven lang regel. Daarnaast kwamen de simpele papieren bandjes in allerlei kleuren ('behangselpapier'). Pamfletten werden vaak in blauw papier gehuld ('blauwboekjes') of hadden geen omslag. De boeken werden voor het raam gehangen. Vandaar ook de lange titels.

Zie: A. Hulshof en M. J. Schmetten, De kunst der oude boekbinders (Utrecht 1921); Het Boek IV, 5 e.v.; XI, 1 e.v.; XVIII, 133 e.v.; XIX, 267 e.v.

Boekverzorging. Sedert 1952 kent de Fr. Akademy* ieder jaar een prijs toe voor het best verzorgde boek uit de produktie van het vorige jaar. Het bekroonde boek moet in het Fr. geschreven zijn of handelen over Frl. De prijs is een gekalligrafeerde oorkonde en een grote zilveren medaille en wordt als regel aan de uitgever uitgereikt. De bedoeling is het peil van de uitvoering omhoog te brengen.

Boekverkopers. Hun aantal is door de betekenis van de hogeschool te Franeker en het stadhoudelijk Hof te Lwd. in de 17de en 18de eeuw groot geweest. Tientallen namen zijn geteld, al moesten de meesten door de vrije concurrentie spoedig iets anders beginnen. Vaak was de 'bibliopola', die soms had gestudeerd, ook drukker. Bekende Franeker drukkers-boekverkoper zijn U. D. en I. Balck, J. B. Wellens en Joh. Gijselaar. Uit Lwd. zijn bekend Cl. Fonteyne, H. Rintjes, Fr. Halma, A. Ferwerda, W. Coulon. Te Harlingen werkten H. Galama en F. v. d. Plaats en te Bolsward S. v. Haringhouck. In de 18de eeuw heeft Franeker al weinig betekenis meer, in de 19de eeuw telt Lwd. nog enkele boekverkoper-drukkers van meer dan provinciaal formaat (G. T. N. Suringar, W. Eekhoff). z Drukkersmerk.

BOEKENCENSUUR. De Geref. Kerk wilde tijdens de Republiek de theologische en godsdienstige boeken vóór het verschijnen beoordelen. Dergelijke boeken hadden de kerkelijke approbatie* nodig. Drukkers en verkopers van seditieuze, ketterse boeken werden beboet en synoden en classes roken spoedig ketterij. De theologische professoren achtten zich aan de B. niet gebonden. Wat men van hen duldde, werd echter niet aan theologische doctores toegestaan (z B. Bekker, H. Witsius). Soms grepen commissarissen* politiek in. Ondanks alle voorzorg kwam er een groot aantal verboden boeken uit (z Foeke Floris, G. Fenema). Ook de almanakken* werden vaak bestreden, z Bicker, C.

Zie: Cuperus, Kerkelijk leven II, 116-125.

BOEKENOOGEN, Gideon, geref. predikant (Woerden 12.7.1858-Lwd. 31.10.1937). Stond lang op Het Bildt, waar hij door zijn preken en schrijfrant de aandacht trok ('pastor Boek').

Zie: Handb. Geref. kerken (1938); Sannes, Bildt ma (1956), 426.

BOEKWEIT. De bouw begon in de 15de eeuw in de Fr. zandstreken, en geschiedde zonder voorafgaande bemesting. Het land werd niet uitgeput. B.-bouw eiste veel schoffelen en wieden. De B. was teer en de bouw mislukte vaak door ruw weer of nachtvorst. Later vergoedden de vaak hoge prijzen het risico. Na 1700 was de B. voor de Drachtster en Gorredijkster graankopers het

belangrijkste produkt. Op de onafgegraven hoogveenheidevelden vond ook B.-bouw plaats (veen-B.), nadat de heide er afgebrand was.

Men dorste met kromme dorststokken uit één stuk op een van graszoden ontdaan stuk grond buitenshuis. Aan het eind werd 'de marse' geslagen, waarbij de vlegels tegelijk neerkwamen. Er lagen planken onder de schoven. Bij dit dorsen werd stevig gedronken en tot besluit ook gegeten. De B.-bouw is na 1850 sterk teruggelopen. In 1876 werd nog 10 pct. van het bouwland door B. ingenomen, maar na 1900 is de B.-teelt in Frl. verdwenen. Haver en aardappelen kwamen ervoor in de plaats. De Franse B. was een concurrent. Ook was er een groeiende behoefte aan veevoederbouw. O.Stellingwerf heeft het langst volgehouden. In 1920 werden nog 11 ha van de 7600 ha (Overijsselse en Gelderse zandgrond) in Frl. geteeld. Het zaad werd vroeger vaak aan pelmolenaars verkocht, die er 'boekweitegort' van maakten, de grondslag van het smakelijke gerecht *boekweiten Janke, sa stuf as in planke* (= zo stijf als een plank). Men onderscheidde lang zand- en veen-5.

Zie: Spahr van der Hoek, Fr. landbouw I; Frysk en Frij (3.3.1955).

BOELEMA, Ritske, stichter van het R.B.-gasthuis te Lwd., gestorven 1547, begraven te Stiens. Het gasthuis stond eerst aan de Speelmansstraat, later aan de Monnikemuurstraat (1632), nog later (1849) aan de Tweebaksmarkt (oude Landschapsbuis*).

BOELENS. Eigenerfd geslacht uit Olterterp. Naam oorspr. patronymicum. Uit dit geslacht o.a. Boelardus Augustinus v. B., wiens kleinzoon Jan Hendrik v. B. o.a. burgemeester van Lwd. was. Het geslacht stierf in 1913 uit, maar in een tak van het geslacht Sandberg leeft de naam voort. Een tussen 1700 en 1750 uitgestorven gelijknamig geslacht, gevestigd te Augustinusga, leverde in de 17de eeuw vier grietmannen van Achtkarspelen.

Zie: Stb. I, 103; II, 67; Ned. Patr. XII (1921/22), 53; N.B.W. II, 190; VI, 126; X, 83; Sminia, Naamlijst, 106, 108-110; idem, Naamlijst (1816-51), 42; Andreae, Nalezing 37, 39-40; Graftschriften Achtkarspelen, passim.

BOELENS, Boelardus Augustinus van, dichter (Lwd. 5.9.1722-Hardegarrijp 9.11.1777). Schreef onder pseud. B. Bornius Alvaarsma een gedicht *De Winter* (¹1749, ²1765, met prenten van R. Jelgerhuis*). Beeld van het volksleven.

Zie: N.B.W. VI, 126-127; Leeuw. Cour. (27.10.1951).

BOELENS, Jan Hendrik van, jurist (Lesumbruch 16. 5.1792—Lwd. 14.12.1865). Was van 1840-51 burgemeester van Lwd. en nam ontslag bij de invoering der nieuwe gemeentewet, die grotere volksinvloed gaf. Was tevens statenlid en administrateur van 's Rijks schatkist.

Zie: N.B.W. X, 83.

BOELENS, Broer, in 1649 als landmeter toegelaten, woonde te Beetsterzwaag. Hielp B. Schotanus à Sterringa en werkte in 1663 en '65 aan de grensscheiding tussen Frl. en Groningen, z Grenzen.

BOELENS, Gauke, koperslager en winkelier (Drachten 18.4.1886-29.1.1942). Lid gemeenteraad Smallingerland (1919-35), Prov. Staten (1927-41), Gedep. Staten (1935-41). Bevorderde de ontwikkeling van Drachten. Z Vrijzinnig Democratische Bond.

BOELENS, Krine, inspecteur L.O. (Nes, W. Dongeradeel, 12.9.1914—). Was onderwijzer, schoolhoofd en is nu (1958) inspecteur L.O. IJvert voor de opbouw van de Fr. school, z Scholen, Friese.

Wrk.: Nes, in doarp yn 'e Dongeradielen (1949-50); Hwat sizze de bern? De útspraak fan ea-wurden yn Westergoa (1950); (te zamen met G. v. d. Woude) Dialectatlas van Frl., nr. 15 van de reeks Ned. Dialectatlassen (Antwerpen 1955); De taal van het schoolkind in Frl. Dialect-geogr. enquête (1956).

BOELENS, Tjeerd D., Ned. herv. predikant (Nes, W. Dongeradeel, 16.1.1923-Drachten 28.6.1956). Stond te Aalsum (1948-51) en Drachten (1951-56). IJverde voor kerkelijke samenwerking, voor de opbouw van O.-Frl. en voor het Fr. in de kerk.

Zie: Leeuw. Cour. (29.6.1956); Drachtster Cour. (29.6.1956).

BOELENSLAAN (Fr.: *Boelensleane*, naar de door het dorp lopende weg). Streekdorp in Achtkarspelen (1572 inw.). Vroeger behoorden de huizen onder Surhuisterveen en sprak men van 'Feenster heide'. *B.* is in de 19de eeuw ontstaan op afgeveende grond en is een arbeidersdorp*. Een openb. lagere en chr.-nat. school, een openb. en chr. kleuterschool.

BOELES, Pieter, Ned. herv. predikant (Ferwerd 4.3.1795-Groningen 26.4.1875). Stond o.a. te Pingjum (1817-25). Dichtte OOM *de Friesen* (Hulde aan Gysbert Japicx, I (1824), 65-67) en liet een fragmentarische Fr. vertaling na van het Lucas-Evangelie.

Zie: Wumkes, Paden II, 58-64; N.B.W. VII, 148.

BOELES, Pieter Catharinus Johannes Albertus, juristarcheoloog (Assen 22.11.1873-). Uit Fr. familie. Na zijn promotie (1897) advocaat te Lwd. Door zijn vader W. B. S. *B.* in de kring van het Fr. Genootschap*. Studeerde archeologie en numismatiek. Was van 1897-1916 beheerder van het Fr. Museum en de bibliotheek, later conservator der archeologische en numismatische afdelingen. Met een tussenpoos van 1918-26 (rechter te Arnhem) te Lwd. werkzaam. Internationaal bekend archeoloog. Het Fr. Museum door hem in het buitenland bekend. Liet met A. E. van Giffen*, die meer veldarcheoloog is, de oudheden der terpen spreken, z Terpen.

Wrk.: Friesland tot de elfde eeuw (Den Haag ¹1927, ²1951), Gidsen van het Fr. Museum.

Zie: De Holl. Revue (1921), 809-818; Vr. F. XXVIII (1928), 334-352; Reg. Leeuw. Cour., 28; Repert, 37-40 (artikelen).

BOELES, Willem Boele Sophius, jurist (Noorddijk 2.10.1832-Dieren 2.9.1902). Zoon van

Pieter *B.* Interesseerde zich voor kerkrechtelijke vragen. In 1876 vice-president van het gerechtshof te Lwd. Speelde een rol in de strijd om de floreenplichtigen (z Floreen). Bestuurslid Fr. Genootschap* (1876). Bekwaam bibliograaf. Schreef een geschiedenis van Frl.s hogeschool (1878, '89).

Zie: Levensber. Letterk. 1903-04; Vr. F. XX (1906), 49-62; N.B.W. IV, 182-183; Reg. Leeuw. Cour., 28.

BOELGOED. Een publieke verkoping, speciaal bij de boeren, heeft op het Fr. platteland lang een grote betekenis gehad. Een boeren-*B.* was een volksfeest. Ook vele niet-kopers, echte 'boelguodders' trokken er op af. Er stonden kramen en soms was het een kermis in het klein. De centrale figuur was de notaris. Zijn advertenties en verkoopboekjes vertellen in een soms wonderlijke taal over het vroegere bedrijf. De oproeper speelde ook een rol. Om hem heen stonden de strijkgeldschrijvers. Als de *B.*-tafel voor de deur kwam, betekende dit soms dat de inboedel gerechtelijk verkocht werd. In vele Fr. romans, bijv. bij R. Broelsma*, speelt het *B.* een rol. z Boerenreeuw, Noed.

Zie: W. Dijkstra, Uit Frl.'s Volksleven I, 175-181.

BOENSTAP (Fr.: *stalt, bienhout*), z Boerderij (Rondom de boerderij).

BOER. Het Oudfr. woord *bûr* kon zowel huis, woonplaats als bewoner betekenen. Als woonplaats komt het voor in de dorpsnamen Boer, Tjeppenbuur, Ballingbuur, Augsburg, Burum, Buren (Ameland), Delburen. In de betekenis persoon, dorpsgenoot kennen wij het in boer (landbouwer), buurlui, buurmannen, buren, Uitburen.

BOER (Fr.: *Boer* = woonplaats). Dorp in Franekeradeel (86 inw.). Veeteelt en landbouw. Bepleisterde herv. kerk uit 12de eeuw.

BOER. In het volksleven. Het Fr. platteland werd lang getypeerd door de *B.* Het Fr. land was *boer elan* (*B.en-land*). Als de *B.en* met hun *sydsulver* (vrouw) op marktdag in de stad kwamen was het *boeresnein* (*B.en-zondag*).

Bij *B.* werd aan een bepaald type mens gedacht. Er waren wel verschillende variaties (z Bouw-, Greid-, Woudboer), maar men sprak toch algemeen van *boereaerd* (de gewoonten der *B. en*), in *boerebrulloft* of *-bigraffenis* (een *B.en*-brulloft of begrafenis), *boerekost* (het eten der *B.en*), *boereminsken* (mensen die op *B.en* geleken). De *B.* sprak zijn eigen taal *boerefrysk*, *boersk*. Waar vele *B.en* woonden, was een *boerestreek*, men woonde op een *boeredourp* (dorp). De *B.* bezat bepaalde karaktertrekken. Hij was zelfbewust, vrijheidlievend. *De boer wol sels de leije ha* (wil zelf het leidsel in handen hebben) (z R. Veeman). **Better in lytse boer as in greate feint** (beter een kleine *B.* dan een grote knecht). De *B.* was voor de niet-*B.* echter lomp en had een beperkt verstand. Men sprak van *boerachtich*, in *boereforstân* (*B.en*-verstand). Van de pachtverhoudingen was hij vaak de dupe. Er waren landheren*, die verschillende *boerefallen* op de zolder

hadden hangen of die bekend stonden als *boerestrûpers* (*B.en*-vilders). Zijn produkten werden echter zeer geprezen. *Boerebûter* (*B.en*-boter) is heel wat beter dan *kunstbûter*. Men zegt: *in boef moat boer bliuwe* (schoenmaker houd je bij je leest).

Zie: Repert., 301-302.

In de literatuur. De *B.* speelt actief, maar nog meer passief een rol in de Fr. literatuur; actief als auteur (van Eelke Meinderts tot Kees Jongma en Reimer van Tuinen), passief, omdat hij in de letteren lang een geliefkoosde figuur is geweest. Dat begint al bij Gysbert Japicx (*Tjeme; Egge, Wyneringh in Goadsfrjuen; Nyschierige Jolle in Haytse-yem*) en Baardt (*Friesche Boere-Prognostikatie*) om via de Halbertsma's, P. J. Troelstra (*It koalsiedterskjen*) en J. J. Hof vooral bij O. Postma en D. H. Kiestra tot verantwoorde poëtische verbeeldingen van, *B.en*-leven te geraken. — De *B.en* op het toneel droegenterwille van de dramatische tegenstelling lang een eenzijdig karakter: de Fr. *B.* was trots, hard tegenover zijn kinderen (vooral als een huwelijk beneden de stand dreigde), conservatief. Dit is zelfs het geval bij auteurs als Schuitmaker (*Skyn; De sang fan 'e tiid*) en Canne (*Fan it hurde libben; It kniesde reid*), totdat E. Zandstra en D. H. Kiestra een aanvaardbaarder karaktertekening geven. — Ook het proza over *B.en* wordt lang gekenmerkt door een eenzijdige en eentonige thematiek en karakteruitbeelding. Eelke Meinderts overtuigde meer in zijn schildering van de Fr. boerin dan in die van haar echtgenoot. Sarcastisch tekent J. Halbertsma hem in *De hoanne fan Westerein* tegenover de mildheid die E. Halbertsma zijn *Jonkerboer* meegaf. Scherp omljnd is *De wylde boerinne* van T. Holtrop, evenals de hoofdfiguur uit *De Hoara's fan Hastings* van Simke Kloosterman, mensen bezeten door hun niet te doven haat, waarnaast *Ruth* van de laatste (met *Brimmerheide*) haast idyllisch-sentimenteel afsteekt. Gelukkig is R. Brolsma in de tekening van de gardenier (*Groun en minsken*) en kleine *B.* (*It Heechhûf*, met de beide vervolgen); *Saté Humalda* is de familiekroniek van een ondergaand *B.en*-geslacht, *De B. en de arbeider op Ekama* beschrijft een sociaal conflict, evenals U. van Houten in *De sûnde fan Haitze Holwerda*. Ook A. Brouwer, W. Cuperus, H. de Jong, S. D. de Jong, D. H. Kiestra en R. P. Sybesma mogen als auteurs van novellen en romans over *B.en*-leven worden genoemd. De jongere schrijvers kiezen andere milieus en andere karakters; de tijd, dat de Fr. literatuur grotendeels een literatuur van *B.en* was, is voorbij.

Zie: I. H. (1935), 265 e.v.; Nieuw Frl. (20.9.1947).

BOER, Feike de, (Goingarjip 17.1.1892-). Was van 1934-46 directeur Stoomvaart Mij. Nederland te Amsterdam, van 1945-46 waarnemend burgemeester aldaar, van 1947-57 directeur Ned. Dok en Scheepsbouw Mij., voorzitter Vereniging de

Amsterdamse Haven.

BOER, Francijntje de, dienstbode-dichteres (Harlingen 18.10.1784—Heerenveen 7.3.1852). Dichtte o.a. veel herdrukte kindergedichtjes *Bevriend met F. Mastenbroek**.

Wrk.: Dichtproeven (1815); Nieuwe Dichtproeven (1821); Gedichtjes voor kinderen (1822, ⁷1860); Gedichtjes voor behoeftige kinderen (1823); Laat ons leven tot elkanders nut en genoegen (1850).

Zie: N.B.W. I, 380; Leeuw. Cour. (23.2.1836; 24.1.1884; 8.5.1952).

BOER, Harm de, onderwijzer-politicus (Warga 30.6. 1887—Lwd. 28.5.1941). Van 1907-18 onderwijzer te Lwd., sedert 1914 secretaris van het gewest Frl. S.D.A.P. IJverde voor geheelonthouding, was tussen 1930-33 kamerlid, daarna weer gewestelijk secretaris en partijpropagandist voor het noorden. Ook gemeenteraadslid en wethouder van Lwd. en lid Pro v. Staten.

BOER, Jan Klaasesz de, jurist (Holwerd 7.7.1845-Witmarsum 9.7.1902). Secretaris van Ferwerderadeel en 1878-1902 notaris te Witmarsum, tevens advocaat.

Wrk.: Bijdrage tot de geschiedenis der dijkpligtigheid in Frl. inzonderheid met betrekking tot Oostergoo (Utrecht 1868).

BOER, Jelle Taeckes de (trouwde te Wirdum 1.10.1741), landmeter-opzichter van de fortificaties van Frl., maakte kaarten en verrichtte peilingen van vaarwaters, havens, zijlen (1754-90), o.a. met N. Ypey*.

BOER, Lolle Piers de, historicus (Makkum 21.12. 1881—). Was na studie te Leiden leraar te Londen. Later in de Verenigde Staten bibliothecaris, genealoog, heraldicus en lector. Bestudeerde de afkomst der Amerikaanse Nederlanders. IJverde steeds voor het Fr. en Frl. Medeoprichter van het Fr. Informatiebureau in Amerika. 'De eerste Jongfries' (J. J. Hof), z Fridsma, B..

Zie: J. J. Hof, Fjirtich jier taelstriid II (1940), 169-195.

BOER, Otto de, schilder (Woudsend 11.7.1797-Lwd. 14.8.1856). Leerling van W. B. v. d. Kooi*, leermeester van Wytse de Haan*. Deed buitenlandse reis (1823). Portretten, altaarstukken.

Wrk.: in Fr. Museum en in r.k. kerken in Frl.

Zie: Cat. 100 j. Fr. schilderk. (1947).

BOER, Tjitse Jitses de, wijsgeer (Wirdum 28.5.1866-Den Haag 11.1.1942). Van 1894-97 bibliothecarisconservator van het Fr. Genootschap. Schreef artikelen over Fr. historie. Van 1906-31 hoogl. wijsbegeerte te Amsterdam.

Zie: Vr. F. XXXVII (1943), 172-175 (met bibl.); Repert., 40, 229.

BOER, Ynze K. de, jurist en notaris (Pietersbierum 16.6.1901—). Werd in 1937 privaattoelichting univ. Groningen voor het notariaat en het fiscaal recht. Sedert 1948 notaris te Lwd. Was voorzitter Fr. Selskip*.

BOERDERIJ (Fr.: *pleats*). *B. is* in ruimere zin het land met de bedrijfsgebouwen voor het uitoefenen van het landbouwbedrijf (akker-, weidebouw, of beide, zgn. gemengd bedrijf). Frl. heeft overwegend weidebedrijf, slechts een achtste is bouwland, vooral langs de kust in het N. op kleigrond, voorts een klein deel in het Z.O. en Z. op zandgrond. Uitsluitend weidebouw is algemeen, alleen akkerbouw komt weinig voor.

B. is in engere zin het bedrijfsgebouw (de bedrijfsgebouwen), waarbij de woning voor de boer is inbegrepen.

Geschiedenis. De mening van J. H. Gallée (1907), dat de stelp* het prototype van de Fr. *B.* is geweest, heeft lang geheerst. J. H. Halbertsma* en T. J. de Boer* wisten echter reeds beter. Bij hen sloot zich in 1916 K. Uilkema* aan, die aantoonde, dat de stelp laat is gekomen en dat de Fr. weide-*B.*, eerst geen schuur bezat. Het was oorspronkelijk een lang, laag gebouw: een woonhuis en een daarachter gelegen stal met daarnaast een hooiberg. De bouw-*B.*, had volgens Uilkema een andere ontwikkeling. O. Postma* bewees echter (1929), dat ook hier eerst geen schuur aanwezig was geweest: akkerbouwproducten ineen vruchtenberg, op lege koestallen en in mijten. Wel was er vroeger vaak een dorshuis en deed de behoefte aan een schuur zich bij de bouw-*B.*, het eerst gelden. Deze kwam naast de stal te staan en werd later daaroverheen gebouwd. Zo kwam de schuur ook in de weidegebieden.

Het schuurloze huis handhaafde zich tot in deze eeuw in het weidegebied (greidboerderij Z.O. van Warga - in 1934 verbrand - en in Wartena). S. J. van der Molen* zette het onderzoek voort (1942), gaf aanvullingen op Uilkema en Postma, wees erop dat de stelp al ca. 1650 in de Z.W.-hoek voorkwam, dat er in de 15de eeuw reeds schuren worden vermeld en dat de huizingen uit de wierde van Ezinge* in plattegrond en soms ook in afmeting overeenkomen met het Oudfr. huis. Bodemvondsten langs de Duitse Noordzeekust wezen uit dat ook daar het schuurloze woonstalhuis heeft bestaan. Het principe van 'Ezinge': mens en dier in één gebouw, koeien getweeën op een stal in het stalgebouw of koehuis (*bûthús*) en wel met de koppen naar de muur is in Frl. gehandhaafd. Het koehuis bezat eerst twee rijen stallen. Toen het in de schuur werd opgenomen, werd om constructieve redenen de langs de vakken (*gollen*) gelegen rij opgegeven. De veldvruchten (hooi, graan) lagen eerst op de bodem, al of niet in een berg op het erf, later in vakken in de schuur.

De Fr. *B.* bereikte in de 18de eeuw ook architectonisch haar hoogste ontwikkelingstrap: de eerst uit- of aangebouwde of onder het schuurdak geplaatste melkkelder kwam onder de voorhuizing. Zo ontstond het kop-hals-en-romp-type. Deze karakteristiek geldt ook voor die *B.en*, waarbij onder de 'kop' geen kelder ligt. De 'hals' (middenstuk, Fr.: *mulhús**) ontbreekt vaak in de

Wouden en bij kleine bedrijven, zodat men daar een kop-romp-type heeft. De Fr. schuur bestaat uit een middendeel met vakken (*gollen*), twee zijbuitenstijlruimten (met groot-koehuis en de langsdeel) en een achterbuitenstijlruimte (met bij de weide-*B.*, het klein-koehuis en bij de bouw-*B.*, het dorshuis). De langsdeel heet op de klei schuurreed (*skuorreed*) en in de Wouden deel (*telle*). Bij de Fr. schuur horen de uileborden*. Door de opkomst van de zuivelfabrieken (ca. 1880) werd de ontwikkeling van de Fr. *B.* afgebroken.

Zie: K. Uilkema, Het Fr. heerenhuis (1916); S. J. v. d. Molen, Het Fr. boerenhuis in twintig Eeuwen (Assen ¹1942, ²1943); Repert., 302-304.

In de Stellingwerven. Na 1800 heeft de Fr. *B.* zich alom in de Stellingwerven verbreid. Van het voordien in de Stellingwerven (met uitlopers op de zandruggen van Opsterland en Schoterland) algemene type is ca. 1940 geïnventariseerd wat nog bestond. Sedert is weer veel verdwenen. Vroeger sprak men van het Saksische boerenhuis, maar 'hallehuis' is meer ver antwoord. Er zijn drie stadiums: *a.* woonhuiswerk ruimte (karnen en dorsen) — potstal. De ruimte tussen de stijlen die het dak dragen is als stal ingericht; buiten de stijlen is een gangetje, de wurf, voor de voeding; *b.* een Fr. dwarsschuur gecombineerd met type *a.*; *c.* combinatie der vorige tot een huis met een of meer dwarsdelen en ingebouwde hooivakken. Het stijlgeraamte vertoont de pen-en-gat-constructie. Een huis van type *c* is 1957-58 te Steggerda gerestaureerd, type *b* heeft een bouwvallige representant te Nijeberkoop, waarvan restauratie tot nog toe mislukte, van type *a* is niets over. De plattegrond van type *c* komt overeen met die van de Staphorster boerderij. — Bouma vat de beschreven typen samen als lang-geveltype. M., s. j. v. d.

Zie: S. J. v. d. Molen, Het Saksische boerenhuis in Z.O.Frl. (Den Haag 1941); G. J. A. Bouma, Pleatseboek (Amsterdam 1949); Neêrlands Volksleven (1956), nr. 3, 92-97.

Tegenwoordige toestand. Er is in Frl. in de *B.*-bouw veel geëxperimenteerd. Sedert 1920 heeft de Fr. Maatschappij van Landbouw zelfs een bouw bureau. Drie typen zijn geprobeerd en ongeschikt bevonden: de *gelede bouw* of *laagbouw* (resp. na 1900 en na W.O. n), de *Amerikaanse* of *hoogbouw*, de *veldschuur-B.* Bij de gelede bouw hield men woning, stal en tas gescheiden en los tegen elkaar geplaatst. Dit met het oog op brandgevaar. Moderne oplossing: holle beton- of holle bouwsteenzolder waaronder het vee stuk voor stuk naar buiten gebracht kan worden. Na W.O. II hoopte men op lagere bouwkosten bij dit type, maar de lengte woog tegen de mindere hoogte op; ook werden de afstanden te lang. Ca. 100 *B.en*

zijn gebouwd. — Bij hoogbouw werd de woning aangebouwd en het hooi boven de stal bewaard; ca. 25 *B.en* zijn gebouwd. O.a. door de hoge zijmuren voldoet het type huis evenmin als de veldschuur-*B.* Ca. 1930, als gebleken is dat de oude hoofdvormen goedkoper zijn in bouw- en onderhoudskosten, tracht men deze aan te passen aan de nieuwe eisen. Een prijsvraag van Fr. Akademy, Fr. Mij. en Fr. Bouwkring in het begin van W.O. II voor een *B.* met een uitgebouwde woning in kophals-romp-vorm leverde veel op, dat door lezingen en pers werd verbreid.

Veranderd is vooral de behoefte aan tasruimte (Fr.: *golromte*), door gebruik van kuilvoer en krachtvoer en door het persen van hooi. Voor weidebedrijven wordt nu bijna al het hooi op een zolder boven de stallen geborgen. Een deel, soms dwars, maakt het inrijden mogelijk. Door het machinaal lossen is het tassen op zolder geen bezwaar meer. Gemengde bedrijven vragen meer tasruimte, maar lang niet als vroeger, door het dorsen op het veld. Bij oude *greid-B.en* bouwt men de stal wel uit in de tasruimte, en brengt de tas op zolder; bij gemengde bedrijven maakt men wel aardappelbewaarplassen met nachtluchtkoeling in de tasvakken. - Voor nieuwe *B.en* houdt men zich thans in Frl. veel aan de typen langhuis (*langhûs*) voor kleine *B.en*, kop-romp (*pleats sûnder hals*) voor iets grotere, stelp (*stjelp*) voor bedrijven tot 35 koeien, kop-hals-romp (*pleats mei foarein en hals*) voor grote bedrijven.

Langhuis: opgaande voorgevel, bekroond met schoorsteen of tuit; nok loopt op één hoogte door; achter: schilddak met uilebord*. Woning aan de voorgevel, dan stal, tas, dwarsdeel. *Kop-romp*: lager woongedeelte, uitgebouwd voor Fr. schuur; woning met opgaande voorgevel (soms met wolfseind, maar dit Saksische element past niet bij de Fr. *B.*: slak).

Stelp: Woning en bedrijfsdeel in één grote Fr. schuur; rookkanalen tegen de brandmuur, daardoor vrijer indeling van de slaapverdieping; deze vaak achter de half opgetrokken voorgevel; voor en achter een uilebord.

Kop-hals-romp: woning met opgaande voor- en achtergevels. Dit is de bekende Fr. *B.* Voor de nieuwe schuren worden, al naar de streek, zes verschillende makelaars op de uileborden toegepast. Ook de woning is gewijzigd. Voor de bedsteden in kamer, keuken en stal zijn slaapkamers gekomen. Stortbad (*brûs*) of badkamer en watercloset (*spiel-hûske*) worden algemener. Aanrecht en keukenkastjes nog meer. De verbouw van oude *B.en* is soms moeilijk, maar Frl.s rijk bezit aan oude *B.en* is die moeite waard. Met het oog op de snelle verandering in het bedrijf, bepleit men soms in landbouwkring voor de herkavelingsgebieden de bouw van bedrijfsgebouwen met een levensduur van hoogstens 20 jaar, naar Amerikaans voorbeeld.

Zie: G. J. A. Bouma, *B.en* boek, De Nieuwe Fr. B. (Amsterdam 1949); idem, *Pleatseboek*, De Nije Fr. Pleats (Amsterdam 1949).

Rondom de boerderij. Om het erf (*hiem*, *hoarnleger*) van de Fr. *B.* liggen in N.-, W.- en Midden-Frl. sloten, vaak een gracht (stellig als er vroeger een stins heeft gestaan). Bij een nieuwe opzet (ontginning, ruilverkaveling) streeft men naar erven, die 2-3 pct. van het hele terrein innemen. De oude erven waren meestal kleiner. Het huidige

bedrijf vraagt echter ruimte. Kuilhopen of silo's voor wintervoer, bergruimte voor landbouwwerktuigen, ruimte voor een eventueel te bouwen bijschuur (*lytshûs*), voor aardappelbewaarplassen met nachtluchtkoeling of poterhokken, plaats voor kalverweide; dat alles moet mogelijk zijn op het erf; bouwen over sloten geeft verzakkingsgevaar. En nog altijd is beplanting nodig: boomgaard (*hof*), bloemen- en moestuin; windsingel. De toegang tot het erf heeft een inrijhek (*homeije*), vaak is er een loopbruggetje over de gracht naar het woonhuis. Enkele oude *B.en* (*poartepleats*) hebben in plaats van de homeije een poort. Op *B.en* waar voldoende water is, was een walstoep (boenstap), thans verwijderd door de waterleiding. Vroeger stond op het erf een emmerpaal, waar de emmers onderst-boven aan hingen. Rekken voor melkimmers en -bussen (*amer-* of *kannebank*) nog vrij algemeen. In het open land zijn windsingels (*mantel*) met opgaand hout rondom het erf nodig. Juist hier moeten de bomen worden opgeleid uit klein plantgoed: wat in de zeewind klein geplant wordt, wordt groot; wat groot geplant wordt, wordt klein. Ook esthetisch hebben de mantels een functie: ze binden het silhouet der enorme huizen aan de grond. B., G. J. A.

Zie: G. J. Pannekoek en J. J. Schipper, *Het Fr. Boerenhiem* (1941).

Boerderijnamen. Een minderheid der Fr. *B.en* heeft een naam. Er zijn er ontleend aan het verleden: Hoxwier, Aytastate, Oegeklooster; aan andere bijzonderheden: De ronde schoorsteen, De stenen uileborden, De hoge deur, Het langhuis, De grote stelp. Het langstek. Kerkgeschiedenis schuilt in: De Sinte-klazepleats, St. Martinusstate, De Weme, It Preester-hûs. Historische of folkloristische gegevens in: De Pannekoek, It Tjirkenêst, De Lears, It Bisprek, It Spûkhûs, It Sûphûs, It Stimhûs, Drinkuitsma. De ligging blijkt uit: Heechterp, Westerhûs, Dykslobbe, Marswal, De Boskpleats; het bedrijf uit: De Koaipeats, It Koaihûs, De Skeperij. Jonger zijn semi-arcadische namen als: Groenewoud, Woudlust, Binnenrust, en bedenkfels als: Minister Kanhoeve, Donglust. Uit de laatste tijd meer echte namen: Tusken Djippen, It Ikelhiem, waarbij door heemkundige voorlichting ook oude namen worden hersteld.

Zie: Vr. F. XXXVIII (1946), 29-53.

BOERENDORP. Dorp van uitgesproken agrarisch karakter, waar dus de boeren het 'gezicht' bepalen. Zuivere *B.en* met uitsluitend boeren zijn uitzondering (Janum, Eagum, Hennaard); meestal zijn er ook enkele andere groepen (kort na 1500 al ambachtslieden en koters*, later arbeiders en winkeliers). Tengevolge van de dreigende ontvolking* van het platteland naderen deze licht gemengde *B.en* weer tot het zuivere type, waaruit

alle Fr. nederzettingen (behoudens enkele kustplaatsen, veenkolonies, vlekken* en arbeidersdorpen*) zijn gegroeid. Van de bijna 400 dorpen valt thans ca. 58 pct. onder de 'zuivere' en 'licht gemengde' *B.en*, ruim 30 pct. meer onder de middenstandsdorpen*. Naarmate de *B.en* zuiverder zijn, is de bevolking meer traditionalistisch, z Volkskarakter.

BOERENKERS. De tot dit plantengeslacht behorende witte krodde (Fr.: *wite kyk*), met cirkelvormige hauwtjes, is algemeen in kleibermen en op akkers.

BOERENKOFFIE. Koffie met kaneel en suiker (of kandij) en een scheut brandewijn. Voorheen veel gedronken op het ijs. z IJsherbergen.

BOERENKRIJT. In onbruik geraakte manier van rekenen door weinig-ontwikkelden. Met een krijtje zette men op toonbank of bord vaste tekens, deels ontleend aan de Romeinse cijfers; gelijksoortige tekens werden tegen elkaar uitgeveegd. 10 stuivers was X, 5 was V, I was I; 0 stelde I cent, C een halve voor; een liggend streepje was een halve stuiver. Men veegde bij het leveren van winkelwaren tegen produkten van de boerderij de tekens uit tot het kleinste bedrag verdwenen was. Wat er van het grootste nog over was, werd uitbetaald of geïnd.

BOERENLEENBANK. Vereniging, die de belangen van haar leden wil behartigen door hun kredieten en voorschotten te verlenen. Van de ca. 1300 in Nederland bestaande *B.en* zijn in Frl. 97 verenigd in de Ring Frl. van de Coöp. Centrale Raiffeisenbank te Utrecht. Aantal leden in 1956 ca. 26000; bedrag aan voorschotten en debetsaldo's ca. f 76000000.

BOERENREEUW. Een woord dat men in advertenties tegenkomt: wat tot de boerderij behoort. Eigenlijk Fr. *reau* = gereedschap.

BOERENSTAND. Van de drie standen* was in Frl. de adel* uit de *B.* voortgekomen, en de leden der geestelijkheid waren voor een groot deel zelf boer. Al trad dus de *B.* minder op de voorgrond, toch was hij de belangrijkste, en is dat in vele opzichten nog. Het standsbewustzijn der boeren is geschaad door het verlies van politieke invloed (o.a. door het vroegtijdig toenemen der huurverhouding, en — na 1700 — door het 'verkopen' van stemrecht*). De *B.* is verder sociaal onderscheiden (hereboer, grote boer, koter*, naast eigenerfde*, huurboer).

De *B.* was in de M.E. als stand vertegenwoordigd in de rechtsomgang*, en speelde later in het dorp nog een belangrijke rol, maar het optreden van de hele Fr. *B.* (ten onrechte gesignaleerd in het pachtersoproer* van 1748) is van de 20ste eeuw. Door de oorlogen en de nood der tijden kwamen de standsorganisaties tot volle wasdom.

Het belang van de *B.* voor Frl. blijkt o.a. uit: het aandeel in de bevolking (in de 18de eeuw ca. 32 pct. der gezinshoofden), het

fungeren als economisch zwaartepunt in de Fr. geschiedenis, het bepalen van het Fr. volkskarakter*, en de geestelijke stabiliserende werking (men lette op het mentaliteitsverschil tussen laat- en niet- of vroeg-verveende streken). De *B.* is in de 19de en 20ste eeuw steeds meer in contact gekomen met de wereldhuishouding, wat technische ontwikkeling van het bedrijf meebracht. Daardoor is het traditionalisme in de *B.* gedeeltelijk verdrongen door een rationalistische middenstandsgeest.

BOERENSTANDORGANISATIES, z Aartsdiocesane R.K. Boeren- en Tuindersbond (A.B.T.B.); Christelijke Boeren- en Tuindersbond (C.B.T.B.), Maatschappij van Landbouw, Friese.

BOERENVERZEKERINGSFONDS, Onderling (O.B.F.) te Lwd. Heeft ten doel het sluiten van overeenkomsten van levensverzekering op onderlinge grondslag en het uitoefenen van het daarmee verband houdende levensverzekeringbedrijf. Leden van het *B.* kunnen zijn personen of rechtspersoonlijkheid bezittende verenigingen, werkzaam in de landbouw. Het *B.* strekt zijn werkerterrein behalve over Frl. ook uit over de andere prov., had begin 1957 20300 leden met een verzekerd kapitaal van f 150000000. De beleggingen van het *B.* vinden voor een belangrijk deel plaats in de agrarische sector.

BOERENVRIJHEID. De vrije veeboeren hebben in de vroege M.E. in het waterrijke Frl. (en bijv. ook in Zwitserland) een democratische republiek gevormd, die praktisch niets te maken had met een landsheer* en zich onafhankelijk voelde van de Utrechtse bisschop*. De Fr. maatschappij had een overschot aan arbeidskrachten. Vandaar ook veel handel en scheepvaart. De steden komen later en hebben deze vrijheid niet zo gekend. Ook in de akkerbouwstreken ontbrak ze. De bouwboeren zaten meer vast aan de grond, die niet hun eigendom was. Deze *B.* bleef doorwerken en uitte zich bijv. in 1748. z Boerenstand, Feodaliteit, Leenwezen, Pachtersoproer, Vrijheid.

Zie: B. H. Slicher van Bath, *B.* (Groningen 1948); idem, *Herschreven historie* (Leiden 1949); *Emder Jahrb.* XXXII (1952), 21-42.

BOERENWAGEN (Fr.: *boerewein*). Bestaat uit onderstel met vier wielen en veeldelig bovenstel. Dient voor allerlei boerenwerk (eertijds ook voor begrafenissen), maar was allereerst hooiwagen (Fr.: *heawein*). Bij hooiladen kwam op de schuine zij schotten (Fr.: *sydberjes*) een open hooiraam (Fr.: *hearamt*) om het steunvlak te vergroten; op Ameland steunde men het hooi met hekken die de zijkanten verhoogden (kraakwagen). In het waterland en de zandstreken waren de wielen hoger dan op de klei; het daardoor grotere aantal spaken en de goedgevormde 'sydberjes' gaven deze *B.* zekere sierlijkheid. Deze is evenals houtsnij- en schilderwerk aan achterslachter, achterkret en zijkanten, geofferd aan de 20ste-eeuwse zakelijkheid. De oude *B.* had een lange, kromme

dissel. Daardoor kon een man tussen *B.* en paard lopen met de rechterhand aan de dissel, en zo de *B.* besturen. In Frl. waren de voorwielen niet onder de bak draaibaar. Alleen de Terschellinger *B.* heeft o.a. nog een opvallende disselboom. Verder is de Fr. *B.* thans van elk spoor van volkskunst ontdaan, en moet zelfs het veld ruimen voor een lichter type fabriekswagen op luchtbanden.

Zie: Th. C. Oudemans, *Die hollandschen Ackerwagen* (Wageningen 1927).

BOERENWORMKRUID (Fr.: *wjirmkrûd*). In de bermflora* van het Woudgebied. Naar het N. minder vaak.

BOERENZWALUW (Fr.: *swealtsje*). Vogel: bovendelen staalblauw, onder roestgelig, buitenste staartpennen sterk verlengd. Overall algemeen. Kleinestje in schuren, onder bruggen, dakgoten enz.

BOERESJONGER, De. Volgens de ondertitel een 'Ny Fr. lieteboek for fynten en fammen' (nieuw Fr. liederboek voor jongens en meisjes), verzameld en uitgegeven door Waling Dijkstra* bij Telenga te Franeker (1857); 2de en 3de druk in 1875 en 1876. Een der eerste Fr. liederboeken. z Zang in Frl.

BOERNFERD. Voormalig deel* van Bornego*, omvatte de latere grietenijen Utingeradeel, Engwirden en Haskerland. Ca. 1400 scheidde Haskerland zich min of meer van *B.* af en na enkele decennia gingen de andere onderdelen ook uiteen, al bleven ze alle drie deel van de Zevenwouden*. Niet te verwarren: Boerndeel = Utingeradeel.

BOERS, Benjamin, herv. predikant (Nieuw Amsterdam 25.9.1871-Heemstede 19.10.1952). Stond van 1900-37 te Roordahuizum. Was communistisch gezind en had daardoor herhaalde malen moeilijkheden met de gemeente en de kerkbesturen.

Zie: B. B., *De kansel in deze maatschappij, afscheidsrede* (1937).

BOETETAJSEN. Middeleeuwse registers van boeten (schadevergoeding) voor diverse delicten, vooral mishandelingen. Het oudste register is de titel *De dolg* (22) uit de Lex* Frisionum; uit later tijd zijn de algemeen-Fr. *B.*, waarvan de oudste kern wrsch. nog uit de 9de eeuw is, en verschillende *B.* van afzonderlijke landstreken, welke verhouding onderling en tot de algemene *B.* niet duidelijk is.

Zie: K. Nauta, *Die altfries, allgemeinen Busstaxen* (Assen 1941).

BOËTIUS, Gellius (Jelle Botes), 17de-eeuws predikant (?-31.12.1672). Stond te Tsjum, Wirdum en Lwd. Bekend door zijn boek over de dood van Wil-lem* Frederik. Schreef ook andere wrk.

Zie: B.W.P.G. I, 465-466.

BOËTIUS EPO (Bote Ypes), veelzijdig geleerde (Roordahuizum 1529-Douai 15.11.1599). Promoveerde te Keulen in de wijsbegeerte (1549) en te Toulouse in de rechten (1558), werkte lang (1562-99) als hoogl. in de rechten te Douai, waar hij op uitmuntende wijze het canonieke recht doceerde; verder zeer goed classicus.

Zie: v. d. Aa V, 184-186; Repert..

BOEYMER, Van (ook: Van Boymer). Geslacht uit de Baronie van Breda, waarvan in de 16de en 17de eeuw een tak in Frl. gevestigd was. Hiertoe behoorden Arent († 1566), griffier van het Hof, en zijn zoons: Pieter († 1610), grietman van Franekeradeel 1568-78, rentmeester van Salland 1588, drost van IJselmuiden 1590; Abel († Sneek 1572, aan zijn wonden, bekomen in een gevecht met Staatse troepen), grietman van Gaasterland 1569; Frerick, jurist, raadsheer en gevolmachtigde der baanderheren van het graafschap Zutphen. Zij waren Spaans gezind.

Zie: v. d. Aa II, 233-234; Sminia, *Naamlijst*, 192, 377; Andreae, *Nalezing*, 70, 119; Ned. Leeuw LIV (1936), 128, 183, 218, 284, 327; LV (1937), 24, 130; LXIII (1945/46), 139.

BOEZEHAPPERT. Waterduivel, die het voorzien heeft op de benen van kinderen, die te dicht bij het water komen. De *B.* is dus een kinderschrik*, die echter op een mythologische oorsprong kan teruggaan. Vgl. walmuis (Suawoude) en walhond (Trynwalden), die aan de *B.* verwant zijn.

BOEZEM. De *B.* van Frl. wordt gevormd door de in open verbinding met elkaar staande meren, waters en vaarten in dit gewest. De opp. bedraagt ca. 14000 ha. Dient om in tijden van zware regenval het overtollige water te bergen tot het naar zee of naar het IJselmeer kan worden geloosd, z Waterbeheersing.

BOEZEMLAND. Vrij op de boezem afwaterende gronden, bij hoge boezemwaterstanden onder water.

BOEZEMWATER. Tot de boezem behorende wateren en vaarten; ook het op de boezem aanwezige water.

BOEZEMWATERSCHAP. Naam (speciaal in Frl.) voor waterschappen die geen zeeverende* waterschappen of veenpolders* zijn. Aan de groep worden nog steeds nieuwe toegevoegd, terwijl andere door combinatie of om andere redenen verdwijnen. Een *B.* kan zijn een bemalingswaterschap, ontstaan door bedijking van vroegere boezemlanden of door omzetting van een particuliere polder in een waterschap; het kan ook andere taken hebben: onderhoud van vaarten, wegen, rivieren en waterlossingen, bruggen; zelfs kan het alleen zijn opgericht om een financiële bijdrage te leveren voor een waterstaatkundig doel (Eewal); het kan zelfs om andere redenen niets met de boezem hebben uit te staan (Blija Buitendijks). Meestal zijn in een *B.* enkele van bovenbedoelde taken gecombineerd.

De in de praktijk wel gebezigde aanduidingen als 'wegwaterschap', 'brugwaterschap' e. d. hebben geen officiële betekenis. De *B.en* worden voor het merendeel beheerst door het algemeen reglement van de *B.en*, naast welk algemeen reglement

elk waterschap nog een bijzonder reglement heeft. Een aantal *B.en*, zgn. volmachtenwaterschappen, in opp. groter dan de andere (o.a. Boven Tjonger Grootdiep, de Linde, Oud Diep), wijkt wat bestuursinrichting betreft af van de andere *B.en*: een vergadering van door de ingelanden gekozen volmachten oefent daar hoogste bestuursmacht uit, terwijl de voorzitter, en soms het gehele dagelijks bestuur, door Ged. Staten wordt benoemd. De oprichting van nieuwe *B.en* wordt beheerst door het reglement van *B.en* in Frl. (Prov. Blad nr. 46 van 1955).

BOGERMAN Jr., Johannes, theoloog (Uplewert ca. 1576-Franeker 11.10.1637). Was in zijn tijd een opvallende figuur, 'de man met de langste baard van Europa', te zeer geëerd en te zeer gehaat, heftig, maar vroom. Hij was alumnus* van Frl. (1591) en studeerde verder te Heidelberg, Genève, Zürich, Lausanne, Oxford en Cambridge. Zo raakte hij doorkneed in het calvinistische leerstelsel. *B.* was predikant te Sneek (1599-1602), waar hij met Geldorp Beza's traktaat over het ketterdoden vertaalde. Tegen kettters (mennisten, jezuiteten, arminianen) streed hij zijn leven lang.

Na een kort verblijf te Enkhuizen (1602-03) vinden wij hem van 1604 af te Lwd. Hij stond naast S. Lubbertus* in de strijd voor de zuivere leer en nam vele functies waar. Bevriend met Willem* Lodewijk en door hem met prins Maurits, ijverde hij voor een nationale synode (Den Haag 1607) en voor ondertekening der formulieren*. Hij nam deel aan de strijd tegen C. Vorstius* en tegen de Hollandse Staten. Hierbij verdedigde hij Lubbertus, die hij waarschuwde voor een aanval op J. Drusus*. Was rechter in de zaak van Daniel* Johannis. In 1618 werkte hij in Den Haag als predikant. Als voorzitter van de Dordtse Synode zette hij op het werk aldaar zijn stempel en bemiddelde hij in de zaak-Maccovius*. Na de synode (1619) bleef hij nog in Holland en Utrecht werkzaam, maar te Lwd. liet men hem niet gaan. In 1625 stond hij bij het sterfbed van prins Maurits. Daarna trad hij op als bijbelvertaler te Leiden (O.T. 1626-36). Op het eind van zijn leven (1633) werd hij nog te Franeker tot hoogl. benoemd, waar hij van eind 1636 tot zijn dood werkzaam was. *B.* was vaak ziek en is als een afgeleefd man naar Frl. teruggekeerd.

Zie: H. Edema van der Tuuk, J. B. (1868); B.W.P.G. I, 466-476 (met werken en lit.); Reg. Leeuw. Cour., 28.

BOGERMAN, Reyner, rechtsgeleerde en historicus, secretaris van Kampen en Groningen (Dokkum ca. 1475-Aken? na 1566). Was een leerling van Hidde van Cammingha*. Hij was twee maal secretaris van Kampen en schreef de geschiedenis van de stad in die jaren (1503-12 en 1541-47), ook een werk over de oorsprong der Friezen met een verzameling Fr. namen en ruim 400 Fr. rijmspreuken (sommige uit de volksmond, maar meest eigen maaksel) (hss. in Univ.-bibliotheek Göttingen en Prov. Bibliotheek Lwd.).

Zie: N.B.W. I, 394-395; Repert., 229; uitg. van de namen door E. Wassenbergh, in: Taalk. Bijdr. (1806), 165 e.v., van de rijmspreuken door T. J. de Boer, in: Vr. F. XIX (1900), 205-279.

BOGT FAN GUNÉ (B.G.). De oudste, nog bestaande studentenkroeg in Nederland, aan de

Vijverstraat I te Franeker, schuin tegenover de ingang van de Franeker Hogeschool*. Na het sluiten van het Atheneum* (1843) verdween de student als dagelijkse verschijning uit Franeker. Toch onderhouden de Fr. studenten in Nederland sedert 1939 de band met deze herberg. Met zijn twee halsgevels, zijn grote veranda, zijn doorreed* en de dikke balken in de jachtweide* heeft deze de studentensfeer bewaard. Enkele dagen voor Pasen en voor Kerstmis, wemelt de *B.G.* van Fr. studenten uit de 'Federaesje* fan Fryske Studinte-forienings'.

Een bul, met het grootzegel van de oude Franeker Akademie, verkondt aan een ieder dat de oude *B.G.* het vaste waardshuis in Frl. is van de Fr. studenten. Met het stadsbestuur wordt een hoofs contact onderhouden. De populaire herbergier heet 'Baes Bogt'. De naam *B.G.* stamt wrsch. uit 1665. In de *B.G.* had zich toen juist de Harlinger kaperkapitein Jan Alesz. gevestigd. Deze had veel geld verdiend aan de Goudkust (Bogt fan Guné). Johan* Maurits van Nassau, die toen op Martenahuis bij Saepk van Vervou logeerde, ontbood hem en bezocht later ook de *B.G.* De graaf had nl. 15.6.1637 de Goudkust voor Nederland in bezit genomen. Ter ere van de graaf gaf Jan Alesz. toen aan zijn herberg de tegenwoordige naam.

Zie: Fr. Studintealmenak (1938), 49-52; (1940), 40-51.

BOGTSTRA, Jan, koopman (Franeker 22.3.1824-11.4.19:6). Was van 1853-97, toen de kaatsport nog georganiseerd moest worden, promotor van deze volkssport, oprichter van Permanente Commissie, (P.C.) erelid van de Nederlandse Kaatsbond (z Kaatsen).

Zie: Slj. en Rj. (1914), 139-140; (1929), 776-780, 785-789.

BOIS, Godefridus du, medicus (Kruiningen 27.2.1700-Franeker 28.1.1747). Arts te Haarlem. Hoogl. in natuurwetenschappelijke wijsbegeerte (1729), geneeskunde, anatomie (1738) en botanie (1744) te Franeker.

Zie: Bijdr. Gesch. Geneeskunde XX (1940) 49 e.v.; Galama, Wijsg. Onderwijs (1954), 153-156.

BOK (Fr.: idem). Houten praam, in de Fr. veenstreken gebruikt voor vervoer van turf en hooi. Met een *B.* wordt als regel niet gezeild; het vaartuig wordt van de wal af met een vaarboom voortgeduwd (Fr.: *trilkjen*). In Boven Knijpe is nog een werf voor deze schepen (Fr.: *bokkelling*). z Vervening.

BOKJE. Vogel. Klein soort snip. Doortrekker.

BOKKE SIMENS, z Pollema, B. R. S.

BOKMA, Alle Jans, instrumentmaker, matenmaker, stadsarchitect (Workum 3.10.1801-26.6.1888). Fr. Museum bezit van hem een tellurium, nu in bruikleen bij planetarium te Franeker.

Zie: Planetariumboek E. Eisinga (Arnhem 1928), 371-373.

BOKSEN. Tak van sport die nooit populair werd in Frl. De enige, nog bestaande, vereniging, de 'Boksen Atletiekvereniging Frisia', heeft twaalf leden, die geregeld in wedstrijden uitkomen.

BOKSUM (Fr.: idem, um*-naam). Dorp in

Menaldumadeel (396 inw.). Veeteelt. Herv. en geref. kerk. Geref. lagere school. Voormalige staten: Juckema en Scheltema of Oedsma. Het klooster Lidlum had hier twee 'úthôven': Ter Poorte en Monnikshuis. Op 17.1. 1586 werd bij *B.* een slag tegen de Spanjaarden geleverd (z Clant, Otto; Tassis). Gedenkbord in kerk van *B.* en Blessum.

Zie: Hepkema Memories, 7; Reg. Leeuw. Cour., 44; Repert., 178; Algra, De Historie I, 151-158.

Boksumerdam. Vaste brug over de trekvaart Lwd.- Sneek in de Nieuwlandsweg tussen Goutum en *B.*, in Menaldumadeel. z Nieuwland.

BOLDERWAGEN (Fr.: *bolderwein*). Boerenhuifkar zonder veren, 'hout op hout'. Ook in Frl. - het langst op Ameland — vanouds het gewone voertuig; men ging ermee naar de markt of met de familie uit 'gasten'.

BÖLGER, Bouwe (Franeker 19.10.1828-Bolsward 19. 12.1908). Had een bloeiende theehandel te Bolsward. IJverde voor cultureel werk. Zie; Slj. en Rj. (1908), 367, 595-596.

BÖLGER, Bouwe, ingenieur (Bolsward 30.8.1895—). Sedert 1941 secretaris R. S. Stokvis & Zonen N.V., Rotterdam, sedert 1946 lid van de directie. Van 1947-53 voorzitter afdeling Techn. Econ. van het Kon. Inst. v. Ingenieurs, 1955 lid algemeen bestuur Kon. Ned. Jaarbeurs.

BOLHUIS VAN ZEEBURGH, Jan, geschiedkundige (Warfum 11.1.1836—Den Haag 18.10.1880).. Studeerde aan verschillende universiteiten, promoveerde op de *Geschiedenis der eerste graven uit het Hollandse Huis* (Leiden 1870); baanbrekend was zijn *Kritiek der Fr. Geschiedschrijving* (Den Haag 1870), waarin hij scherpzinnig-kritisch de bronnen der Fr. geschiedenis op waarde en onwaarde toetste. Het te weinig geprezen boek eindigde midden in een zin, even zonderling als deze eenzelve man was.

Zie: N.B.W. IV, 1501.

BOLLEFREED (*bolle* = stier; *bolje* = stoeien; ook: oproerig zijn). Laatste vrijdag voor Allerheiligen. Vroeger kwamen op die dag de jongelui voor het laatst in het seizoen naar de Leeuwarder weekmarkt. In Bozum en Oosterwierum werd in de herberg gedanst.

BOLLEHOLLE (= stierekop). Naam voor een langwerpige, driehoekige stuk land. Ook *bargekop* (= varkenskop).

BOLLEJEIJE (bollejagen). Was in de 19de eeuw in de veenstreken een volksmeeting gedurende de stakingen. Men kwam o.l.v. een appèlmeester op een vergader- of appèlplaats bijeen, om daar te besluiten over al of niet voortzetten van een staking. Van het juiste beleid van de zelf gekozen appèlmeester hing veel af. Het burgerlijk bestuur trachtte dikwijls door het zenden van marechaussees de stakers te intimideren. *Bolje* betekent: oproerig zijn.

BOLLEMAN. De officiële plaatselijke stierenhouder, voortgekomen uit de zorg der Staten van Frl. voor de rundveefokkerij*, hier en daar functionerend tot in de 19de eeuw. De *B.* van stad of dorp moest 'metten Bulle gaen ter plaetze, daer de Koeyen syn, ende aldaer de Bulle laeten gebruycken' (1610). De familienaam *B.* komt nog voor. Te Lwd. is een *B.s*-steeg (z Fons, W.).

BOLLETONGERSDEI (stierendonderdag). Oorspr. uitgaansdag voor jonge boeren uit omtrek van Bolsward. Na W.O. II als zodanig te Bolsward herleefd op de eerste donderdag van nov., met veemarkt, show van vet vee, kraampjesmarkt en feestelijkheden voor de boerenjeugd.

BOLMAN, Claas Wybe (Lwd. 26.12.1856-26.5.1910). A.r.-voorman, werkte voor de 'kleine luyden', de chr. vakorganisatie en de chr. school.

Zie: Leeuw. Cour. (31.5.1910).

BOLSWARD (Fr.: *Bols(w)ert* uit Bodeleswerth, mansnaam (Nieuwfr.: Boele) en werd*). Gem. en stad in Westergo, 25 km Z.W. van Lwd., aan de rijksweg Heerenveen-Sneek-Afsluitdijk. → Wonseradeel.

GEMEENTEWAPEN. Dit wordt als volgt omschreven: In goud een dubbele adelaar van sabel, gebekt, getongd en gepoot van keel. Het schild bedekt met een keizerskroon van goud, gevoerd van keel en gehouden door twee omziende leeuwen van goud, getongd en genageld van keel. De stadsvlag, een brede, horizontale, gele baan, begrensd door twee zwarte banen, bevat eveneens deze dubbele adelaar met schild en kroon (→ Stadswapens).

BEVOLKING. In 1714 2838 inw. Weinig verandering, tot in de 19de eeuw een gestage groei begint. In 1900 zijn er 6565 inw., in 1940 6892. Vooral in deze laatste periode was de groei dus sterk achtergebleven bij de

landelijke. Nieuwe bestaansmogelijkheden waren vrijwel niet ontstaan. In en na W.O. II werkten onveiligheid, woningnood en, in positieve zin, de uitbreiding van handel en industrie in *B.* zelf samen tot een versnelde toeneming. Op 1.1.1958 had *B.* 8241 inwoners. In 1956 was het cijfer van vestiging 488, dat van vertrek 538, het verschil tussen geboorte en sterfte bedroeg 103; aanwas dus 53. De vestiging vindt vooral plaats vanuit de omliggende gemeenten, het vertrek naar W.-Nederland.

KERKELIJKE EN POLITIEKE VERDELING. Cijfers 1.1.1957: r.k. 39,7 pct., ned. herv. 30,7 pct., geref. 13,7 pct., geen kerkgenootschap 12,7 pct., overige kerken 2,7 pct. Voor Frl. een bijzonder geval dus, nl. de r.k. groep als grootste. In 1890 was het percentage rooms-katholieken 33,1. Kerkgebouwen: r.k. St.-Franciscus, Ned. herv. Martini- en Broerekerk, geref. kerk en doopsgez. kerk.

De gemeenteraad is in 1958 als volgt samengesteld: 5 K.V.P., 3 P.v.d.A., 2 A.R.P., 2 C.H.U., 1 V.V.D. De percentages van de

Kamerverkiezing in 1956 waren: K.V.P. 34,5; P.v.d.A. 32; A.R.P. 14,7, C.H.U. 12,7; V.V.D. 4,4; C.P.N. 1.

ONDERWIJS. Ook hier naast de plaatselijke een streekfunctie. 1 openb., 2 chr., 2 r.k. lagere scholen, 1 openb., 2 chr. en 1 r.k. Uloschool; r.k. lagere landbouwschool; chr. landbouwhuishoudschool, ambachtsschool; r.k. H.B.S. (met internaat). *B.* bezit ook de Rijks-Hogere-Zuivelschool.

LIGGING. Aan Z-, N-, en W.-zijde begrensd door Wonseradeel, aan de O.-zijde door Wijmbritseradeel. De opp. van *B.* is 895 ha, waarvan in 1956 830 ha agrarisch werd gebruikt. De stad nam toen ca. 45 ha in beslag. Door uitbreiding van de woonwijken, vooral aan de N.W.-zijde verandert deze verhouding enigszins.

Klokslag. Het agrarische deel der gem., de Klokslag, heeft enkele kleine terpbuurtjes, bijv. Laard, Saard, Bargepels, Gr. Manie-Zate en Lunjier; sommige bestaan uit één, andere uit enkele boerderijen. BODEM. *B.* ligt op een jonge zeekleibodem van meestal enkele meters dikte, rustend op pleistocene zanden en keileem. Toen het kwelderlandschap van Westergo ontstond, lag *B.* op een eiland tussen brede slenken. Het Z. deel van de huidige gem. werd ingenomen door de Marneslenk, een W. uitmonding van de Middellzee, Ca. 1000 werd de terp *B.* in de N. Marnedijk opgenomen; de slenk verlandde. *B.* ligt grotendeels tussen 0 en -0,5 m N.A.P.; de afwatering heeft in samenwerking met de omliggende gebieden plaats naar Z.W. en W. BESTAANSMIDDELEN. In de Klokslag veeteelt op de zware klei. Slechts 5 ha bouw tegen 825 ha weiland. Dit geldt ook voor de meeste omringende gebieden, waardoor verklaarbaar is dat *B.* twee belangrijke particuliere zuivelfabrieken bezit, de K.N.M, en de N.V. Hollandia. Naoorlogs is de N.V. Hollandse Melksuikerfabriek. Fabrieken voor confectie, koffie en thee, en margarine zijn eveneens van betekenis. Kleinere metaalbedrijven komen op door de toenemende mechanisatie van het agrarische bedrijf. Belangrijk is de verzorgingsfunctie in de handel. Detailhandel en grossiersbedrijven (agrarische producten, levensmiddelen en textiel) verschaffen werk aan resp. 251 en 213 personen.

Busverbindingen bestaan in de richtingen: Sneek, Afsluitdijk-Alkmaar, Makkum, Lwd., Harlingen, Workum en kleinere marktverbindingen.

GESCHIEDENIS. Oorspronkelijk — de oudste vondsten dateren uit de 2de eeuw — was *B.* één van de vele terpen van Westergo, van het deel dat Wonseradeel ging heten. De Marnedijk sluit aan op deze terp; Dijk, Hoogstraat, Grootzand en Dijkstraat geven de loop ervan aan. *B.* lag dus aan een groot vaarwater, de Marne. In de 11de eeuw worden te *B.* munten geslagen door de graven Bruno III en Egbert I en II. Het vinden hiervan in O.-Europa kan wijzen op oude *B.er* handel. In 1455 ontstaat het *B.er* stadsboek. Het hierin opgetekende stadsrecht laat zien hoe *B.* uit Wonseradeel is gelicht door een aparte functie en positie. Een van de opstellers van dit recht was de bekende pater Brugman*. In 1402 blijkt uit een gesprek over de Eksmorsterzijk dat *B.* belang had bij een vaarroute naar het W. In 1466 blijkt uit een overeenkomst tussen *B.* en de Hemmen

Z. van de stad het belang van een Z. route. In 1484 wordt *B.* genoemd als Hanzestad.

Reeds in de 13de eeuw zetelde in *B.* de deken van Westergo. De strijd tussen Schieringers en Vetkopers speelde ook te *B.* Meermalen werd de stad door de eersten geplunderd (1420, 1494 en 1497). Als 'Bourgondische stad' werd *B.* in 1514 door de Geldersen belegerd. na de Bourgondische overwinning werd *B.* een rustige landstad met vnl. een marktfunctie voor de omgeving. De beeldenstorm en de verdrijving van de kloosterlingen tastten meer het uiterlijk dan de betekenis van *B.* aan. De 16de-eeuwse handel in boter, graan en zout reikte nog tot Hamburg. De bouw van liet stadhuis (1614-17) typeert de welvaart van de stad; ook de produkten van het bekende zilversmedengilde laten zien wat *B.* kon voortbrengen en wat stad en land afnamen. De 18de en 19de eeuw verliepen rustig; *B.* bleef centrum van Z.-Westergo, met enkele kleinere industrieën. Voor o.a. de zuivelhandel zag het Sneek passeren; *B.* werd de derde stad van Frl.

KLOOSTERS, *a.* De franciscanen kwamen ca. 1280, en wel de gaudenten. Jan Brugman* trachtte in 1455 de kloosterhervorming door te voeren, maar dat lukte pas in 1474 met hulp van de burgerij. In 1572 werd het klooster verlaten, in 1575 verkocht aan Haskerconvent, ca. 1580 gesloopt voor dijkversterking. De kerk bleef behouden, evenals de koorbanken en het orgeltje (beide in St.-Maarten); *b.* z Vinea Domini; *c.* bij de Snekperpoort stond het zusterklooster van de Heilige Geest, vermoedelijk regularissen, dat pas in 1581 opgeheven is.

MONUMENTEN. Nog verschillende grachtjes met bruggen en gevels uit 16de, 17de en 18de eeuw zijn over. Gevels bijv. langs Grote Dijklakker en Dijkstraat. Van poorten en wallen bleven slechts namen en een stukje bolwerk aan de O.-zijde. Dé Martinikerk is een gotische basiliek met driebeukig bakstenen schip, tufstenen koor en vierkante bakstenen zadeldaktoeren. Gebouwd 1446-66 boven Romaanse voorganger; gerestaureerd 1941-55. Zeer fraaie koorbanken (15de eeuw), rijk gesneden preekstoel (1662), zeer goed orgel (Hinsch 1781). In de kerk borstbeeld van Gysbert Japiks. Het Raadhuis (1614-17), in renaissancestijl door plaatselijke ambachtslieden en kunstenaars ontworpen en gebouwd, is na de restauratie van 1955 van binnen en van buiten een aardig stijlvoorbeeld. De Broerekerk, de oude kloosterkerk van de minderbroeders is een sterk ontluisterde, drie-beukige, gotische kerk (13de eeuw; → Bouwkunst). De r.k. St.-Franciscuskerk is een bakstenen kruiskerk uit 1934, in de stijl van Dom. J. Bellot. Het Anthonygasthuis, een classicistisch bouwwerk uit 1781, is een van de rijkere grondbezittende stichtingen in *B.* In het raadhuis zijn werken aanwezig van de 17de-eeuwse graveurs Bote en Schelte à Bolswert.

OUDHEIDKAMER. Ingericht in het oude stadhuis op

de tussenverdieping onder de daktoren en boven de vierschaar. Deze oudheidkamer bevat bodemschatten, topografische afbeeldingen en vele curiosa (middeleeuws missaal uit 1450-1500, angelusklokje uit 1320, zilveren papegaai, brief van Alva, stadskist, uitgave van 1668 van Gysbert Japiks' werk, zilver). G. c. d.

Zie: M.E. van der Meulen, B.'s kunst en kunstgeschiedenis (1888); idem, Het Raadhuis te B. (1896); Mon. Bat. II, 153 en 35; W. H. Keikes, Ouderdom met gratie (1951); Reg. Leeuw. Cour., 44-45; A. Hallema, Vier eeuwen weeshuisgeschiedenis 1553-1953 (1953); Repert., 178-180, 399; Leeuw. Cour. (16.4.1955); B. (juli 1955); Bulletin Kon. Ned. Oudheidk. Bond (1956), 218.

BOLSWARDER-LEEWARDER

TREKVAART. Loopt van Bolsward over Oosterlittens naar het Van Harinxmakanaal.

BOLSWARDER-WORKUMER

TREKVAART. Loopt van Bolsward naar Workum waar hij d.m.v. een scheepsvaartsluis verbinding heeft met het IJsel-meer.

BOLSWERT, Boëtius (Bote) à, graveur (Bolsward ca. 1580-Antwerpen 25.3.1633). Mogelijk uit het geslacht Uyttema. Woonde en werkte te Amsterdam en sedert 1620 te Antwerpen. Stond in nauw contact met de geestelijke stand en de kring om Rubens. Gaf vele gravures, ook boekillustratie uit. Van hem is er o.a. *Duyfkens ende Willemynkens Pelgrimage* (1627).

Zie: N.B.W. II, 200-201; Repert., 229-230; Leeuw. Cour. (21.3.1951).

BOLSWERT, Schelte a, graveur (Bolsward ca. 1581-Antwerpen 12.12.1659). Jongere broer van Bote B. Woonde en werkte eveneens te Amsterdam en sedert 1625 te Antwerpen. Zijn werk lijkt op dat van zijn broer.

Zie: N.B.W. II, 201; Repert., 230.

BOLTEN, Van, r.k. Zwols geslacht, waarvan zich in de eerste helft der 17de eeuw drie broers in Lwd. vestigden. Arent (1606-66), Richard en Arnoldus (ca. 1625-86), allen advocaten voor het Hof. Deze juristenfamilie stierf uit in de 18de eeuw.

Zie: Stb. I, 307; II, 206; Ned. Leeuw LXV (1948), 361; LXVII (1950), 15.

BOMBAY. Boezemwaterschap, 550 ha, voor een zeer klein deel in Frl. en voor de rest in Groningen (Achtkarspelen en Grootegast). Staat onder toezicht van het prov. bestuur van Groningen. Ongericht in 1921. Het waterschap regelt de waterstand en onderhoudt o.m. een gedeelte van de Lauwers. De gronden in Frl. zijn vrij van lasten.

BOMMEN-BEREND, z. Galen, Christoph Bernhard van.

BOMSTERZIJL. Versterking aan de Lauwers tijdens de opstand tegen Albrecht* van Saksen in 1500. Toen de hooitijd (Fr.: *ûngetiid**) kwam, vertrok een deel van de bezetting en Albrecht vernietigde de rest.

BONDSPARTIJ. Jaarlijkse wedstrijd tussen de afdelingen van de Koninklijke* Nederlandse Kaatsbond op Pinkstermaandag in Franeker. De eerste B. werd gehouden na de oprichtingsvergadering van de N.K.B. in 1897.

BONDSPARTIJ VOOR SCHOOLJONGENS (tot 13 jaar). Jaarlijkse kaatswedstrijd van de Koninklijke Nederlandse Kaatsbond, in 1957 voor het eerst gespeeld.

BOND VAN CHRISTELIJKE ZANGVERENIGINGEN IN DE ZUIDOOSTHOEK.

Deze werd opgericht in 1920 en omvat 23 koren uit de Z.O.-hoek met ca. 30 leden per koor.

BOND VAN CHRISTELIJKE ZANGVERENIGINGEN IN FRIESLAND.

Deze werd opgericht in 1919; er zijn 116 koren bij aangesloten met per koor ca. 30 leden. Hij organiseert zowel zaal- als openluchtconcoursten en bevordert de Fr. zang: a. door de jaarlijkse wedstrijd in het Fr. lied om de 'Noardske Balke' als wisselprijs; b. door het uitgeven van Fr. liederen, z Noordse balk.

BOND VAN CHRISTELIJK-HISTORISCHE KIESVERENIGINGEN IN FRIESLAND, z Christelijk-Historische Unie.

BOND VAN HARMONIE- EN FANFAREKORPSEN, Friese. Ongericht 1893; 33 korpsen, ca. 26 leden per korps.

BOND VAN LAND- EN TUINBOUWWERKTUIGEN EXPLOITERENDE COÖPERATIES, Friese, z Werktuigencoöperaties.

BOND VAN LANDPACHTERS EN HYPOTHEEK-BOEREN, z Landpachters.

BOND VAN NEDERLANDSE ARCHITECTEN (Maatschappij tot bevordering der bouwkunst). Een beroepsvereniging van architecten die o.m. een wettelijke bescherming van het beroep van architect nastreeft. De bond geeft het 'Bouwkundig Weekblad' uit. De kring Frl., opgericht in 1908, telt momenteel 40 leden.

BOND VAN ZANGKOREN IN FRIESLAND. Ongericht 1939, telt 52 koren, met elk ca. 35 leden; houdt concoursten in de open lucht en gaf Fr. liederen uit.

BONER. Franeker geslacht, eind 16de eeuw naar Lwd. verhuisd en daar in de regering gekomen, uitgestorven tussen 1650 en 1700. Hiertoe behoort de jurist Evert († 1638), pensionaris van Lwd. 1620, raad in het Hof 1623.

Zie: Stb. I, 369; II, 256; N.B.W. X, 91; H. M. Mensonides, Graftschriften in (1952), 33, 43.

BONGA. Edel geslacht te Holwerd, waaruit twee leden van het Verbond* der Edelen sproten, Jan en Willem (onthoofd Brussel 1568). Een ander geslacht B. te Kimsward stierf ca. 1640 uit. Hiertoe behoorde Foockel Sybrantsdr († 1525), vrouw van Gerloff Piersx (Donia?), moeder van Grote* Pier.

Zie: Stb. II, 196; Andreae, Nalezing, 25; v. d. Aa, II, 250.

BONGA, Jacob Symons, landschapschilder (Dokkum 1758—Lwd. 1848). Vader en leermeester van Sjoerd B.

Wrk. in Fr. Museum en Stedelijke Kunstverzameling stadhuis Lwd.

Zie: W. Eekhoff, Kunstverz. (1875), 314; Cat. 100 j. Fr. Schilderk. (1947); I. H. XXX (1952), 47-49.

BONGA, Jan, geus († 1580). Grietman van W.-Dongeradeel 1560-67, lid van het Verbond der Edelen 1566, in ballingschap te Emden 1567. Streed bij Heiligerlee en Jemgum 1568, werd watergeus 1569, plunderde Hindeloopen 1570, deed een inval in Frl. 1572, bezette Sneek en Bolsward, maar werd weer verjaagd. Keerde terug 1578, kreeg van Rennenberg* het bevel over Bolsward 1579, streed in Groningerland 1580 en werd daarbij dodelijk gewond.

Zie: Sminia, Naamlijst, 61; Andreae, Nalezing, 26; N.B.W. VI, 149.

BONGA, Sjoerd, topografisch tekenaar en schilder (Dokkum 28.6.1794-Marsum 14.4.1865). Zoon en leerling van Jacob Symons B., werkzaam te Lwd.

Wrk. in Fr. Museum (topografische atlas) en Stedelijke Kunstverzameling stadhuis Lwd.

Zie: W. Eekhoff, Kunstverz. (1875), passim.

BONGA, Sjoerd Evert Wendelaar (Dronrijp 24.1.1887-). Onderwijzer in Driesum, hoofd gewoon lager onderwijs te Dokkum van 1920-47. Jarenlang voorzitter Kristlik* Fr. Selskip en 'Underwiisliga*'. Als veldbioloog medewerker o.a. aan 'Nieuwe Dokkumer Courant'. Publiceerde als lokaalhistoricus over Dokkum en omgeving. Medeoprichter Dokkumer Oudheidkamer.

Wrk.: Fr. Ûnderwiis eask fan moderne paedagogyk (1931); De twatalige skoalle yn Frl. (1933); De Foargonger en Us Tael, taal- en leesboekjes; Der 't it glimket en suchtet (1934); De Streek en Betterwird, Oer Ealsum, ald en nij, Oer Eastrum, ald en nij (1942).

BONIFATIUS (eigenlijk Winfried), bisschop (Crediton ca. 680—Dokkum 5.6.754). Werd 710 priester gewijd en kwam in 716 uit Engeland naar Dorestad om Willibrord* te helpen. In 718 naar Rome. Na de dood van Redbad* (719), die hij misschien ontmoet heeft, weer in Z.-Frl. (719-22). Hij trok met Karel Martel naar het N. (tot Velzen?) en vernielde Fr. heiligdommen. Na 722 naar Duitsland (Hessen, later Beieren). Van paus Gregorius m kreeg hij de opdracht in Duitsland te werken. Mainz werd bisschopsstad. Hij heet nu B. en sticht te Fulda* een klooster (744). Hij kwam in 753 weer naar de Lage Landen, misschien doordat de bisschop van Keulen aanspraak maakte op Utrecht. Op 5.6.754 kwam hij met 52 volgelingen te Dokkum om. De Sionsterp bij Dokkum is wrsch. niet de B.-terp. Het is mogelijk dat B. in de tegenwoordige stad vermoord is bij de terp op het marktplein. B. ligt te

Fulda begraven. Zijn dood werd in 1954 te Dokkum herdacht.

Zie: Dokkum, bolwurk fen it Noarden (Assen 1954); Redevoeringen Nat. B.-herdenking (1954); M. P. van Buijtenen, B., Bisschop (1954); S. van Tuinen, Bonifaes yn it bertelan bitocht (1955); Repert., 230.

BONIFATIUSBROEDERSCHAP. R.k. vereniging tot bevordering van verering van de H. Bonifatius en Gezellen. Opgericht 2.7.1925, naar aanleiding van eerste Bonifatiusbedevaart door enkele Fr. priesters in 1924. Doel: versterking r.k. geloof en geloofseenheid in Nederland. Directeur: Pastoor van Dokkum. De B. is niet vele geestelijke gunsten en aflaten verrijkt.

Zie: St. Bonifatiusboek (1927); Piusalmanak (1957).

BONIFATIUSFONTEIN. Vijver voor het processiepark te Dokkum, die in verbinding staat met de Bonifatiuspomp bij de Strobosser vaart. De B. bevat enige krachtige wellen, die in vroeger eeuwen de bierbrouwers fris water leverden. De Bonifatiusbron wordt toegeschreven aan Bonifatius, en wel reeds in het einde der 8ste eeuw, hoewel de *Vita Bonifacii* van Wilibald het ontstaan in verband brengt met het paard van graaf Abba, dat was vastgeraakt in de modder. Toen het bevrijd was, borrelde er zoet water op. Kempius* zegt, dat Bonifatius in een tijd van grote droogte met zijn staf op de grond sloeg en zo een bron deed ontspringen. Deze lezing leefde onder liet volk.

Zie: B. (1954), 135-140.

BONIFATIUSKAPEL. Komt voor op de kaarten van Opsterland en Schoterland door B. Schotanus à Sterringa (ca. 1700); gelegen in het hoogveen op de grens van die gem. ten Z. van Wynjeterp. Thans een hooggelegen heideveldje, aangekocht door It Fr. Gea.

Zie: V. A. (1848), 176-179.

BONNEMA, Jan Heitzes, paleontoloog (Arum 7.1. 1860-Groningen 16.9.1941). Studeerde te Groningen, leraar gymnasium te Lwd. 1893-1908, conservator te Delft 1908-11 waar hij 1909 cum laude promoveerde op *Beifrag zur Kenntnis der Ostracoden*; hoogl. in geologie te Groningen 1911-30; als ostracodenkenner was B. internationaal vermaard.

BONNEMA, Oepke Haitzes, koopman (1826-1895). Deze graankoopman uit Kimswerd emigreerde met een groep van ca. 90 personen uit alle delen van Frl. om economische reden in 1853 naar de V.S. Zij leden met de 'William and Mary' schipbreuk bij de Bahama-eilanden, doch werden allen gered. B. stichtte de nederzetting Frisia, later New Amsterdam geheten, bij La Grosse, Wisconsin. z Haagsma, B.B.

Zie: H. S. Lucas, The founding of New Amsterdam, La Grosse Country, in: Wisconsin Magazine of History (sept. 1947).

BONNEMA, Thomas Jans, boer (Arum

7.1.1833-4.1.1909). Schreef rijmen in Fr. tijdschriften.

Zie: Fryslân (1929), 1-5.

BONNINGA (Bonnema). Edel geslacht te Harich, uitgestorven ca. 1500.

Zie: Stb. I, 41; II, 36.

BONTEBOK. Buurschap onder Nieuwehorne aan de Schoterlandsche Compagnonsvaart, genoemd naar een vroegere herberg. Tot voor kort lag hier een sluis. In *B.* staat een coöp. zuivelfabriek.

BONTEKOE. Nog steeds de naam van een theeschenkerij annex tennisterrein aan de N.-kant van Lwd. Oorspr. waren er een Grote, Kleine en Jonge *B.*

BONTEKOE, Gerlof Auke, jurist, burgemeester (Hardegarijp 21.2.1900-). Sedert 1938 burgemeester van Oost-Stellingwerf. Schreef o.a. over gemeentewapens*.

BONTE PAPAN. Naam voor de dominicanen, naar hun zwart en wit kleed.

Zie: T. Brandsma, in: Fr. Tinkboek Ljouwert (1935), 78-97.

BOOMLEEUWERIK (Fr.: *heideljurk*). Doortrekker en schaarse vroedvogel in Z.O.-Frl. Zang valt op.

BOOMMARTER (Fr.: *beamotter*). In Frl. zeldzaam: enkele malen geschoten in Gaasterland ca. 1920, 1944 te Huisterheide, 1946 in Grouw, 1954 even over de grens van Frl. Nestelt in holle bomen, of slaapt overdag in oude nesten van eekhoorn, kraai, ekster.

BOOMPIEPER. Leeuwerikachtige broedvogel, vrij algemeen in afwisselend bosachtig terrein. Vliegt dikwijls omhoog, om zingend te dalen.

BOOMTEELT. De teelt van sierheesters en -bomen, park- en laanbomen en vruchtbomen. Op de meeste boomkwekerijen komt hiernaast ook de teelt van vaste planten voor. De opp. boomkwekerij gewassen in Frl. bedroeg volgens de landbouwtelling van het C.B.S. in 1955 31 ha (ruim 1 pct. van de opp. boomkwekerij in Nederland), waarvan het merendeel geconcentreerd is in Bergum.

De *B.* dateert hier van oude datum; de oudst bekende handelsprijscourant is van 1797. Vermoedelijk zijn de boomkwekerijen voortgekomen uit de teelt van bosplantsoen in de tuinen van bouseigenaars, (z Bosgra, O.T.). De teelt van vruchtbomen is na W.O. II geleidelijk afgenomen, mede tengevolge van de sterke wijzigingen in het fruitsortiment en de onderstammen. De teelt van laanbomen en sierheesters breidde zich uit; van deze worden het meest geteeld: populier, stameik en esdoorn. Zeer belangrijk is ook de teelt van haagplantsoen (groenblijvende liguster, veldesdoorn, meidoorn en beukeveren). Van de sierheesters nemen de rozen een steeds grotere plaats in, met daarnaast berberis, hypericum en cotoneaster. De afzet vindt plaats rechtstreeks aan de gebruikers en aan handelaars en hoveniers. Het afzetgebied strekt zich uit tot buiten de prov., terwijl op bescheiden schaal ook wordt geëxporteerd.

BOOMVALK (Fr.: *blauwe wikel*). Zomervogel.

In klein aantal in bossen en boomgroepen broedend. Zeer snel valkje, dat kleine vogels en insecten, vooral libellen, in de vlucht vangt.

BOOMWALLEN, z Houtwallen.

BOONEMMER, Auke, pseud.: Master Abe, verver en schrijver (Grouw 8.7.1823-Hardegarijp 27.1.1894). Schrijver van toneelstukken, voordrachten e.d., dichter van het bekende *Breidzje*. Deed mee aan Winter-jounevocht* met J. Sytema en W. Dijkstra; stierf in armoede, lijdend aan vervolgingswaanzin.

Wrk.: o.a. Baes Flip ketellapper (1860), It oarde boask (1865) voor toneel; De jounpraterts to Stoppelgea (voorzittingen 1855, 1886).

Zie: Sw. (1919), 28-38, 52-63, 90-103, 119-131, 177-186 (waarin ook de autobiografie Wiksels); Piebenga (1957), 156-157; N.B.W. VI, 159.

BOONHEER (Fr.: *beanheam*). Droge O.- of N.-wind in het najaar, die de bomen op het veld zou doen rijpen en de vereiste hardheid geven. De naam is een personificatie; men mag niet, zoals Schrijnen en Grolman doen, de stroman, die voorheen op de laatstewagen met boonschoven op Het Bildt werd meegevoerd, *B.* noemen. Waling Dijkstra, naar wie verwezen wordt, zegt dit ook niet.

BOON-NABERMAN, Mea, z Naberman Mea

BOONSTRA, Geert, wandelaar (1926-). Volbracht tien maal de wandeltocht Amsterdam-Lwd. (150 km) van de A'damse Vereniging De Lange Afstand Tappelaars.

BOONSTRA (Boarnstra), **Yke Reinders**, leraar en schrijver (Nijega, Smallerland 7.3.1907-Leens 9.6.1943). Was leraar Duits. Dichter en essayist. Verzameld wrk.: Waeksen Ark (1945), waarin o.a. studies over Gysbert Japiks en Fedde Schurer.

Zie: Tsj. (1947), 232-237; Waeksen Ark (1945), 5-9.

BOORNBERGUM (Fr.: *Boarnburgum*, d.i. op de hoogten bij de Boorn). Streekdorp in Smallerland ten W. van Drachten op overgang van zand- en veengebied (851 inw.). Herv. en geref. kerk; openbare en chr.-nationale lagere school, coöp. zuivelfabriek in de Galhoek. Buurschappen: Middelgeast en Lege Ein. De voormalige herv. pastorie werd in 1951 bestemd tot dorps huis.

Zie: Repert., 180; Fr. Dagbl. (28.1; 4 en 11.2.1956).

Boornbergumer Petten. Uitgestrekte moerassen ten W. van *B.*, in de 18de eeuw ontstaan door vervening; in 1930-40 drooggelegd en ontgonnen door N.V. Drie Provinciën. Aan de Boornbergumer Hooiweg werd een gedeelte van ca. 70 ha, de Wijde Krite, door omkading uitgespaard; het is thans particulier natuurmonument, door zijn flora en als broedplaats van betekenis.

BOORNE. Oude rivier. De bovenloop van de *B.*, ook Koningsdiep genoemd, begint bij Bakkeveen, wordt met een grondduiker onder de Bakkeveenstervaart doorgevoerd en stroomt nabij

Terwispel vrij af op de met de Fr. boezem in open verbinding staande Nieuwevaart. Deze vaart vervangt de vervallen middenloop van de *B.*, die vroeger langs Warnia-huizen en Oosterboorn naar Oldeboorn liep. Van de benedenloop is het vak tussen Oldeboorn en Irnsum nog intact; voor de afsluiting van de Middellzee vond de *B.* haar voortzetting in de tegenwoordige Moezel, die bij Rauwerd in de Middellzee uitmondde. Er bestaan plannen om de bovenloop van de *B.* bij Olterterp in verbinding te brengen met de Drait. Het N.-stuk werd in de M.E. Borne, Bornde, Bordine en Burdine genoemd.

Zie: T.K.N.A.G. LXXII (1955), 93 e.v.; LXXIII (1956), 260-261; Leeuw, Cour. (10.7.1951; 27.2.1952; 13.4.1957).

BOORNSTER EE. In de 16de tot en met de 18de eeuw de naam van een sedert verdwenen stroompje ten O. van Bakkeveen (buiten de Fr. grenzen), dat in die tijd ook wel Zwarte Ryt werd genoemd. Misschien verband met de oorsprong van de Boorne.

Zie: Leeuw, Cour. (9.4.1954).

BOORNZWAAG (Fr.: *Boarnsweach*, eigenlijk: het grasland bij het water). Dorp in Doniawerstal (121 inw.). Aan de Z.-kant van de Langweerder Wielen, O. van Langweer. Kerk, klokhuis en kerkhof zijn lang verdwenen. Bekend bij zeilers is de hoge stelling-waterkorenmolen, als monument in stand gehouden.

BOOT, Johan Cornelis Gerard, classicus (Arnhem 17.8.1811—Amsterdam 17.12.1901). Rector te Lwd. 1839, schreef de geschiedenis van het gymnasium (¹1854, ²1890), hoogl. te Amsterdam 1851, maar bleef zich voor Fr. zaken interesseren.

Zie: N.B.W. III, 143-144; Repert., 42.

BOOTSMA (Boitzima, Boetyama). Edel geslacht te Kollum, uitgestorven tussen 1650 en 1700, afstammend van Sierck Riemersma (15de eeuw), die de weduwe van Ritscke *B.*, een der laatste vertegenwoordigers van een ouder geslacht *B.*, trouwde en zich *B.* noemde. Zoon: Hessel. Kleinzoon: *a.* Epe, verbannen 1568, grietman van Kollumerland 1582-84. Kleinzoon: Epe, lid der Staten-Generaal, ambassadeur naar Zweden 1654; *b.* Abbe. Kleinzoon: Jan († 1637), ontvanger-generaal van Frl. 1616-36, afgezet wegens wanbeheer, maar door het Hof vrijgesproken 1637.

Zie: Stb. I, 42; II, 37; A. J. Andreae, Oudheidk. beschrijving van... Kollumerland (1885), I, 120; v. d. Aa, II, 276; Bijv., 42; Sminia, Naamlijst, 152, 162; Andreae, Nalezing, 35, 52, 54.

BORCHHARD, Johan Christiaan, klokkegieter. Werkte van 1733-55 te Groningen, daarna tot zijn dood (9.6.1777) te Enkhuizen, van 1755-61 in combinatie met Steen. *B.* goot van 1739-76 30 Fr. klokken.

BORCHLING, Conrad August Johann Carl, Duits filoloog (Hitzacker 20.3-1872-Hamburg

1.11.1946). Was van 1910 af hoogl. voor Duitse filologie te Hamburg, schreef over Fr. en Platduits, interesseerde zich voor Westfr.

Wrk.: Poesie und Humor im fr. Recht (1908); Die niederdeutschen Rechtsquellen Ostfrieslands (1908); Die Friesen (1931) (met R. Muuss); art. in: De iepening fen de Fr. Akademy (1938), 56-75.

Zie: Conrad B. zum Gedachtnis (Neumünster 1950).

BORGER, Elias Annes, veelzijdig geleerde (Joure 26.2.1784—Leiden 12.10.1820). 'Het Fr. wonder'. Studeerde te Leiden, werd daar theologisch hoogl. later ook in het Grieks en de algemene geschiedenis. Begaafd kanselredenaar.

Zie: B.W.P.G. I, 502-509; N.B.W. IV, 222-227; R. S. Roorda, It Fr. Wûnder (1949); Reg. Leeuw, Cour., 29; Repert., 230.

BORGER, Pier Annes, wijnkoper (Joure 13.1.1787-4.2.1860). Schreef: *Dichtkransje gevlochten door P.A.B.* (1826); *Mengelgedichten* (z.j.). Hierin ook Fr.

Zie: B. XVIII (1956), 124-125.

BORGERS, z Aardappel (aardappelrassen).

BORGRINK, Hermannus, apotheker (Lwd. febr. 1738-25.1.1803). Unitaristisch* gezind patriot. In 1795 president van het Comité revolutionair in Frl. Kwam in de statenvergadering, de gemeenteraad te Lwd. en de volkssociëteit naar voren. Lid der Nat. Vergadering. Na 1798 uit de politiek.

Zie: N.B.W. IX, 85-86.

BORINGEN vormen in een vlak gebied met nagenoeg horizontale lagen, zoals in Frl., de belangrijkste bron voor onze kennis van de ondergrond. De meeste (enige duizenden) *B.* hebben opsporing en winning van water tot doel. Dit vindt men gewoonlijk op een diepte van enige tientallen tot een honderdtal meters, dat wil zeggen de *B.* blijven in het Pleistoceen steken. Slechts enkele *B.* gaan dieper, o.a. die voor de pompstations van de 'Intercommunale Waterleiding- Gebied Lwd.' (Bergumerheide, Spannenburg). Geen dezer *B.* heeft de onderkant van het Pleistoceen bereikt. De Nederlandse Aardolie Mij. heeft twee diepe exploraties verricht bij Ried en bij Fr. Palen.

BORN, Feike, doopsgez. pred. (Lwd. 1825-Joure 14.4.1886). Stond te Drachten-Ureterp 1850-54 en Joure 1854-86. Hij deed veel voor een stichting van een doopsgez. gem. te Wolvega en hield er 17.10.1861 de eerste preek: *De gemeente van Christus Gods gebouw* (1862). Verder publiceerde hij catechisatie-boekjes en een merkwaardige preek bij de uitbarsting van de Frans-Duitse oorlog in 1870: *Krijgsroep tegen den Krijg* (1870).

Zie: Menn. Encyclopedia I (Scottsdale 1955), 391.

BORNEGO. Voormalig (in de 14de eeuw nog bestaand) district* in de staatsrechtelijke indeling* van Frl., mogelijk eerder deel van Sudergo* (al is er ook sprake van Waldago). Na verbrokken te zijn, ging het grotendeels op in net verband der Zevenwouden*. *B.* omvatte de latere grietenijen

Utingeradeel, Engwirden, Haskerland (te zamen: Boernferd*), Opsterland (ook genoemd: Haudmare*) en Schoterland (met inbegrip van Oosterzeesterland). *B.* maakte oorspr. geen deel uit van Oostergo*, maar er was contact.

BORNEMAN, Nicolaas, verfhandelaar, ca. 1830 te Sneek. Met Johannes Andriessen, bakker te Sneek, een der figuren uit de Afscheiding*. Ging voor in gezelschappen, schreef boekjes over de strijd.

Zie: Archiefstukken betr. de Afscheiding, III (Kampen 1942), 93-101; Wumkes, Fr. Réveil, 20.

BORNRIJF. Uitgestrekte zandplaat aan de N.W.-kust van Ameland, tot Buitenpaal in boven normaal hoog water; zet zich voort in een zandbank van ca. 8 km lengte voorbij het Amelander gat.

BORNWERD (Fr.: *Boarnwert*, uit *burn* = bron, en *werd**). Dorp (151 inw.) in Westdongeradeel, N.W. van Dokkum. Herv. kerk met Oudromaanse dakbedekking (de zeldzame monniken*-ennonnen). Chr. nat. school voor gewoon lager onderwijs. Hierbij het *B.er* meer, in 1840 nog een rietpoel, in 1853 drooggemaakt, in 1847 opgenomen in het waterschap De Foudgumer Kolken.

BORREZIJL (ook: *Borzijl*; Fr.: *Buorsyl* en -ouder *-Boersyl*). Binnenzijl in de Middelzeedijk bij Rauwerd voor de uitwatering van het nieuwland aldaar.

Zie: Binnendijken en Slieperdijken I, 134, 272.

BOS. Frl. was in 1942 met 6336 ha *B.* (d.i. 1,8 pct. Van de opp.) een *B.-arme* prov. Sedert is dit percentage iets toegenomen, maar het blijft relatief laag (Nederland 7,6 pct.). Toch bepaalt het *B.* in een deel van Frl. het landschapkarakter (de Fr. Wouden!), maar op klei en veen ontbreekt het dan ook vrijwel. In 9 van de 44 Fr. gem. is meer dan 1 pct. *B.* Het zijn: Vlieland met 5, Terschelling 5,2, Ameland 2,6, Gaasterland 10,8, Doniawarstal 1,7, Heerenveen 3,6, Opsterland 5,6, O.-Stellingwerf 8,3 en W.-Stellingwerf met 1,4 pct. *Oer-B.en*, gegroeid buiten invloed van de mens, kent Nederland niet, en de Fr. *B.en* zijn betrekkelijk jong. Zelfs is er nergens *B.* dat in samenstelling overeenkomt met het type dat zich van nature daar zou ontwikkelen; het is dan ook botanisch arm. Slechts in de houtwallen* van het Z.O. groeien enkele planten die hier in oud loofhout-*B.* zouden horen, bijv. de *B.-anemoon*.

Met de aanleg van het Rijster-*B.** zou 1650-1700 begonnen zijn. Verder is haast alle *B.* jonger, veel uit de 19de en 20ste eeuw. De cultuur *-B.en* worden onderscheiden in opgaand *B.* van naaldhout* (47 pct.), van loofhout* (11 pct.) en in hakhout* (42 pct.). Van het Fr. *B.* behoorde in 1942 32 pct. aan de staat (Nederland 15 pct.), 10 pct. aan gem., verenigingen of stichtingen van algemeen nut, (Nederland 21 pct.) en 58 pct. aan particulieren (Nederland 64 pct.). Het percentage staats-*B.* is in Frl. naar schatting na 1942 nog toegenomen tot ca. 40 pct. Deze

geringe *B.-opp.* valt in haar betekenis voor de gemeenschap echter niet te onderschatten. Economisch heeft het *B.* als houtproducent direct betekenis, maar betrouwbare cijfers daaromtrent ontbreken helaas. Landschappelijk heeft het *B.* op duinen en zandverstuivingen (eilanden, Appelscha) de verstuiving van de grond (erosie) beteugeld, en als rem op de windkracht het klimaat milder gemaakt. Hygiënisch neemt men aan, dat o.a. de patiënten van Beatrixoord* (juist hierom in de Appelschaaster *B.en*) profiteren van het *B.* Recreatie en ontspanning zijn in onze tijd nodig als brood. Het *B.* heeft daarom grote waarde. Vooral Appelscha, Rijs en Beetsterzwaag-Olterterp bezoekt men met dit doel. Sociaal biedt het *B.* enige werkgelegenheid, vooral in de wintermaanden.

Zie: De Nederlandsche Boschstatistiek (1946); De Plaats van het *B.* in de Nederlandse samenleving, Versl. Med. Min. Landbouw, V. & V. (1954), no. 2.

BOS, Anne van den, schilder (Hemrik 31.7.1900-). Woont te Utrecht. Onderwerpen: figuur, ornamentale composities, landschap. Invloed van oude Italiaanse kunst.

Zie: S. J. Mak v. Waay, Lex. v. Ned. schilders en beeldhouwers (1944).

BOS, Jacques, dirigent, organist, muziekpedagoog (Grubbenvorst 24.5.1910—). Koorleider te Lwd. Hij werd opgeleid aan de r.k. Kerkmuziekschool te Utrecht.

BOS, Lambertus, graecus (Workum 23.10.1670-Franeker 6.1.1717). Voorloper van Tib. Hemsterhuis* Plector (1697) en hoogl. in het Grieks te Franeker (1704). Uitgever van de Septuagint en schrijver van gedegen werken over ellipsis, etymologie, antiquiteiten en accenten. → Hogeschool.

Zie: J. G. Gerretzen, Schola Hemsterhusiana (Nijmegen-Utrecht, 1940).

BOSBES (Fr.: *blebberbei*). Plant. De *B.* en de rode *B.* komen voor in het Z.O. De rode *B.* ook in overgangsveen bij Eernewoude.

BOSBOOM-TOUSSAINT, Anna Louise Geertruida, Nederlands romanschrijfster (1812-86). Woonde van haar achtste tot haar achttiende jaar bij haar grootmoeder te Harlingen.

Zie: Wumkes, Paden IV, 411-416.

BOSCH, Jacob, wever te Lwd., die discussieerde met rabbi H. Leuwy* (1747), de dwepers verdedigde tegen J. Stinstra* (1751) en verscheidene boeken schreef.

Zie: B.W.P.G. I, 523-524.

BOSCH, Johannes, aquarellist en tekenleraar (Lwd. 11.10.1894-). Woont te Lwd. Opleiding tekenen M.O. Begon 1938 met aquarelleren. Atmosferische landschappen in trant van de Haagse School. In 1956 te Lwd. zijn eerste tentoonstelling.

BOSCH, Menno van den, boekdrukker (Lwd. 19.7. 1787-5.1.1842). Volgde zijn schoonvader Dirk van der Sluis* in 1816 op als provinciaal drukker. Zijn drukkerij werd voortgezet door A. Jongbloed*, de boekhandel door H. Bokma.

Zie: W. Eekhoff, Sted. Bibl. (1870), 448.

BOSCHHUIS. Herberg ten O. van Quatrebras; in de 19de eeuw geliefde uitspanning met belvédère.

BOSCHPLAAT. Het O. deel van Terschelling, sedert 1924 Staatsnatuurmonument, groot 4400 ha, binnen de laag waterlijn; bij hoogwater verminderd tot 3000 ha; bij stormvloed tot 900 ha. In vroeger eeuwen een afzonderlijk eiland, van Terschelling gescheiden door het Koggediep; dit verzandde na 1800 tot de zgn. Koggegronden en sedert is de *B.* een kale zandvlakte met alleen aan de Wadkant enkele lage duincomplexen: eerste, tweede, derde en Amelander duintjes.

Van 1931-36 werd door de Rijkswaterstaat langs de Noordzee een stuifdijk aangelegd, van strandpaal 20 tot 29; deze verbindt de vaste duinen achter Oosterend met de Amelander duintjes. Door opstuiving heeft deze stuifdijk thans het karakter van een natuurlijke zeereep. Ten Z. van de stuifdijk werd in rustig water bij hoge vloed slib afgezet en ontwikkelde zich een aantal zoutminnende plantengemeenschappen. In het O. is een deel nog onbegroeid. De vegetatie ontwikkelde zich natuurlijk; alleen het Z.O. gedeelte, de Groede, ca. 300 ha, wordt als zilte weide voor jongvee gebruikt en is door omheining afgescheiden van de *B.*

Voor de zilte flora van natuurlijke landschappen is de *B.* enig in W.-Europa, en zelfs op aarde zeldzaam. De *B.* is ook van grote betekenis als vogelterrein. Er broeden meer dan 50 vogelsoorten, vooral de kolonie zilvermeeuwen is spectaculair. Het aantal broedparen heeft meer dan 5000 bedragen. Omdat ze van andere vogels eieren en jongen roven, is de kolonie thans beperkt tot 1800 paren. Er overzomeren op de *B.* veel soorten, die op het Wad hun voedsel zoeken; de *B.* is verder in voor- en najaar pleisterplaats voor trekvogels. — Toen de gem. in 1950 van plan was de *B.* te bedijken en tot landbouwgrond te bestemmen, stuitte dit op krachtig verzet; het werd door de regering afgewezen. Uniek als studierrein van de veldbiologie; ook voor de recreatie van belang.

Zie: Natuur en landschap (1951), met lit. opgave.

BOSDUIVELS, z Premiers.

BOSGRA, Okke Tietes, boomkweker (Bergum 28.10. 1835-20.8.1888). Was van 1871-88 lid gemeenteraad Tietjerksteradeel, in 1888 A.r. Tweede-Kamerlid voor Bergum, z Boomteelt.

BOSHUYZEN, Philip van. Wellicht uit een Rijnlands riddermatig geslacht, trouwde 1635 Anna van Eysinga (1594-1655), weduwe Here van Burmania, bewoonde met haar Juckema-state te Stiens, werd volmacht ten landdage voor Het Bildt en grietman (1644-52). Zijn weduwe stichtte in 1652 het *B.*-gasthuis te Lwd. z Leeuwarden (gebouwen), → Gasthuis.

Zie: Stb. I, 100; II, 67; Sminia, Naamlijst, 317; Andreae, Nalezing, 101; Eekhoff, Gesch. Beschr. van Lwd. II, 126.

BOSKKABOUTERS. Vereniging van dorpsbewoners tot onderhoud van het park 'Martena-State' te Kornjum. Opgericht 1950. In het park stinsflora*.

BOSMAN. Geslacht uit Anjum, waaruit de secretarissen van Oostdongeradeel Cornelis, vader

en zoon (eind 17de resp. begin 18de eeuw), beiden getrouwd met een Wyckel, evenals een zuster van Cornelis jr.

Zie: Stb. II, 285.

BOSSCHA, Herman, historicus (Lwd. 18.3.1755-Amsterdam 12.8.1819). Leerling van E. Wassenbergh*, met wie hij Plutarchus' *Vitae* vertaalde (13 dm., Amsterdam 1789-1809). Was hoogl. te Harderwijk, Groningen en Amsterdam. Schreef een geschiedenis van de omwenteling van 1813 (4 dln., A'dam 1814-17).

Zie: N.B.W. IV, 252-254.

BOSTULP (Fr.: *wylde tulp*). De *B.* behoort in Frl. tot de stinsflora*. Een zeer fraaie groeiplaats van deze gele tulp zijn de terreinen van de voormalige Aylva-state te Ternaard. Ook elders op de klei werden rijke vindplaatsen aangetroffen.

BOT. Deze vis leeft langs de kust, maar dringt ook in zwak brak en zoet binnenwater binnen. In Frl. bekend van het IJselmeer, door hengelaars af en toe enkele km van de kust in het binnenwater gevangen. *B.* heeft belangrijke marktwaarde en wordt geregeld in Makkum aangevoerd.

BOTER. Boterbereiding op de boerderij. Tot het eind van de 19de eeuw werd de *B.* in Frl. op de boerderij bereid. In het greidbedrijf karnde men 's zomers de room, 's winters de volle melk; in de Wouden meestal de melk. De gezuurde room of volle melk werd in de karn (Fr.: *tsjerne*) gewipt, die in de karnhoek (Fr.: *tsjernherne*) stond. In de kleinste bedrijven karnde men 'uit de hand', in de grote met een karmolen. De boerin controleerde met de vinger de temperatuur van het karnsel en corrigeerde deze zo nodig met warm of koud water. Het voldoende geboterde karnsel werd in een grote platte *B.*-schaal (Fr.: *bûteraed*) geschept, waarin de boerin de karnemelkresten uit de slappe massa spoelde; daarna werd er gekneed en gerold tot de vereiste stevigheid was bereikt. De *B.*-bereiding werd van moeder op dochter overgeleverd. De roem van de Fr. *B.*, verworven door de Fr. boerin, ging pas tanen, toen men in het buitenland (na ca. 1830) wetenschappelijke methoden ging toepassen. Sinds 1880 poogde men in Frl. door onderricht aan huis en op de zuivelschool* de achterstand in te halen, doch dit lukte pas door:

MACHINALE BOTERBEREIDING. Hierbij wordt melk gecentrifugeerd, en de daarbij verkregen room zorgvuldig gepasteuriseerd; vervolgens gezuurd o.a. om het juiste aroma aan de *B.* te geven. De volgende dag wordt er gekamd. Steeds meer komen roestvrije stalen karnen in gebruik, die gesteriliseerd kunnen worden. Dan volgt het kneden. (Gezouten wordt de *B.* alleen voor bepaalde exportlanden.) Bij het kneden is de fijne verdeling van het vocht belangrijk, om gebreken door bacteriëngroei te voorkomen. De meeste *B.* wordt verpakt in vaten van 50 kg. In 1957 werd in Nederland bijna 77 miljoen kg *B.* geproduceerd, waarvan bijna 16

miljoen in Frl. De Fr. *B.* staat, reeds zolang het Zuivel-Kwaliteitscontrolebureau van Nederland werkt, steeds aan de top.

Boterhandel. De *B.*-handel, vanouds belangrijk in de Fr. handel, speelde zich af op de weekmarkt*, rustpunt tussen *B.*-bereiding en *B.*-export. De weekmarkt kwam dan ook op, toen men meer *B.* ging produceren dan voor eigen gebruik nodig was. Daar deze overproduktie in de Greidhoek* het grootst was, had Sneek op den duur de drukste *B.*-markt; dan kwam Lwd. De *B.* werd door de boeren zelf of door vaste schippers aangevoerd in *B.*-vaten. De inhoud werd voor de verkoop met een *B.*-boor op kwaliteit gekeurd. Zo kon de beste *B.* de kwalificatie 'eerste keur' verwerven. Eerst waren de boeren zelf bij de markthandel, maar tegen 1800 groeide een vaste relatie met een bepaalde *B.*-koper; toen ging men de handel overlaten aan de schippers, die hun vaten 'bijzetten' bij de partijen van de aangewezen handelaar. Na 1800 werd de boerenmarkt tot 'schippersmarkt'; de schippers leverden vaten van velerlei kwaliteit aan de *B.*-koper die de grootste beloning gaf; de prijs van een willekeurig uitgezochte partij werd dan bij onderling akkoord van de handelaars als algemene marktprijs beschouwd. De prijs richtte zich dus niet meer naar de kwaliteit; dit systeem betekende een premie voor de slechtste *B.*-maaksters, wat de goede *B.*-maaksters deed verslappen. In de jaren 1830 trachtte het Vriesch Gen. van Proefondervindelijke Landbouw de invloed der boeren en de betaling naar kwaliteit te herstellen, maar in 1870 werd de *B.* — door de activiteit der afdelingen van de Fr. Mij. — op alle Fr. markten weer 'op keur' verkocht. De sleur was sterk: na tien jaar werd bij de keuring weer volgens afspraken gehandeld. Zowel voor de Fr. *B.*-handel als voor de kwaliteit van de *B.* was het een uitkomst dat de *B.*-handel — door de opkomende machinale *B.*-bereiding — tegen 1900 aan de eigenlijke weekmarkt werd onttrokken, om voortaan plaats te vinden in een coöperatief (Frico) of particulier (grote handelaars, haast allen te Lwd.) geconcentreerde afzet. De Fr. *B.*-handel geeft in Nederland mee de toon aan.

Boterexport. Frl. exporteerde al *B.* in de 17de eeuw, maar pas uit de 18de zijn er betrouwbare berichten over *B.*-export op grote schaal. Export naar Holland, voor consumptie in de grote steden en voor doorvoer naar Engeland. De Amsterdamse *B.*-notering was toen de waardemeter voor Frl. Nadat in 1780 directe verzending naar Engeland begon, bepaalde de Londense notering steeds meer de Fr. marktprijs. De Hollandse afnemers werden verwaarloosd en de Fr. *B.* (al in 1816 'een onmisbare luxe voor de hogere klassen' in Engeland) werd onafgebroken naar de Londense Brewers Quay verscheept, waar ze tot de jaren 70 geregeld het hoogst genoteerd stond. Daarna werd ze verdrongen door *B.* uit Holstein en Denemarken, waar men de

bereidingsmethode had verbeterd, terwijl men in Frl. (o.a. door de gebruiken in de *B.*-handel) in de sleur doorging. Verder werd er geknoeid: van oudsher met het gewicht der *B.*-vaten; ook, doordat Ierse *B.* en minderwaardige stuk-*B.* uit Drente, Groningen en de Fr. Wouden, ten slotte zelfs margarine, bij de beste Fr. *B.* ondergeschoven werd. Frl. raakte in een exportcrisis, nog voor 1900 overwonnen door het aanboren van Duitsland als exportland en door de machinale zuivelbereiding.

Botervaten. De bij handel en export gebruikte *B.*-vaten waren lichte, eikehouten vaten die 80 pond of een vierde 'tonne' (Fr.: *fjirder*) bevatten. Kleine boeren leverden, vooral in het slappe seizoen, *B.* af in kleinere vaten, vnl. van een achtste (Fr.: *kynsen*) of zelfs de helft daarvan. De overheid bemoeide zich in een eindeloze serie reglementen eeuwenlang met de *B.*-vaten, omdat er bewust of onbewust (door het verschil in lokale gewichtseenheden) geknoeid werd met het gewicht der lege vaten (al in de 16de en 17de eeuw klaagt de Amsterdamse overheid over te zware Fr. *B.*-vaten), daar soms minder goed hout gebruikt werd, omdat minderwaardige produkten in Fr. *B.*-vaten werden uitgevoerd.
s. v. d. H., j. J.

BOTERBLOEM (Fr.: *bûterblom*). Scherpe en kruipende *B.* zijn zeer algemeen in heel Frl. Akker-*B.*, is een onbestendige verschijning op de klei. Gulden-*B.*, is gevonden bij Joure en Eernewoude; knol-*B.*, vindt men vooral langs de kusten van het IJselmeer, op de klei daarachter en op de eilanden, verder langs spoorwegen. Egel-*B.*, is algemeen in het laagveen en in duinpannen, grote *B.* slechts in echte veenstreken. Blaartrekkende *B.* komt overal langs sloten voor. Behaarde *B.* op de eilanden en hier en daar op de klei, bijv. in Oostdongeradeel.

BOTERCONTROLESTATION. Het *B.* 'Friesland' is opgericht 1901 door de Fr. Mij. om de knoerij met boter (vooral vermenging met margarine) tegen te gaan. Vgl. de boterwet van 1889. De band met de Fr. Mij. is losser geworden, maar bestaat nog. In een brief van 31.3.1901 sprak het Prov. Bestuur zijn vertrouwen uit in de waarborg door het *B.* aan de koper gegeven. Nadat andere prov. het Fr. voorbeeld hadden gevolgd, werd 1901 het Rijkstoezicht op de *B.*s ingesteld, en in 1905 een rijksmerk, uitsluitend te gebruiken door bij een *B.* aangeslotenen. Zo werd aan de controle de gewenste officiële sanctie verleend. Sedert 1929 is uitvoer van ongecontroleerde boter verboden. In 1955 verrichtte het *B.* 2813 bedrijfscontroles. Afwijking van de voorschriften omtrent de samenstelling van de boter wordt gestraft door boetes, schorsing als lid e.d.

BOTERHAM, Friese. Zo wordt in Holland een dubbel stuk roggebrood of beschuit, met kaas er tussen, genoemd, z Brood.

BOTERKOEK (vroeger: *Butterhorne*). Streek in Lwd. vlak bij de Oldehove. Zo genoemd naar de koemelkerijen die daar in de 16de eeuw nog waren. Ook te Berlikum en Hallum was een B.

BOTERVIS, Lange, lintvormige vis. Leeft langs de kust in de Waddenzee. Geen marktwaarde.

BOTKE, Jacob, bioloog (Huizum 15.12.1877-Groningen 21.10.1939). Jarenlang leraar te Groningen, promoveerde 1916, ijverde voor een Friese Frl., richtte de Fr. Bibleteek* op (1922), was lid van de Prov. Onderwijsraad, pleitte voor beoefening der 'geakunde' (heemkennis).

Wrk.: Fen Fryslâns Groun ¹1922, ²1925, ³1942); De gritenij Dantumadiel (1932); Sealterlân (1934); Natûr en gea (6 dln., 1936-41).

Zie: M. Wiegiersma, in: J. Botke, Fen Fryslâns Groun (³1942) (met bibl.); Repert., 230.

BOTMEER (Fr.: *Sorremorster mar*). Meertje van ca. 45 ha tussen Oldeboorn en Grouw, bij de buurt Sorremorre. Vroeger in open verbinding met Fr. boezem; thans binnen het waterschap de Zwette; na de bedijking van dit waterschap werd het peil enige decimeters verlaagd. Sedert 1954 in beheer bij It Fr. Gea*. Broedterrein en waterwildreservaat.

BOTNIA (Bottinga). Edel geslacht te Marrum, dat zich beroemde op afstamming van een Zweedse hertog en een door Godfried van Bouillon geridderd kruisvaarder. Van dit in 1708 uitgestorven geslacht zijn bekend Odo en Duco.

Zie: Stb. I, 44; II, 39; Sminia, Naamlijst, 37, 39, 191, 227, 231, 234, 241, 297-298; Andreae, Nalezing, 17, 20, 69-70, 80, 82, 94-95; v. d. Aa II, 326-327; V. A. (1848), 60; V. A. (1858), 3; Repert., 230. —, Duco van (1569-1.10.1621). Grietman van Wymbritseradeel 1615, dijkgraaf van Wijmbritseradeels c.a. Contributie Zeedijken, deelgenoot der bedijking van het Workumer Nieuwland.

Zie: v. d. Aa II, 3de stuk, 1065.

—, **Odo**, vetkopers edelman uit Marrum (gest. 24.8.1411) die in de 14de eeuw de Schieringers veel kwaad deed. De slag op de Menaldumer Mieden (18.8.1397) moesten hij en de zijnen verliezen. Na de verzoening keerde men zich gemeenschappelijk tegen Albrecht* van Beieren. Met zijn vroegere tegenstanders Sixtus Dekama en Gale Hania trachtte Odo de partijschappen* te keren, wat echter niet lukte.

Zie: V. A. (1848), 60-83.

BOTTEMA, **Meint Hylkes**, bouwkundige (Oostermeer 25.3.1890-13.11.1918). Als auteur van gevoelig-romantiserende verhalen en schetsen een der Jongfr. schrijvers; destijds overschat; pseud. Marten Baersma.

Bekend werd vooral *De jonge fen de Marsheide* (1916, ⁵1948). D. Kalma verzorgde zijn verzameld werk: *De ljochte kimen* (1925) en nagelaten werk, o.a. dagboeken, in: 'Frisia' (1927-32),

'De Nije Mienskip', V en VI.

Zie: Frisia (1920), 132, 171, 261, 324; D. Kalma, Inleiding De ljochte kimen; Wumkes, Boddors, 688-699 (met lit. opgave); Piebenga (1957), II, 235, 244-245, 254, 261, 267.

BOTTEMA, **Tjeerd**, schilder, graficus en illustrator (Langezwaag 6.2.1884-). Opleiding o.a. Rijksak. v. Beeldende Kunsten Amsterdam, etsles bij Dupont, Akte tekenen M.O. Werkte in Nederland en verschillende Europese landen. Onderwerp: landschap, interieur, zeegezichten. Een degelijk kunstenaar, wat 'burgerlijker' dan zijn broer Tjerk.

Zie: Mak v. Waay, Lex. Ned. schilders en beeldhouwers (1944).

BOTTEMA, **Tjerk**, schilder, illustrator, grafisch kunstenaar en politiek tekenaar (Bovenknijpe 4.3.1882, op zee door oorlogsgeweld 21.6.1940). Opleiding: Rijksak. v. Beeldende Kunsten Amsterdam en Academie Antwerpen. Tot 1920 in Nederland, daarna Parijs (Cachan) en Duitsland. Werkte in vele landen. In Nederland vooral bekend als politiek tekenaar ('De Notenkraker'), in Frankrijk meer als schilder. Ook als schilder was B. temperamentvol. Soms blijkt in zijn spontane werk een grootse visie. Het Fr. Museum bezit sinds 1955 een keuze uit zijn werk.

Zie: Mak v. Waay, Lex. v. Ned. schilders en beeldhouwers (1944); Repert., 230.

BOUMA, Gellius Faber de, z Faber, Gellius.

BOUN FAN 'E FRYSK NASJONALE JONGEREIN, It (De Bond van de Fr. nationale jeugd). Later: 'Fr. Nasjonael Boun'. Maakte aanvankelijk grote opgang: bij oprichting 1936 aantal leden ca. 2000, in 1950 ca. 1800, in 1957 ca. 280. De bond heeft door het 'Algemien Fr. Jongereinblêd' en 'De Stiennen Man' veel tot versterking van het Fr. besef onder jonge mensen bijgedragen; het vervult nog een rol, o.a. door het organiseren van kampen op Terschelling en door de verkoop van Fr. boeken.

BOUN FAN FRYSKKE KUNSTNERS, It (De Bond van Fr. kunstenaars). Gesticht 1941, 116 leden, verdeeld over de secties muziek, literatuur, toneel en cabaret, beeldende kunst en architectuur.

BOUN FAN FRYSKKE TOANIELSELSKIPPEN, It (Het verbond van Fr. toneelverenigingen). Opggericht 1918 met tien verenigingen, in 1928 waren 28, in 1938 30, in 1948 55, in 1958 70 'toanielselskippen' aangesloten. De bond tracht door wedstrijden en verbeterde opleiding het toneel op hoger peil te brengen.

Zie: Ljouwerter Toanielselskip (1881-1931); Tinkboek It Fr. Selskip (1844-1944).

BOUN OM UTENS, It Frysk (De Fr. bond buiten Frl.). Opggericht 1948 als voortzetting van het 'Boun fan Fr. Selskippen bûten Fryslân'. Het oudste Fr. 'selskip' buiten Frl. was 'Friso' te Amsterdam (1897), spoedig volgden andere; een federatieve bond van deze verenigingen uit 1905 verdween in 1918; de nieuwe federatie van 1923 hield stand. In

1958 zijn 4- verenigingen, verspreid over heel Nederland, aangesloten met ca. 8000 leden. De bond is actief geweest op het gebied van het Fr. onderwijs, toneel, radio, boekenverkoop (jaarlijkse omzet f 12000). Leidende figuren waren o.a. B. S. Hylkema, H. Uden Masman, J. Winkelman, R. W. Carine.

Zie: De Friezen bûten Fryslân, Bitinkingsboek by it 25-jierrich bistan fan it 'Boun fan Fr. Selskippen bûten Fryslân' 1923-48, gearstald fan H. Uden Masman (1948).

BOURICIUS. Juristengeslacht uit Dokkum, afstammend van Hans Pieters Bourix († 1577), wiens zoon Jacobus de naam, oorspr. een patronymicum, latiniseerde. Bekend is Hector B. In de 18de eeuw stierf het geslacht uit met Wisckje van B. (1741-93), gehuwd met Martinus van Scheltinga.

Zie: Stb. I, 328, II, 218; v. d. Aa II, 337-338; N.B.W. III, 157-160; Sminia, Naamlijst, 339-340; Leeuw. Cour. (11.11.1950).

—, **Hector**, jurist (Lwd.? 1593-3.1.1636). Advocaat bij het Hof te Lwd., hoogl. in de rechten te Franeker (1620-24), griffier en raadsheer bij het Hof te Lwd. Vriend van Casaubonus en Const. Huygens.

Zie: Boeles I, 2de dl., 114-116.

—, **Jacobus (van)**, jurist (Dokkum 1544—Lwd. 3.12. 1622). Studeerde te Leuven en Bologna. Advocaat bij het Hof van Frl. 1572. Later syndicus van Lwd. Werkte mee aan de Statuten van Frl. van 1602. Trouwde Jetske Gysberti, later Baukje Buygers. Zijn kinderen zijn uit het eerste huwelijk.

Wrk.: Advocatus (1606) en Captivus (1610), over civiele, resp. strafpraktijk, beide meermalen herdrukt; Liber singularis... ad Pandectas (1613).

Zie: N.B.W. III, 159.

BOURIGNON, Antoinette, mystica (Rijsel 13.1.1616-Franeker 30.10. 1660). Hysterica of profetes. Zij werd vervolgd en vereerd en schreef vele boeken. Haar sterven te Franeker wijst op aanwezigheid van geestverwanten in Frl.

Zie: H. van Berkum, A. B. (1853); A. v. d. Linde, A. B. (Leiden 1895); Wumkes, Paden IV, 244-252.

BOUWBOER. Van de drie typen waarin de Fr. boerenstand zich van oudsher laat verdelen, stond de B., zeker in eigen ogen, hoger aangeschreven dan de greid- en woudboer. Hij was de man van de moeilijk te bewerken klei. Het gemengde bedrijf in het N., met overwegend bouwland, vroeg veel vakkennis. De winstmogelijkheden waren in de goede jaren groot. De B. voelde zich meer verlicht dan zijn collega's.

Hij voerde dikwijls een hoge staat, had *frij hwat wyn yn de swiipe* (heel wat wind in de zweep). In de ogen van anderen was hij een *swéslagger* (opschepper). In crisisperiodes zijn vele kleiboerengeslachten aan lager wal geraakt. Het gebruik van alcoholica heeft invloed gehad. Er zijn boeren als kastelein of koopman geëindigd, zelfs landarbeider geworden of naar de stad getrokken. Voor een nadere typering vergelijkte men de romans van R. Brolsma (bijv. *Sate Humalda* en *Groun en minskan*) en W. Cuperus.

BOUWHOEK. Het landbouwgebied in het N. van Frl., waar de akkerbouw het boerenbedrijf in hoofdzaak bepaalt. Aan negen gem. van de B. moet nog het N. van Wonseradeel (*de Lytse Bouhoeke*) en omgeving worden toegevoegd. Na het ontstaan der akkerbouwgebieden* is de 'bouw' vrij stationair geweest tot in de 18de eeuw. De 19de eeuw bracht met de (tijdelijk bedoelde) omschakeling tijdens de veepest*, de toegenomen zorg voor de landerijen, de opkomende aardappelbouw en de specialisatie van bouwboeren en gardeniers* de volledige ontplooiing van de akkerbouw in de B. Het bouwbedrijf is tamelijk arbeidsintensief; toch heeft enerzijds het benutten van de goedkope koppel*-arbeid (die de plaatselijke arbeiders goeddeels uitsloot), anderzijds de mechanisatie nogal veel emigratie* teweeggebracht van arbeiders en middenstanders (zowel in de 19de eeuw als na 1945).

BOUWKRING, De Friese, gevestigd te Lwd., opgericht 19.12.1895; 275 leden. Doel: het bevorderen van de beoefening en de kennis der bouwkunde en daaraan verwante vakken. Daartoe worden lezingen gehouden, prijsvragen uitgeschreven, foto's van architectonische Fr. objecten verzameld, een leeskring in stand gehouden, excursies gehouden en tentoonstellingen georganiseerd.

BOUWKUNST. Evenmin als het Fr. landschap, heeft de Fr. B. iets eclatants. Toch valt er een en ander te noemen: hier zij 11 simpele Romaanse kerkjes bewaard, en uit later tijd bijv. de Kanselarij te Lwd., het stadhuis van Bolsward. Veel meer (staten, poorten) heeft de opruimingswoede van 18de en 19de eeuw weggevaagd.

Kerkelijke bouwkunst. Opvallend is het grote aantal kerken, zo uit de tijd voor ca. 1250 vele een beukige tufstenen kerken in Romaanse stijl. Het koor is meestal half rond of veelhoekig, in het O. soms recht afgesloten. De kerken staan op het hoogste punt van de terp georiënteerd, de toren — dus aan de W.-kant heeft vaak een zadeldak. Er waren N.- en Z.-deuren, de laatste zijn vaak dichtgemetseld. De kleine rondboogramen zijn hoog geplaatst, het gebouw is vrij laag; oorspronkelijk was het er schemerig in. Van dit type zijn o.a. Bozum, Janum, Hantumhuizen, Jorwerd, Bergum gerestaureerd. Van de ruim 340 herv. Fr. kerken dateren ca. 100 van voor 1300. Van de oudste (Anjum, Giekerk, Rinsumageest, Oudega-Smallingerland, Jorwerd, Achlum, Tsjum) neemt men aan dat ze ca. 1100 gebouwd zijn. De 'Voorlopige Lijst der

Nederlandsche Monumenten van geschiedenis en kunst, dl. IX, prov. Frl.', verouderd en onvolledig, geeft toch de uitvoerigste documentatie: 30 kerken uit de 12de eeuw, 10 van ca. 1200, 38 uit de 13de eeuw en 9 van ca. 1300.

Voor deze moeten er houten gebouwtjes gestaan hebben, misschien op de plaats van heidense tempels. Men neemt aan dat het bouwplan van de alleroudste kerken is aangehouden, zodat de Fr. Romaanse kerken, behalve internationale, r.k., ook nationale, volkseigen trekken tonen. Men is met metselen begonnen aan het koor, waar het altaar stond. Tussen koor en schip zijn meest kleine verschillen: in de versiering, in breedte doordat het koor iets smaller is, in afwerking, die bij het koor iets verzorgder is. Het dak was van stro of riet, op enkele plaatsen tot in de 18de eeuw. De oudste pannen zijn de zgn. monniken en nonnen. Bij de welvaart van 12de en 13de eeuw kwam het tot uitbreiding en verhoging van kerken, vaak nu nog zichtbaar. (Te Ee bijv. geven kraagsteentjes de oorspronkelijke hoogte aan.) Eenvoudige, gevarieerde versiering met rondbogen en lisenen trad op. De techniek van het steenbakken moet bekend geweest zijn, toch gebruikte men voor kerken eerst algemeen tuf uit Z.-Duitsland (nu nog een 40-tal). Nisjes voor heiligenbeelden, lage raampjes (o.a. hagiocopen) verlevendigen het geheel. Moeten wijzen soms nog aan waar sacristieën en speciale ingangen zijn geweest. - De kerk te Janum, die misschien de oude situatie het best oproept, heeft een onbeschoten dak, dan komen vlakke zolders, en later gewelven. Het valt op dat de kerken in Westergo geen gewelven hebben, en in Oostergo slechts enkele: Hantumhuizen, Augustinusga, Eestrum, crypt te Rinsumageest. De monnikenorden die leiding gaven bij de bouw, eisten soberheid en voor kleine arme dorpen was een gewelf luxe. Wanneer men begon met de tonvormige zolders, die nu vrij algemeen zijn, is niet bekend. De gewelven van Hantumhuizen herinneren aan dergelijke in Z.W.Frankrijk. Ook de kerk van de M.E. heeft gepleisterde muren gehad, maar ze waren versierd met schilderijen (Hantumhuizen, Bozum). De kerkvloer zal met tegels bedekt zijn geweest. De altaartafel, een rechthoekige steen, was zeer eenvoudig. Soms vindt men er een terug in een kerkvloer. Meestal waren er nissen voor het Heilig Sacrament en een wasbekken. Op den duur stonden er, behalve het hoofdaltaar, verschillende nevenaltaren.

Torens zijn er in het begin niet geweest (Janum, Wetsens). Toen de klokken groter werden, kwamen de klokkestoelen (Kortehemmen), torens op het dak (Hijum), half ingebouwde (Hantumhuizen) en ten slotte afzonderlijk gebouwde torens (Oudega-Smallingerland). De torens hebben wel vaak gewelven, en waren daardoor voor verdediging geschikt. Van de 340 Fr. torens hebben er nu 65 een zadeldak, dit was niet de oudste dakvorm; het is niet zo specifiek Fr., en kan beter het zeekusttype heten.

Na de Romaanse periode komt ook in Frl. de gotiek, maar Frl. is conservatief, de gotiek blijft er zwaar, zodat er terecht van romano-gotiek is gesproken. Stadskerken vooral: de monumentale Sint-Maarten van Bolsward, Sint-Maarten van Franeker en de stoere Sint-Gertrudis van Workum, alle drie gerestaureerd. Deze pseudo-

basilieken zijn groter en drie-beukig; in Bolsward zijn prachtige koorbanken; de spitsboogramen zijn meest niet oorspronkelijk. Er worden torens gebouwd (Oldehove, Deinum, Hindeloopen, Dronrijp). Mooie kerken uit later tijd zijn bijv. Sint-Anna Parochie (17de eeuw), Berlikum (18de eeuw), maar de eigen bekooring der oudste kerken is verdwenen. In het vlakke landschap hebben kerken en torens, zelfs alleenstaande torens (Oosterwierum, Firdgum) grote waarde. Elke kerk heeft ook zijn bijzonderheid: Anjum een sacramentshuisje, Rinsumageest een crypt, Hogebeintum rouwborden, Sexbierum een rijke preekstoel, Bozum een muurschildering, enz. z Altaarsteen, Baksteen, Beeldhouwkunst, Crypt, Dakpan, Doopvont, Epitaaf, Gebrandschilderde ramen, Gevangenisdeur, Grafstenen, Hagioscoop, Kerk, Kerkhof, Kerkstichting, Kerkversiering, Klokken, Klokkestoel, Lijkweg, Muurschilderingen, Noormannenpoort, Orgel, Oriëntatie, Piscina, Preekstoel, Restaureren, Rouwbord, Sacramentshuisje, Sacristie, Toren, Tufsteen.

Wereldlijke bouwkunst. Uit de terpentijd zijn geen produkten van B. bewaard. Alleen heeft men op grond van bodemvondsten te Ezinge de Oudfr. boerderij gereconstrueerd. Ook uit de Romeinse tijd is niets over, maar stellig hebben zij de tichelwerk-techniek gebracht en hun stempel gezet op het bouwplan. In de vroege M.E. is alle aandacht voor de kerken. Maar de stenen torens hadden ook een wereldlijk doel; hun functie in oorlogstijd is hier en daar duidelijk te herkennen. Het volk woonde ook na 1500 in hutten. In de steden overheerste de houtbouw. Uit de 14de eeuw rest ons de Schierstins* te Veenwouden, uit de 15de het Martenahuis te Franeker (nu gem. huis van Franekeradeel) en het huis Ossekop I te Lwd. Het Martenahuis is een van de vele Stinsen* of steenhuizen: alle steden en dorpen hadden er een, soms vele; in de tijd van 'Schier en Vet', in de Saksische en Gelderse tijd worden ze telkens genoemd. Iets jonger is Dekamastate te Jelsum en Heringastate of Poptaslot te Marsum. Meer is er niet. Door de oorlogen was telkens herstel nodig en in de 18de en 19de eeuw ruimde men op. In Baarderadeel, Ferwerderadeel en de Dongeradelen zijn tientallen staten, vaak met resten uit de M.E., verdwenen (→ Compendium: Waar de Friezen wonen).

Ca. 1600 beleefde Frl. een bloeiperiode in de B. De grote naam, ver buiten Frl. bekend, is Hans Vredeman de Vries*. Een belangrijk voorbeeld van vroege renaissance is ondanks de verbouwingen de Kanselarij te Lwd. (1566-71). Het stadhuis van Franeker (1591-94) valt ook door zijn ligging bijzonder op. Aan het stadhuis van Bolsward (1613-17) is de naam van de 'kistenmaker' Jacob Gysberts verbonden. Naast deze drie bouwwerken moeten genoemd: het Dokkumer

Admiraliteitsgebouw (1618), raadhuis te Balk (1615), Franeker Korendragershuisje (1634), Waaggebouwen te Lwd. (1596-98), Workum (1650), Franeker (1657), trapgevels op de Zijl en de Dijk te Dokkum (begin 17de eeuw), Sint-Jacobsstraat 13 te Lwd. (1635). Aan al deze gebouwen is geknoeid. In een stadsstraat moet men omhoogkijken om iets moois te zien. Van details geeft de 'Voorlopige lijst' een kleine collectie: gevelbekroningen, barokpoortjes e.d. De elkaar opvolgende stijlen zijn in Frl. wel aanwijsbaar, maar de scherpe kantjes zijn eraf Frl. bouwt eenvoudig. Het Prinsessehof te Lwd. heeft 17de- en 18de-eeuwse elementen, het Dokkumer stadhuis heeft gedeelten van kort na 1500, de sobere classicistische gevel is van ca. 1750, in de raadzaal van 1763 vinden we rococo. Evenzo de voorgevel van het Sneker stadhuis 1760. De stadhuizen van Workum en Lwd. zijn uit het begin van de 18de eeuw.

Typisch Fr. zijn vooral de dingen die zo in het landschap passen, dat ze nauwelijks apart opvallen' de winkelhaakboerderijen van Het Bildt, de kommandeurswoningen van Ameland, walmolens van Dokkum en Sloten, de snel verdwijnende 'wâldhûskes' (arbeiderswoningen in de Wouden), de vestingaanleg der kleine steden, haven en binnengrachten"- daarnaast opvallende details die nergens genoteerd zijn: een oud arbeidershuis met hoog dak en brede lage ramen, een besneden bedschat, een 'stoep' in Lippenhuizen. Verkeer en hygiëne stellen eisen- veel verdwijnt. Er werken algemeen Nederlandse en internationale invloeden, maar de waarde der traditie wordt erkend. De Provinciale* Schoonheidscommissie, de Molencommissie* en de Vereniging Hendrick de Keyser* zijn waakzaam. De Provinciale* Planologische Dienst houdt het geheel in 't oog. De restauratiepolitiek van prov. en rijk heeft, vooral na W O II veel moois gered, z Beeldhouwkunst Boerderij' Kommandeurswoningen, Molenbezit, Restaureren' Stins, Waaggebouwen, Winkelhaakboerderij.

Zie: F. A. J. Vermeulen, Handb. tot de Gesch. der Ned. Bouwkunst I-III (Den Haag 1928); Voorlopige Lijst der Ned. Monumenten dl' IX, prov. M. (Den Haag 1930); Kunstreisboek voor Nederland II (Amsterdam 1942); J. J. Kalma, By ús âlde tsjerken lâns (Assen 1942); Repert., 304-306; Ber. van de R.O.B. (1954), 132 (over houten Kerken en kloosters)

BOUWMEESTER. Magistraatslid, speciaal belast met zorg over verdedigingswerken en straten, en de des betreffende geschillen. Te Groningen 1436 ingevoerd In Sneek kwamen 1553 twee bouwmeesters (van wie een brugmeester heette) i.p.v. vier raadsleden Te Lwd. bestond het ambt 1589-1795. In de overige steden niet.

BOUWNIJVERHEID. De B. is in Frl. normaal vertegenwoordigd (4,2 pct. van Nederland) en telde in 1950 2283 vestigingen met 12338 personen (302 vrouwen). Zij omvat veel kleine bedrijven: 516 met een persoon, 1266 met twee tot vijf, 281 niet zes tot tien werkers; 90,5 pct. der bedrijven, met 41 pct van

het personeel, draagt dus nog het karakter van het ambacht (Nederland resp. 88 en 38 pct.). Van 1930 tot 1950 nam het aantal personen, werkend in deze bedrijfsklasse (buiten 'openbare werken') in Frl toe met 99 2 pct. (Nederland 89,4 pct.). De cijfers over deze tak van nijverheid, zo beïnvloed door seizoen en conjunctuur, zijn enigszins wisselvallig

BOUWSTREEK. Vroeger: 'kleibouwstreek' tegenover de Wouden* als landbouwgebied. z Bouwhoek.

BOVENGROND. Niet of slechts gedeeltelijk verveen de grond in veenpolders, die meestal veel hoger ligt dan de geheel uitgeveende grond

BOVENKNIJPE (Fr.: *de Knipe East, Boppeknipe'* Knyp = vernauwing). Dorp in de gem. Heeren veen aan de Schoterlandsche Compagnonsvaart (529 inw.). 17de-eeuwse veenkolonie, vandaar tot onlangs eigenaardige grens met Langezwaag. Doopsgez kerk (18de eeuw), kerkhof met klokkestoel, openb lagere school, z Bok, Verven ing.

Zie: Doopsgez. bijdr. (1870), 108-118; Leeuw. Cour (7.5.1952)

BOVENTJONGER **GROOTDIEP.**

Boezemwaterschap* in O.-Stellingwerf. Doel: betere waterregeling Voornaamste werk: de bovenloop van het oude riviertje de Tjonger, met zijriviertje het Grootdiep, van de oorsprong tot aan de duiker onder de Compagnons- of Appelschaastervaart en de weg daarnaast Verderop is de Tjonger gekanaliseerd en bij de prov in onderhoud. Overige werken: het Grootdiep en de Geare Zwette, de Hauler Weperpolder en kleinere werken.

B.G. is opgericht 1917 met 6133 ha opp. na pogingen tot oprichting sinds 1895. In 1897 adviseerden Ged. Staten niet tot oprichting over te gaan, wegens geringe belangstelling onder de ingelanden Dank zij de vereniging 'Door arbeid tot verbetering' werd het voorstel aangehouden Een nieuw plan (1912) van de Prov. Waterstaat, aangevuld in overleg met het voorlopig bestuur, leidde tot oprichting van B G (1917). Het waterschap de Mardyck werd opgeheven Belangrijke wijzigingen zijn: 1919, waterschap uitgebreid tot 6466 ha; 1951-52, classificatie afgeschaft; 1952, opp. uitgebreid tot 6935 ha met afwijkende bestuursinrichting (vergadering van volmachten)

BOVENWEG (in O.- en W.-Stellingwerf) Naam van ongeveer evenwijdig met de Linde, op enige afstand van de dorpskommen lopende wegen, dicht bij het riviertje dan de Binnenwegen*, behalve de B Blesse- Finkega. z Buitengeweg. →Wegen in de Zuidoosthoek.

BOWRING, Sir John, Engels radicaal politicus, handelskenner, polyglot en romantisch dichter (1792- 1872). Bezocht bij verblijf in Frl. (okt. 1828) o.a. Jhr Aebinga van Humalda, R. Posthumus, E. Halbertsma en het gezelschap Constanter*; schreef reisbrieven (Ned. vertaling van A. Telting, 1830) en artikelen over Fr. literatuur met Engelse vertalingen Moeilijk heden, vooral na zijn kiezen voor de

Belgische opstand.

Zie: Wumkes, Bodders, 445-452; De Gids (mei 1930); G. Dijkstra E. Halbertsma (1946), 49-56; enkele van zijn vertalingen in- E Howard Harris, The literature of Friesland (Assen 1956), 39-44, 47-48

BOXUM, z Boksum.

BOZUM (Fr.: *Boazum*, uit *Bosinga*, familienaam, of *Bosa*, persoonsnaam, en heem, um*-naam). Dorp in Baarderadeel (557 inw.). Hier woonde Pier Ypes Walta († 1540), van wie een bekende zilveren beker afkomstig is (nu in Fr. Museum) met de inscriptie: *Dit is Bosum ram*, waarop in de spreekwoorden van Burmania (1614) al een toespeling voorkomt Te *B.* stond lange jaren de bekende predikant E. Alta*. Bezienswaardig is de herv. kerk: 12de eeuw ca. 1250 verhoogd, grotendeels van tufsteen; in W O II gerestaureerd; Romaanse muurschilderingen kwamen aan het licht. Er is een oudfr. *B.er* kerkerekening (16de eeuw), berustend te Groningen. → Bouwkunst, Dorpswapens, Orgel.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 45; Repert, 180; Algra, De Historie I, 282-291; Geneal. Jierb. (1957), 78-93.

BOZUMERZIJL. Binnenzijl in de Slachte bij Bozum, in 1527 gemaakt voor de scheepvaart.

Zie: Binnendijken en Slieperdijken I, 269 e.v.

BOZUMER MAAT (Fr.: *Boazumer mjitte*). Uitdrukking voor ruime maat. Wrsch. was de *B.m.* groter dan de andere (land-) maten.

Zie: Vr. F. XXIX (1929), 79-82; Leeuw. Cour. (29 okt., 5, 10, 13 nov. 1946).

BRA, Henricus van, geneesheer (Dokkum 25.9.1554-Kampen 1622). Door zijn vader opgeleid, verdere studie te Keulen, Wenen, Bazel. Naar Dokkum terug bij dood van zijn vader; van hier gevlucht wegens furie der Waalse troepen (z Waalse furie); dit beschrijft hij uitvoerig. Opnieuw studiereis; te Bazel bevorderd tot med. doctor. Werd o.a. stadsgeneesheer van Kampen; van 1581-83 en van 1616-20 te Lwd., waar J. J. Starter* in 1616 zijn medisch werk nog eens uitgaf.

Wrk.: Medicamentorum simplicium (1591); De curandis venenis (1602).

Zie: Vr. F. VI (1851), 131-152; N.B.W. VI, 180.

BRAAKLAND. Bouwland dat een jaar lang onbebouwd blijft liggen. Het braken werd in de M.E. al in Frl. toegepast, maar nog onregelmatig: slechts als het wegens overdadig onkruid nodig bleek. Pas het tekort aan mest tengevolge van de veepest* dwong in de 18de eeuw tot systematische toepassing van de braak in een tamelijk vaste vruchtwisseling*, om 'uitgebouwde' landen (bijv. eens per vier jaar) op krachten te laten komen. Het *B.* bleef in Frl. niet onbewerkt liggen', men ploegde het zevenmaal (op de lichte gronden zelfs vaker) en indien mest voorhanden was, werd die er vóór de op-één-na-laatste ploegbeurt over gebracht.

Ook bij ruimer bemesting bleek het braken gunstig te werken, zodat het in huurcontracten steeds verplicht werd gesteld. Tegen 1850 zag men alweer veel minder *B.*, ten gevolge van een verschuiving in de vruchtwisseling (bijv. aardappel*-bouw tijdelijk i.p.v. braak), een vergrote toepassing van wisselbouw* en rijenteelt en volledig herstel van de voorraad natuurlijke mest. Daarna deed het gebruik van hulpen kunstmeststoffen nog in de 19de eeuw de braak nagenoeg volledig in onbruik geraken.

Zie: Spahr van der Hoek, Fr. landb. I (1952).

BRAAKSMA, Menno, ambtenaar Prov. Bibliotheek (Lwd. 29.9.1884-17.12.1945). Na onderwijzersopleiding aan Groninger Kweekschool werkte *B.*, familielid van O. Stellingwerf en Wal. Dijkstra, bij de Openb. Leeszaal te Lwd., van 1915-45 bij de Prov. Bibliotheek*. Hij werkte ertoe mee dat deze instelling grotere belangstelling ondervond. Lid hoofdbestuur N.V. tot Afschaffing van Alcoholhoudende Dranken, lid Fr. Propagandacommissie en voogd van het Stadsweeshuis.

Wrk.: Het nieuwe stadsweeshuis te Lwd. gedurende 250 jaren (1926).

Zie: Leeuw. Cour. (15.2.1935); Repert., 43.

BRAAM (Fr.: *toarnbei*). Van de verspreiding der soorten, bastaarden en tussenvormen van dit plantengeslacht in Frl. is weinig bekend. *B.en* zijn algemeen in het Drentse* district. Ook in moerasbossen van het haf district*. Op de klei treft men slechts zelden *B.en* aan. Op de eilanden weer algemeen, vooral de dauw-*B.*

Zie: Acta Bot. Neerl. (1952).

BRAAMSLUIPER (Fr.: *toarnhipperke*). Klein zomervogeltje dat vrij algemeen in dichte heggen enz. broedt.

BRACTEAAT. Muntvormig, gouden sieraad, aan voorzijde versierd en gebruikt als hanger. Geïnspireerd op de solidus*, draagt soms runenschrift. Gevonden in Fr. terpen (bijv. Hitsum, 6de, 7de eeuw).

Zie: Boeles II, 324-326.

BRAKEL, Dirk Gerrits (**Theodorus à**), predikant (Enkhuizen 1608- Makkum 14.2.1669). Misschien predikant zonder academische opleiding. Zijn piëtistische werken zijn lang gelezen.

Zie: B.W.P.G. I, 560-562.

BRAKEL, Willem à, predikant (Lwd. 10.1.1635-Rotterdam 30.10.1711). Zoon van Dirk Gerrits *B.* Diende verschillende gem. in Frl., waaronder Lwd. (1673-83). Legde op de praktijk der vroomheid alle nadruk, deed mee aan het werk van de oefenaars*, maar was tegen alle separatisme (tegen de labadisten*). Keerde zich ook tegen D. Fl. v. Giffen*. Zijn hoofdwerk: *Redelijke Godtsdienst* (Rotterdam 1700, vaak herdrukt), en andere werken zijn veel gelezen.

Zie: F. J. Los, W. à Br. (Leiden 1892); B.W.P.G. I, 563-571.

BRAKENBURG, Richard, schilder (Haarlem mei 1650-28.12.1702). Leerling o.a. van Adr. v.

Ostade. Schilderde in de geest van J. Steen. Werkte te Lwd. (1670-87), waar men o.a. portretgravures naar hem maakte.

Zie: N.B.W. II, 238-239.

BRAKEPIJP. Vaste brug in Wonseradeel over de vaart Bolsward-Harlingen, voormalige zijk in de Arumer Groenedijk. z Kimswerderzijl.

Zie: Binnendijken en Slieperdijken I, 319.

BRAKWATERPOLIEP. Kolonievormende poliep, bedekt door een hoornachtig huisje; vrij algemeen in brak en zwak brak water. In Frl. bekend van kanalen bij Harlingen, Snekermeer (op boeien), Langweerder Wielen, Hindelooien, Molkwerumerzijl, Staveren, Rode Klif, Lemmer.

BRAKZAND. Uitgestrekte zandplaat in de Waddenzee ten Z. van Schiermonnikoog.

BRANDARIS. Vuurtoren te Westerschelling, genoemd naar St. Brandaan, schutspatroun van de zeevaart. Vierkant, stenen gebouw van vier verdiepingen (1594), met de lichtopstand 54 m hoog. Sedert 1920 voorzien van vogelrekken en buitenverlichting tegen doodvliegen van trekvogels, z Kustverlichting.

BRANDEBUREN (Fr.: *Brânbuorren*). Woonkern in Heidenschap op de grens van Workum en Hemelum Oldeferd. Hier de kerken en de school van Heidenschap. Veeteelt.

BRANDENBURG. Na 1648 had het verwoeste Duitsland hulp van buiten nodig. Boeren uit Nederland, ook uit Het Bildt, trokken in 1649 naar *B*.

Zie: Repert., 180.

BRANDENBURGH, Lieuwe, boekdrukker (Sneek 28.8.1889-). Drijft sedert 1914 een drukkerij-uitgeverij te Sneek (opgericht 1888), die Fr. tijdschriften ('Frisia', 'It Heitelân') en boeken heeft doen verschijnen.

Zie: N.B.W. IX, 96-97.

BRANDEWIJNSKOP. Ovale zilveren kom, met drijfwerk versierd; inhoud: bijna een halve liter. De *B*. stond in de bruidstijd ten huize van de bruidsouders gereed voor elke bezoeker. Men gebruikte voor de brandewijn met rozijnen een bewerkte zilveren lepel, vaak de geboortelepel* van de bruid. In het Fr. Museum zijn fraaie antieke *B.en.* z Zilversmidkunst.

BRANDGANS (Fr.: *tongergoes, paugoes*). Klein soort gans met zwarte hals en borst, witte wangen en voorhoofd. Sinds ca. 1950 overwinteren duizenden aan 'de Band' onder Anjum.

BRANDNETEL (Fr.: *brânnettel*). Plant. Zowel de grote als de kleine *B*. is al gemeen. De kleine kan in tuinbouwstroken als akkeronkruid* lastig zijn.

BRANDSMA, Franciscus, predikant (Menaldum 1698-Oostrum 5.6.1775). Stond te Oostrum 1724-75; bevriend met Foeke* Sjoerds.

Zie: B.W.P.G. I, 749.

BRANDSMA, Titus (oorspr. Anno Sjoerd),

historicus (Ugoklooster, Wonseradeel 23.2.1881—Dachau 26.6. 1942). Studeerde te Megen (Noordbrab.) en te Rome, trad in bij de karmelieten, schreef in vele bladen en tijdschriften, vele malen prior, definitior en assistent-provinciaal in zijn orde. Hoogl. te Nijmegen 1923. Stichtte in 1917 mede het Roomsk* Fr. Boun en in 1937 Frisia* Catholica. Publiceerde over geschiedenis van Frl., over wijsbegeerte en mystiek. Als aalmoezenier van de Ned. Katholieke Dagbladpers in conflict met de bezetter, op 19.1.1942 gearresteerd; na gevangenschap te Arnhem, Scheveningen, Amersfoort, Kleef en Dachau overleed hij door mishandeling.

Zie: H. W. F. Aukes, T. B. (Utrecht 1947); Broc. Meyer, T.B. (Utrecht 1951).

BRANDSMA, Wytze Lammert, filoloog (Drachten 1903-). Studeerde Nederl. letteren te Groningen, promoveerde op: *Het werkwoord bij Gysbert Japicx* (Assen 1936). Schreef studies op Fr. filologisch terrein, o.a. *Mayke Jakkelis* (1951). Directeur H.B.S.-A te Lwd. (1941-46) en gemeentelijke Dalton-H.B.S. te Groningen (1946-).

Zie: Repert., 43.

BRANDWEER. In de Fr. steden brak vroeger vaak brand uit: open vuren en houten huizen. In 1392 en 1480 waren er grote branden in Lwd. Ca. 1500 kwam er een begin van *B*. Men trachtte brand te voorkomen; er werden eenvoudige blusmiddelen aangeschaft; de keuren worden steeds strenger. In de 17de eeuw ontstaat een vast *B*.-korps. De eerste brandspuit van Jan van der Heyden kwam 1671 te Lwd. Ondanks alle voorzorgen kwamen grote branden voor, bijv. 1794 en 1842. In 1842 waren er nog maar vijf brandspuiten. In 1847, 1848 en 1860 weer felle branden. Daarna kwam langzaam de modernisering en de beroeps-*B*.

Zie: Leeuwarder Onderlinge, Gedenkboek 1850-1950 (met hist. overzicht van H. M. Mensonides); I. H. XI (1929), 155-158, 210-213; B. XIX (1957), 172.

BRANTGUM (Fr.: idem, wrsch. um*-naam, uit Brantingaheem). Dorp (343 inw.) in het W. van W. Dongeradeel. Herv. kerk, openb. lagere school, bijz. neutrale kleuterschool. Geboorteplaats van de schilder en etser Ids Wiersma*.

BRANTSMA, Dokkumer geslacht van juristen. Bekendste lid was Petrus *B*. (1751-88). Zijn zoon Gerard Samuel *B*. (1784-1823) was rechter van instructie te Lwd. Diens zoons en kleinzons verlieten Frl.; de jongste zoon Jan Albert *B*. (1821-98), rijksontvanger, voegde de naam Willinge toe.

Zie: N.B.W. IV, 288; Vr. F. IX (1862), 301-309; Ned. Patr. XXXIV (1948), 56.

—, **Petrus,** jurist (Dokkum 10.10.1751—Lwd.

15.12. 1788). Studeerde te Leiden rechten, promoveerde aldaar in 1775. In 1780 raadsheer in het Hof van Frl.; medewerker van Petrus Wierdsma* bij diens uitgave van de Oude Fr. Wetten.

Zie: N.B.W. IV, 288; Estrikken XVIII; Ts. v. Rechtsgesch. XXV (1957), 230.

BRAS. Zilveren of in zilver gevat vrouwengereedschap (mes, schaar, naaldenkoker, speldenkussentje) aan een zilveren gordel of aan zilveren kettingen afhankelijk van de rokkeband; ook 'sydsulver' (zijzilver). Dit is de naam van de vrouw geworden: een boer met zijn 'sydsulver'. Vroeger geschenk van vader aan toekomstige schoondochter.

BRASEM (Fr.: *brazem*). Karperachtige vis, zeer algemeen in Frl. Voor de consumptie geschikt, maar geen grote marktwaarde.

BRAUN, Fritz, Duits filoloog (Berlijn 17.6.1892-). Bestudeert de taal van Westerlauwers en Noordfrl.

Zie: Wumkes, Paden IV, 687-689; Repert., 43.

BRAUNIUS. Predikantengeslacht uit de Palts, waarvan Henricus (1665-1749) in Frl. kwam als predikant, te Pietersbierum 1694, te Deinum 1703-41. Van zijn zoons huwde Arent (1710-92), predikant te Molkwerum 1735, te Sloten 1751-89, Engelbartha Beuckens (1719-1801). Hun zoon Paulus Marius (1758-?) kreeg de naam van zijn moeder erbij.

Zie: Stb. II, 247; Romein, Naamlijst, 57, 103, 209, 406, 426, 570, 581, 638.

BREDA, Jacobus Gijsbertus Samuel van, bioloog (Delft 24.10.1788-Haarlem 2.9.1867). Hoogl. in de plant-, schei- en artsenijsmengkunde te Franeker (1816-22), in de biologische en geologische wetenschappen te Gent (1822), en Leiden (1831). Secretaris der Holl. Mij. van Wetenschappen, directeur van Teylers Museum.

Zie: Boeles I, 2de dl., 750-754.

BREEDIJK. Verkeersweg (planweg*) Stiens-Lwd., vroeger Middelzeedijk van Oostergo, aanleg 10de eeuw. De *B.* werd binnendijk door inpolderingen van de Middellzee in 13de en 14de eeuw; beschermde het nieuwland* tegen overstromingen.

Zie: Binnendijken en Slieperdijken I, 134, 168.

BREI(D)SCHEDE. Deze werd aan een riem om het middel gedragen en diende om de lange breipen te steunen. Soms van kostbaar hout gemaakt, of van zilver.

BREKKEN. Gebroken land, waarin het water overheerst. Hetzelfde als wielen*, (z. Broek.) Er zijn in Frl. vele *B.*, zo bijv. in Wymbritseradeel de Oudegaaster, Vlakke, Zwarte en Witte *B.* Verder de Bolle, Bom-, Grote en Kleine *B.* en de Terzoolster *B.*

Zie: Fr. Plaknamen II, 11-14; Schönfeld, Veldnamen 23,

144.

BREM (Fr.: *bremerheide*). Alleen in het Drentse* district op lichtbeschaduwde zandgronden. Ontbreekt in de Dokkumer Wouden. Op alle eilanden, mogelijk aangeplant. Plaatselijk vaak gebruikt voor versiering van wagens bij feesten. Een novelle van S. Kloosterman* heet *Brimmerheide*.

BREMER, Otto, Duits germanist (Stralsund 22.11.1862-Halle a. d. Saaie 8.8.1936). Bestudeerde het N.-fr. in zijn 'Habilitationsschrift': *Einleitung zu einer amringisch-föhringischen Sprachlehre* (Niederdeutsches Jahrbuch, 13 (1888), I e.v.). Daarnaast *Ferring an öömræng Slakken üb Rimen* (Halle 1888). Buitengewoon hoogl. aan de univ. van Halle a. d. Saaie (1905), waar hij ook Fr. doceerde; na 1925 gewoon hoogl.

Zie: Korrespondenzblatt des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung XLIX (1936), 36-37.

BREMERWILDERNIS, z. Gemeentebossen.

BRENNINKMEIJER. Boerengeslacht uit Mettingen. In de 18de eeuw kwam Jan Hendriks als 'lapkepoep*' naar Frl. Zijn afstammelingen vormden verschillende firma's, als H. B. Zonen, C. & A. (Clemens en August, Sneek 1841), H. B. & Co. (Lwd. 1880), B. Zonen (Lwd. 1890).

Sander B. (1837-1904), koopman te Sneek, richtte 1871 een r.k. kiesvereniging op, de tweede in Nederland. Sedert voorman in de Fr. Bond van r.k. kiesverenigingen.

Zie: Hoe wij groeiden (1932), 135-138; H. Aukes, Kath. Fr. geslachten (Groningen 1941), 83-85.

BRETAGNE-FRIESLAND. Aan de in verschillende opzichten aan de Fr. verwante economische en culturele situatie van Bretagne is gewijd een nummer van het Fr. tijdschrift 'De Tsjerne' (juni 1948). Het bevat o.a. beschouwingen over de economisch-geografische toestand, de literatuur, de Bretonse beweging en enkele vertalingen van Bretonse schrijvers. Het Bretonse tijdschrift 'Al Liamm' antwoordde in juli-aug. 1951 met een aan Frl. gewijd nummer.

BREUGEL, Van, geslacht uit het gelijknamige dorp in Noordbrab. De eerste in Frl. was Casper baron (bij eerstgeboorte 1826, Jhr. 1815) van B. (1752-1833), directeur der Directe belastingen in Frl. (1812-19), raadslid te Haarlem (1824); trouwde 1781 Mary Douglas (1755-93). Hun zoon baron Robert (1791-1873) noemde zich Van B. Douglas, was lid van de Raad van State, verzamelde Fr. grafschriften*, maar verliet Frl. Deze tak staat op uitsterven.

Zie: Stb. I, 47; Ned. Adelsboek (1940), 528; (1954), 401; N.B.W. IV, 299.

BRIEF, De Friese, komt tot ca. 1500 zowel in ambtelijk als in particulier verkeer in toenemende mate voor, om daarna snel te

verdwijnen en alleen als vorm van 'geheimtaal' dienst te doen (Hopper, Vege-lin van Claerbergen). Uitzondering vormt de Fr. briefwisseling van G. Japicx. Pas in de 19de eeuw (Halbertsma's en Selskip for Fr. tael en skrifteken-nisse) groeit een nieuwe brieftraditie.

Zie: J. H. Brouwer, De Fr. Brief (Assen 1957).

BRIMEU, Charles de, graaf van Megen (ca. 1525-Zwolle 9.1.1572). Stadhouders van Luxemburg (1556-58), van Gelderland (1560) en na de dood van Aremberg* ook van Frl., Groningen, Drente en Overijsel (1568). Tegenstander van Granvelle, maar na diens vertrek op de hand der landvoogdes, bestrijder der geuzen. Verdedigde Groningen tegen Lodewijk* van Nassau, en werd gewond.

Zie: N.B.W. VIII, 217.

BRINCK, Henricus, predikant (Franeker 24.9.1645-Utrecht 9.6.1723). Trad als predikant te Joure (1678-87) ca. 1680 fel op tegen wat hij als nieuwigheden zag en botste zo met D. F. van Giffen* en Joh. van der Waeyen*. Eenmaal leerling van B. Bekker*, was hij, type van de ketterjager die tijden, later zijn vijand.

Zie: B.W.P.G. I, 615-617 (met wrk. en lit.).

BRINK, Albertus, predikant (Den Haag 22.12.1755-Lwd. 22.3.1810). Vooraanstaand predikant te Lwd. (1789-1810), schreef lang gebruikte catechisatie*-boekjes. Tegen hem verzetten zich oefenaars*, z Jong, J. de.

Zie: B.W.P.G. I, 617-619.

BRINK, Ten, Mettinger handelsfirma te Sneek ca. 1790, die 'lapkepoepen*' financierde en door het Continentaal Stelsel in 1809 failliet ging. Sedert in de textielhandel.

Zie: H. Aukes, Kath. Fr. geslachten (Groningen 1941), 82-83.

BRINK, Albert Jan ten, leraar (Appingedam 1836-Indonesië na 1893). Van 1859-62 gouverneur bij de familie Van Harinxma te Beetsterzwaag, schreef over deze periode een boek: *W Hiem van Harpens leerjaren* (1871). Van dit boek is haast de hele oplage door de Van Harinxma's opgekocht: het kritiseerde scherp de adellijke families en de dorpsfeer van Beetsterzwaag* en omstreken.

Zie: N.B.W. III, 169-170; Drachtster Cour. (19.4.1957); Tsj. (1958), 146.

BRINK Hz., Hendrik ten, predikant (Meppel ca. 1802-Peperga 1.3.1868). Stond van 1827-68 te Peperga c.a., schreef stichtelijke werken.

Zie: B.W.P.G. I, 619.

BRINKDORP. Een open-dorpsstypen met een of meer brinken (beplante pleinen) in het midden. Echte *B.en* heeft Frl. alleen in de bij Drente aansluitende Stellingwerven. De aanduiding brink voor een met bomen beplante ruimte in het dorp ook te: Drogeham, Veenklooster, Oudemirdum, Bakkeveen, Oranjewoud. →

Dorpsstypen.

Zie: Leeuw. Cour. (5.7.1949).

BRINXMA, Hendrik, koster en schoolmeester te Hoogebeintum; keert zich 1786 in brieven tegen de Oranjeliefde van P. Hofstede*. Misschien stonden de predikanten P. Brouwer* en Th. Joha* achter *B*.

Zie: v. d. Aa II, 1333.

BRITS. Een oud woord: 'brids, brits' = brug, misschien terug te vinden in de plaatsnamen Britsum, Britswerd en in Wymbritseradeel.

Zie: Fr. Jierb. (1937), 37-40; Moerman, 44.

BRITSUM (Fr.: idem, misschien uit *Bruggiheem*, um*-naam). Dorp in Leeuwarderadeel (626 inw.). Veeteelt en enige landbouw. Herv. en geref. kerk. Openb. en chr. lagere school. Bij *B*. eertijds het kasteel Britsburg. Menno van Coehoorn* is 1641 te *B*. geboren, z Runen.

Zie: R. S. Roorda, It Alde Doarp (1929); Hepkema Memories, 19; Reg. Leeuw. Cour., 45; Repert., 180.

BRITSWERD (Fr.: idem uit brits* en werd*). Dorp in Baarderadeel (154 inw.). Kerkelijk en wat verenigingsleven betreft, een met Wieuwerd. Hier stonden o.m. de predikanten Bernardus Schotanus* (1605-33) en A. van der Heide* (1906-25), wiens invloed te *B*. nog nawerkt. In de buurschap Kromwal bouwt de 300 jaar oude scheepswerf thans stalen zeil- en motorjachten. De vermaning* van Kromwal werd 1863 afgebroken en te Itens herbouwd.

Zie: Doopsgez. bijdr. (1864), 75-81.

Britswerdermeer. Vroeger meertje O. van zeilvaart Sneek-Franeker; 1885 drooggemaakt. Jaren geleden aangevuld met baggerspecie. Behoort tot het waterschap De Oosterwierumer Oudvaart.

BRITTENKRUID (*Herba britannica*, misschien: waterzuring). Naar het volksgeloof: middel tegen scheurbuik en bliksemnslag. Volksgeneeskunde.

Zie: N. J. Waringa, Fr. plantlore (1952), 92, 154, 155.

BRITZEL, Lucas Franciscus, jurist (Makkum 22.10. 1869-). Van 1910-34 kantonrechter te Dokkum. Vooraanstaand geheelonthouder. Maakte studie van de paardesport (hss. in Prov. Bibliotheek en Fr. Gen.').

BROEDERS VAN HET GEMENE LEVEN. In 1380 te Deventer rond Geert Grote samengekomen groep geestelijken, die zonder geloften een streng kloosterlijk leven leidden; persoonlijke meditatie nam een belangrijke plaats in. Prediking, leiding van studenten en boekenproductie vormden hun werkzaamheden naar buiten. In Frl. kortstondig gevestigd te Berlikum (1482), maar door hun studentenhuizen in Groningen, Zwolle, Deventer en Utrecht van invloed op Fr. priesterstudenten.

BROEDERTROUW. Vereniging van landarbeiders, opgericht 27.10.1889 aan de Oude-Bildtdijk te Sint-Jacobiparochie. *B.* stelde zich vooral ten doel de koppelaarheid* in het algemeen en die van vrouwen en kinderen in het bijzonder tegen te gaan; ook werd gestreefd naar loonsverhoging en verkorting van de werkweek. Voorzitter en vice-voorzitter waren resp. Gerben van Tuinen* en Jan A. Stap*.

De vereniging die al spoedig 500 leden telde, organiseerde verschillende stakingen, maar kon tegen de eigenaars en gebruikers van de Bildtlanden ten slotte niet op en werd in febr. 1892 een afdeling van de Sociaal-Democratische Bond. Ook de in 1889 en 1890 in andere plaatsen opgerichte afdelingen van *B.* moesten de strijd voor een menswaardig bestaan der landarbeiders staken, zonder dat directe resultaten waren bereikt, doch hun voormannen waren baanbrekers der arbeidersbeweging in Frl. z Socialisme.

Zie: Sannes, Het Bildt IIIB (1956).

BROEK. In Frl. zijn verschillende plaatsnamen met *B.* Land ten Z.O. van Oosterzee heet De *B.en.* Een *B.* is door het water 'gebroken' land. z Brekken.

Zie: Fr. Plaknamen II, 11-14; Moerman, 42-43.

BROEK, *a.* (Fr.: *De Ikkerwâldster Broek*), volkrijke buurt onder Akkerwoude. Ontstaan op af- en uitgeveende grond. Chr. geref. kerk; openb. lagere en een bijz. lagere school. Gedenksteen herinnert aan de eerste doop door een groep mormonen (19de eeuw); *b.* streekdorp in Doniawerstal, N.W. van Joure aan de Joustervaart (315 inw.). Aan de verdwenen kerk met zadeldakten herinnert een klokkestoel. Twee delen: N.- en Z.-B.

BROEKEMA, Cornelis, landbouwkundige (Wageningen 13.12.1883-10.6.1940). Secretaris Fr. Mij. van Landbouw 1906-16 (als zodanig de eerste landbouwkundig ingenieur), daarna hoogl. te Wageningen.

Zie: Spahr v. d. Hoek, Fr. landb. II, 498.

BROEKSTRA, Hendrik Jan, pianist (Zaandijk 2.1.1924-). Leerling van G. Stam* en Ger. Hengeveld; is leraar schoolmuziek aan de muziekschool te Lwd. Hij treedt in recitals en met orkest op.

Wrk.: Alma Musica, leerboek voor middelbare scholen (Groningen*1957).

BROEREDIJK. Vroegere zeedijk tussen Drie Dijken en Bolsward, aangelegd 10de eeuw, later onderdeel van de Marnedijk*, tot 1844 verkeersweg. Naam wrsch. ontleend aan de monniken van Oegeklooster, dat een deel van de dijk in onderhoud had.

Zie: Binnendijken en Slieperdijken I, 296, 300.

BROERSMA. Edel geslacht, dat in de 16de eeuw een belangrijke plaats te Kollum innam. Hieruit Lieuwe Gaitzes *B.** (1549-69). Tot de laatste leden behoorde Gadje Hessels (1560-

1621); deze benoemde zijn neef Jarich van Botnia tot erfgenaam, mits hij de naam *B.* aannam. Jarichs zoon was Gajus Botnia van *B.* (1626-78), secretaris van Kollumerland (1656-73). Deze liet drie kinderen na: Sophia Catharina (1720), huwde Livius van Scheltinga; Gajus (1654-94), ontvanger-generaal van Kollumerland; Jetscke Wisckia (1694), trouwde Martinus van Scheltinga.

Zie: Stb. II, 244; A. J. Andreae, Oudheidk. plaatsbeschr. v. Kollumerland (1885) I, 136, 170; II, 116, 134; W. Wijnaendts van Resandt, Geschiedenis van het geslacht Van Scheltinga (1939), 72-75, 77; N.B.W. VIII, 223; Sminia, Naamlijst, 90; Andreae, Nalezing, 33.

—, **Lieuwe Gaitzes** (Kollum 28.7.1549-Amsterdam 24.5.1569). Streed met Lodewijk van Nassau bij Heiligerlee en Jemmingen, werd watergeus, maar viel in Spaanse handen. Te Amsterdam terechtgesteld.

Zie: N.B.W. VIII, 223.

BROKMERBRIEF. Middeleeuws, Oudfr. rechtsboek van Brokmerland. Het oudste deel is door Fr. kolonisten, die kort na 1200 Brokmerland bevolkten, voor 1276 opgesteld; tegen 1300 is de tekst al aanzienlijk uitgebreid, ook later nog. Er zijn twee hss.: B¹ (Oldenburg, Niedersächsisches Staatsarchiv) uit de late 13de eeuw en B² (Hannover, Niedersächsische Landesbibliothek) uit 1345, geschreven door zekere Osbrond.

Zie: Die Brokmer Rechtshandschriften, herausg. v. W. J. Buma (1949); J. P. Winsemius, in: Rechtsgel. opstellen, aangeboden aan H. Dooyeweerd (1951), 7-18.

BROKMERLAND (brok = broek*, moeras). *B.* is een oorspronkelijk moerassig gedeelte van Oostfrl., de scheiding tussen de missiegebieden van Liudger* en Willehad (bisdommen Munster en Bremen). Eerst door bedijking werd het bewoonbaar. Victorbur, Engerhufe en Marienhufe ontstonden hier, waarbij Aurich gevoegd werd. Voor dit gebied is in de 13de eeuw de Brokmerbrief geschreven, z Oostfriesland.

BROL. Dubbele brug met plein te Lwd., wrsch. reeds ca. 1400 aanwezig en lang marktplaats voor groenten, boter en kaas. Hier stond begin 16de eeuw het schavot en, eerst aan de N.-zijde, later (1615-17) aan de O.-zijde de kaak* (tot 1685). Aan de Z.-zijde (tot 1684) het bierdragerswachthuisje bij de Bierkade aan de Kelders. Er waren in Frl. meer *B.en* (Franeker, Hallum, Ferwerd, Nijland, Oosthem, Hitsum, Oosterlittens). Wrsch. oorspr. 'lage, moerassige plaatsen' en later 'pleinen'.

Zie: V. A. (1853), 13-27; I. H. XXVII (1949), 10-12; Moerman, 43; Schönfeld, Veldnamen, 132.

BROLSMA, Lieuwe, drukker-boekhandelaar (Lichtaard 23.11.1912-). Woont te Grouw.

Wrk.: schetsen: Om ús hinne (1940); verhalen: Dy twa fen Warten (1943); romans (Tjitte Winia, 1941, Stoarm oer Fryslân, 1944, ²1946, De tocht fan de Sallemander 1948, ²1957);

kinderstripverhaal (Kopkewoartel).

Zie: A. S. Wadman, *Krytsk Konfoai* (1951), 25-32.

BROLSMA, Reinder, journalist en schrijver (Stiens 23.5.1882-Lwd. 23.11.1933). Verver te Lichtaard, Akkrum, journalist te Lwd. en Goutum; sinds 1903 medewerker aan diverse tijdschriften en dagbladen. Een der vruchtbaarste Fr. schrijvers: romans, novellen, schetsen, journalistiek, toneelstukken; realist en voortreffelijk waarnemer van het boeren- en plattelandsleven, maar ook van dat in de stadsachterbuurten. Zijn werk schildert mild-humoristisch ruim 50 jaar sociale ontwikkeling. Zijn sterkste, maar somberste roman is *Groun en minsken* (1940). → Roman.

Wrk.: Novellen en verhalen: It forgift (1923); Spegels (1927); De boer en de arbeiders op Ekema (1928); De reamme fen it libben (1930); De reis nei it alde doarp (1933); Trije novellen (1934); Mearke ut Noardlik Fryslân (1935); Striid en oare forhalen (1936); Bylâns de wei (1940). Sommige hiervan herdrukt in: Sa seach ik Fryslân (1951) en: Folk fan Fryslân (1952). Grotere novellen en romans: It Heechhûf (1926, ⁵1947); De skarlún (1929, ²1953); Neisimmer (1931); Salmsteich, De bouwers, Fen it Hegelan (resp. 1932, 1933, 1934, samen in Sate Humalda, 1934); It Âldlân (1938, ⁴1947); Mame en de greate boer (1940); Groun en minsken (1940, ³1943); It widdou's bern (1941); Ypeus (1942); Richt (1947, trilogie met It Heechhûf en It Aldlân). Vertaald in het Ned.: De stroojonker (Groun en minsken); Mensen tussen Wad en Wouden (It Heechhûf) (³1944); Het Oudland; Sate Humalda. Toneel: o.a. De Nôtharne (1939).

Zie: D. Kalma, Fr. Skrift. I, 48-49; idem, Inl. Sa seach ik Fryslân; A. S. Wadman, I. H. (1952), 96-98; Krit. Konfoai (1951), 72-81; Tsj. (1952), 389-393; (1953), 378-381; Piebenga (1957), 214-218.

BROMFIETS. Op 1.8.1950 had Frl. 2333 *B.en*, op 1.8.1955 20583 of wel 44 per 1000 inwoners. (Nederland 47, Noordbrabant 38, Limburg 34). De meeste *B.en* reden bij de Z. grens der prov. (O.-Stellingwerf 71 per 1000 inwoners). In N.W.-Frl. was het aantal gering (laagste: Bolsward 25, Franeker 27).

Zie: Leeuw. Cour. (27.7.1957).

BRONGERGA (Fr.: *Brongergera*, plaatselijk *Brommegea*, ga*-naam). Voormalig dorp, thans buurschap onder Oranjewoud. Op het kerkhof wijst een klokkestoel op een middeleeuwse kerk.

BRONGERSMA. Naam van verschillende geslachten, waarvan de samenhang niet vaststaat. In Kollumerland komen zij in de 16de en 17de eeuw als eigenerfden voor. Uit Kollum kwam ook Hillebrandt B. († 1668), goudsmid te Lwd. Uit Dokkum kwam Titia B., dichteres. Te Wirdum kwam sinds 1637 een boerengeslacht voor, dat zich weldra naar Weidum, ca. 1800 naar Beers en ca. 1850 naar Kollum verplaatste, in de tweede helft der 18de eeuw de naam B. aannam en thans merendeels buiten Frl. gevestigd is. Een der bekendste leden was Hotse

Sjuks (1840-1922), directeur gemeentelijke H.B.S. te Haarlem.

Zie: N.B.W. IV, 316; X, 149; A. J. Andreae, Oudheidk. plaatsbeschr. v. Kollumerland (1885), I, 173; II, 16, 55, 116; Ned. Patr. XXIII (1937), 22.

—, **Titia**, geleerde, dichteres (Dokkum ca. 1660—Groningen ca. 1700). Zij schreef Franse, Nederlandse en Fr. gedichten. Vooral de Fr. zijn van een zekere naïeve bekoorlijkheid, gebundeld in *De Bronswaan* (1686).

Zie: N.B.W. IV, 316-317; Repert., 231; Wumkes, Boddens, 320; Estr. XV (1956), 171-176.

BRONKHORST, Dirk van, heer van Nederwormster. Viel aug. 1572 voor de geuzen Frl. binnen, kreeg Franeker, Bolsward en Sneek in handen en hield er met de zijnen erg huis; moest wijken voor Caspar de Robles*.

BRONNENBOEK (1954) bevat de gegevens die ten grondslag liggen aan het 'Rapport Maatschappelijke Verwildering der Jeugd' (1952), samengesteld in opdracht van de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Het -B. beschrijft zes grote steden, waaronder Lwd., en plattelandsdistricten, waaronder Harkema-Opeinde en Ureterp. Behandeld worden o. a. woningtoestanden, gezinsverhoudingen, arbeid en beroep, onderwijs en jeugdverenigingen, waarde en normbesef. Het hoofdstuk over Lwd. baseert zich op een rapport 'Massajeugd Lwd.' (1949).

Onderzoekingen in Achtkarspelen, Smallingerland en Opsterland zijn niet gepubliceerd. De Fr. pers kritiseerde vooral het plattelandsgedeelte. Enkele stemmen: 'Fr. Dagblad': lichtvaardig geschrijf (28.8.1953), de mentaliteit niet verstaan (29.8.1953), dilettantistisch (31.8.1953); 'Leeuwarder Courant'; te generaliserend, te zwart (15.8. en 19.8.1953); 'Fr. Koerier': wie verwildert er? (20.8.1953 e.v.); 'Frysk en Frij': decentralisatie van onderzoek gewenst (28.8.1953).

Zie: Tariëding en Oerliz (1956), 153, nr. 1121.

BRONSTIJD (ca. 1500-800/600 v.C.). De B. ligt tussen Steen*- en IJzertijd*. Het metaal doet zijn intrede, maar steen blijft van belang. De overgangstijd heet wel steen-B. (aeneolithicum). Voorlopig maakt de bevolking pijlschijven, sikkels en dolken, nog meest uit de goedkope vuursteen. Later komen er fraaie bronzen voorwerpen. Het Fr. Museum heeft een zwaard uit de Woldmeente bij Steenwijk (ca. 1200-1100 v.C.), een uit de Tjonger van het zgn. Hallstatt-type (ca. 900-800 v.C.) en een mooi offermes uit Appelscha (ca. 100 v.C.). De in Frl. gevonden exemplaren tonen goed de ontwikkeling van zand- tot kokerbijl. Ook zijn enkele bronzen speerpunten aangetroffen.

Weer is de dodencultus* belangwekkend. De grafheuvels* meestal opgebouwd uit omgekeerd gelegde heideplaggen (de heidevelden moeten sedert de vroege B. als gesloten formatie

zijn opgekomen). De doden krijgen vrijwel geen grafgraven mee. Het onderzoek met de spade is dus extra belangrijk en moet uiterst zorgvuldig geschieden, want het grafritueel was veelomvattend. A. E. van Giffen* onderzocht 1928 de Biesterveldheuvel bij De Knolle (maquette in Fr. Museum). De voet van die plaggenheuvel was omgeven door een tweevoudige, dicht gestelde paalkrans, met verder aan de binnenzijde een staketsel van dicht bijeen geplaatste kleine paaltjes, wrsch. oorspr. door vlechtwerk verbonden. Een inspringend gedeelte aan de N.W.-kant van de dubbele paalkrans wijst op een later afzonderlijk gesloten ingang tot de grafplaats. Dit inspringend deel komt overeen met een opening in het staketsel. Deze geblokkeerde ingangen schijnen de dode van de wereld der levenden te hebben moeten afsluiten. De doden uit de vroege *B.* werden meestal bijgezet in met vuur uitgeholde boomkisten, in diepe grafschachten geplaatst. Daarover werd dan de plaggenheuvel opgeworpen. Daarnaast kwam echter al vroeg de lijkverbranding in zwang; in de eerste tijd werd de as nog in lange boomkisten begraven. Ook de lange vorm van het graf bleef voorlopig. Deze vorm van begraven is uit de midden-*B.* Daarna neemt de grootte van de lijkkuil af. De grafheuvels uit de *B.* werden gewoonlijk weer gebruikt voor latere bijzettingen (mees tal in de rand). Zo kan een dergelijk grafmonument uitgroeien tot de begraafplaats voor een hele groep of clan. Ook in de *B.* kwamen telkens nieuwe bevolkingsgroepen naar Frl. In het laatst van de *B.* komt het zgn. urnenveldenvolk, dat zijn doden verbrandde. Deze mensen deden de as in urnen en zetten deze bij in een kuiltje, dat ze daarna omgaven door een kringgreep. De aarde daaruit werd opgeworpen tot een laag heuveltje over het graf. Dergelijke kringgreep-bijzettingen vormden necropolen, de kringgreep-urnenvelden. Van Giffen heeft een mooi voorbeeld ontgraven bij Oosterwolde (1925) Deze urnenvelden uit de laatste *B.* komen ook in de Voorromeinse IJzertijd ca. 800 v.C. tot begin van onze jaartelling) voor. Bij het vroege urnenveldenaardewerk vallen eerst de gladde, gesauste vormen op, later de kartelrandige urnen van het zgn. Harpstedter-type. z Aardewerk (Uit de terpen).

Zie: Boeles II, 44-61; Vr. F. XXI (1913), 441-465; XXIX (1929), 37-60; H. Brunsting, in: Een kwart eeuw Oudheidk. Bodemonderzoek (1947), 223-254.

BROOD. In Frl. onderscheidt men *bolle*, witte-*B.*, en *brea*, rogge-*B.* Vroeger waren er nog meer soorten dan thans. Men had; *fine bôle* (van de beste soort tarwebloem), *krintebôle* (krenten-*B.*), *sûkerbôle* (suiker-*B.*), *krystbôle* (krenten-*B.*, dat de bakker tegen kerstmis aan zijn klanten ten geschenke geeft), zo ook *peaske-bôle* (paaskrenten-*B.*), *krûskebôle* (rond krenten-*B.* waarop, voor het bakken, van boven een kruis is ingesneden). Witte-*B.* werd en wordt ook gebruikt A-oor warme gerechten: *weakke bôle* (geweekt *B.*), *prom-en-bôle* (*B.* met pruimen).

Rogge-*B.* (Fr. *brea*) kent men in Frl. in verschillende soorten: bleek en donker. *Switse(rs) brea* (grof, blank *B.* van uitgezeefd of gebuild roggemeel). Men eet bij de boeren nog steeds *brea mei spek* (rogge-*B.* met spek). *Bak en brea* (beschuit met rogge-*B.*, en kaas ertussen) is zeer geliefd. Het rogge-*B.*, is

vroeger meer gegeten dan tegenwoordig, nu men meestal niet meer dan één plak neemt. Men wist: *brea slacht de hunger dea* (*B.* slaat de honger dood). Ook: *immen is ta breasein*, heeft alles opgeteerd. Ygl. ook: *bûter, brea en griene tsiis is goe hûsmannespiis*. of: *dy dat net sizze kin is gjin oprjochte Fries*, of: *is goed Ingelsk en ek goed Frysk* (boter, rogge-*B.* en groene kaas zijn goede huismansspijs, of: wie dat niet kan zeggen is geen oprechte Fries, of: is goed Engels en goed Fr.). Dat witte-*B.* vroeger luxe was blijkt uit de uitdrukkingen: *By brek oan brea yt men wolris bôle* (bij gebrek aan rogge-*B.* eet men wel witte-*B.*), die van Beetsterzwaag heetten *bôle-fretters* (witte-*B.* vreters). Weerzin tegen het weke, witte-*B.* spreekt uit: *Sa goed as bôle* (doodgoed). Bruin *B.* wordt sedert W.O. I als 'kuch' wel gebakken, maar op het platteland in kleine hoeveelheden. Opmerkelijk is, dat er tegenwoordig weer gestreefd wordt naar meer variatie in de *B.*-soorten. Sommige stadsbakkers gaan hierin voor. (z Spijs en Drank).

BROUWER, Abe, straatmaker (Bergumerheide 18.9. 1901-). Oorspr. straatmaker, later journalist en kleinkunstenaar te Sneek, sinds 1957 straatmaker te Diever (Dr.). Populair Fr. volksschrijver, sterker in vertelkunst dan in psychologie en schrijftechniek.

Wrk.: gedichten: Klinkerts (1941); vele toneelstukken, o.a. *Bern fan it folk* (1947, naar Ant. Coolen), *De Kening skaek* (1940,⁴1956), *Mem scil trouwe* (1943-⁴1950), *Mefrou de Kaptein* (1947); verder meest ook in het Ned. verschenen romans: *De gouden swipe* (1941,⁷1948, vertaald in Ned-, Amerikaans en Noors), *Marijke* (1943, ²1946), *Tusken dea en libben* (1946), *De nijboer fan Lycklama-state* (1947, in 1943 als toneelstuk), *Syn greate kammeret* (1949), *De Sanduvel* (Ned. *De Zandduivel*, 1954); jongensboek: *Siderius de Granaet* (1942), be kroonde novelle: *Trou* (1949).

Zie: A. S. Wadman, *Krit. Konfoai* (1951), 39-48, 113, 117; *Piebenga* (1957), 186, 261, 267, 272, 277.

BROUWER, Gerben, onderwijzer (Hommerts 5.2. 1902-). Onderwijzer te Hommerts, Eindhoven, Tilburg en sinds 1955 te Gorredijk; schreef hartstochtelijke, forse, meest religieuze gedichten, verzameld in *Weagen* (1934).

Zie: A. S. Wadman, *Frl.'s Dichters* (Leiden 1949), 42; *Piebenga* (1957), 240, 254-255.

BROUWER, Jan, doopsgez. predikant (Franeker 20.4.1760-Lwd. 11.4.1838). Van 1785-1822 predikant te Lwd.; daar en in de doopsgez. broederschap een vooraanstaande figuur. IJverde voor oprichting van de Alg. Doopsgez. Sociëteit (1811), werd vijfmaal bekroond in prijsvragen, bezorgde de uitgave van de nagelaten gedichten van S. Stijl*.

Zie: B.W.P.G. I, 648-650; Leeuw. Cour. (1.5.1838).

BROUWER, Jelle Hendriks, filoloog (Beetsterzwaag 23.8.1900-). Ambtenaar Buma-bibliotheek te Lwd., na studie te Groningen gepromoveerd op *Thet Autentica Riocht* (1941), hoogl. Fr. en Gotisch te Groningen (1941-56), wetenschappelijk directeur Fr. Akademy* en bijzonder hoogl. te Amsterdam (1956). Redacteur van o.a. 'De Holder' (1926-29), 'It Heitelân' (1946-49), 'Ús Wurk' (1952-56). Werkzaam in de Fr. Beweging

in vele functies, o.a. voorzitter van het Fr. Selskip.

Wrk.: gedichten: De gouden ure (1930); In string fersen (1934); novellen: Idylle (1929), Dominé (1933); toneelstuk: As dy oare der net west hie... (1929, met B. Tuinstra), tekstuitgaven: Ansk in Houck (1935, met W. Gs. Hellinga), Gysbert Japicx' Wirken (1936, met J. Haantjes en P. Sipma), Woutir in Tialle (1939), Eelke Meinderts, It libben fen Aagtje Ysbrants of dy Fr. boerinne (1954); studies op lit. en lit.-hist. gebied: The early Frisian studies of Jan van Vliet (1939, met A. Campbell), Jan Jansz. Starter (1940); J. H. Halbertsma, Fr. taalkundige (1941); Fr. styl (1952); De Fr. Fjouwerrigel (1953); Knop de roppene (1954); Hedendaagse aspecten van de Fr. literatuur (1954); De Fr. brief (1957).

Zie: Kalma, Fr. Skrift. II, 251-259, 322; Frisia (1930), 156-213; Piebenga (1957), 247-248; Repert., 44; Reg. Leeuw. Cour., 29.

BROUWER, Johan Willem, boekdrukker (Lwd. 20.6.1782-8.11.1859). Opvolger in de zaak van C. van Sligh; 1859 opgeheven. Stadsdrukker te Lwd.

Zie: W. Eekhoff, Sted. Bibliotheek (1870), 448.

BROUWER, Marten, wetenschappelijk ambtenaar (Lwd. 27.5.1929-). Studeerde politiek en economische wetenschappen te Amsterdam, journalist en wetenschappelijk ambtenaar Amsterdam; redacteur van 'Quatrebras', schreef modernistische gedichten (*blauwe riten* 1952).

Zie: Piebenga (1957), 275.

BROUWER Pz., Petrus, predikant (Tjalleberd 1749-Ternaard 12.5.1830). Stond 1772-1828 te Blija c.a. Patriot, ijverde in de Franse tijd voor de Fr. kerk. Schreef enige theologische verhandelingen en niet V. Eekhoff* een boek over de Middellzee (Lwd. 1834). Bevriend met R. Posthumus*, die ook de (uitgegeven) lijkrede over hem hield.

Zie: B.W.P.G. I, 653-654; S. D. v. Veen, Geref. kerk van Frl. 1795-1804 (Groningen 1888).

BROUWER, Petrus Koumans, predikant (Lwd., aug. 1771-Joure 5.6.1825). Stond o.a. te Donkerbroek, Peperga en Joure. Gaf verschillende catechisatieboeken en prekenbundels uit.

Zie: B.W.P.G. I, 658-659.

BROUWER, Pieter, journalist (Goes 9.12.1878-Sneek 5.8.1926). Van 1911-26 hoofdredacteur van het 'Fr. Dagblad', tevens letterkundige, vooral 'verteller'.

BROUWER, Seerp, medicus (Franeker 8.2.1793-Lwd. 30.7.1856). Zoon van Jan B., studeerde te Franeker, Leiden en buitenslands medicijnen en wis- en natuurkunde, promoveerde twee keer te Leiden. Geneesheer te Lwd., van 1823-35 hoogl. wis- en natuurkunde te Groningen. Daarna weer naar Lwd.; privé-studie. Van 1843-45 lid Tweede Kamer. Zijn bibliotheek voor het grootste deel opgenomen in de Prov. Bibliotheek ('Brouweriana').

Zie: N.B.W. VI, 214-216.

BROUWER, Wytze Jeens, doopsgez. liefdeprediker in Knijpe en Heerenveen van 1736-

38 en 1743-72; met zijn collega's Wybe Pieters Zeeman en Pieke Tjommes door de geref. classis van Zevenwolden beschuldigd van socinianisme*. Op 3.9.1738 verbood de grietman van Schoterland hem het preken en catechiseren; 5.6.1739 werd hij door de Staten geschorst. Op 25.4.1743 werd aan B. weer toegestaan zijn bediening uit te oefenen.

Zie: P. H. Veen, De Doopsgez. in Schoterland (1869).

BRUG. *B.en* zijn erin Frl. in verschillende traditionele vormen: plank, balk, post of hout (de eenvoudigste vorm zonder leuning); hooghout (Fr.; *heech-hout*), een smalle hoge B. voor voetgangers; draai (draaibare plank met een leuning); barte (losse hulp-B., door klampen of balkjes verenigd, zonder leuning, voor vee of wagens); zet (Fr.: *set*), een landhoofd, waarop een paar barten worden gelegd; tille (vaste en vrij brede, tamelijk hoge B., met twee leuning); pijp (Fr.: *piip*), stenen boog-B., meest in de steden. Deze verscheidenheid vindt men in plaatsnamen terug: Balk, Buitenpost, Stinebarten, Hoptille, Draaisterhuizen. → Tille.

BRUG, Steffen Lambert, onderwijzer (? 10.11.1807-Vrijhoeven-Capelle 23.10.1884). Zeer bekwaam man; werkte lang te Harlingen (1840-75), schreef verscheidene leerboeken.

Zie: N.B.W. III, 175.

BRUGGELAAN, *a.* weg tussen Lutkepost en Blauw-vallaat, oude waterkering; *b.* weg beoosten Tynje, met brug over het Moerdiep.

BRUGGHEN, Guillaume Anne van der, predikant (Ubbergen 3.2.1848-Utrecht 19.11.1928). Kwam in 1891 uit Vorchten te Beetsterzwaag; werkte ook in de Beetsterpolder, waar grote armoede heerste. Redacteur van 'Het Lampje' (uitg. Laverman, Drachten, 1892-1908). Origineel evangelist en drankbestrijder. Ging in 1898 als predikant voor de straatprediking naar Brussel (-1914). Schreef verscheidene boeken, o.a. *Vijf maal dominee en nog altijd een sukkel*.

Zie: Stemm. v. Waarh. en Vrede XXIX (1892), 303-311; Drachtster Cour. (29.4.-20.5.1949).

BRUGMAN, Jan, franciscaan, beroemd volksprediker (Kempem ca. 1400-Nijmegen 1473). Overgegaan van een slap klooster naar de observanten, ondernam B. van 1452-64 reizen in de Nederlanden en N.W.Duitsland, om er de kloosterhervorming door te voeren; in 1455 bezocht hij Bolsward. Hij had er geen succes, maar wist vrede te stichten tussen de hoofdelingen* en invloed uit te oefenen op het Bolswarder stadsrecht (bepalingen tegen handel op heiligendagen, dubbelspel, laster; financiële verlichting voor onbemiddelden).

Zie: B. XVII (1055), 69-76; Leeuw. Cour. (11.5.1830; 22.9.1878).

BRUGMANS, Antonius, filosoof en natuurkundige (Hantum 22.10.1732-Groningen 27.4.1789). Hoogl. in de wijsbegeerte te Franeker

(1755), in de wis- en natuurkunde te Groningen (1766). Bekend om zijn studies over common sense, het magnetisme en uitbreiding van de grenzen der fysica.

Zie: Galama, Wijsg. Onderwijs, 171-177, 255-257.

BRUGMANS, Sebald Justinus, veelzijdig geleerde (Franeker 24.3.1763-Leiden 22.7.1819). Hoogl. in natuurkunde, sterrenkunde, wijsbegeerte te Franeker (1785), in de kruidkunde (1786), natuurlijke historie (1787), medicijnen (1791) en scheikunde (1796) te Leiden. Inspecteur van gezondheid.

Zie: Galama, Wijsg. Onderwijs, 187-189, 257-259.

BRUGMEESTER, z Bouwmeester.

BRUGWATERSCHAP.

Een boezemwaterschap*, dat enkel een of meer bruggen in onderhoud heeft. De kosten worden over de ingelanden omgeslagen. Tot in de 19de eeuw had men in Frl. bruggen die onderhouden werden door een (ge)meente van onderhoudplichtigen, onder toezicht van een eigen of van het plaatselijk bestuur.

Zie: J. P. Winsemius, Historische ontwikkeling, 226.

BRUIDEGOMSPIJP. Door de ongehuwde zusters van het bruidspaar geschonken lange pijp met zilveren dop en met kunstbloemen en papieren franjes om de steel. De bruigom rookte er meestal voor de vorm enkele malen uit, waarna de *B.* als herinnering aan de trouwdag in een kastje achter glas geplaatst werd. Hier en daar ziet men deze kastjes nog aan de muur hangen (verschillende in het Fr. Museum) (z Huwelijksgebruiken).

BRUIDSDEUR. Z. zijdeur aan oude kerken, waarin of waarvoor in de M.E. het huwelijk werd voltrokken ten overstaan van een priester. Soms is de *B.* bijzonder versierd. Ook de lijkdeur* aan boerderijen diende als *B.* (z Noormannenpoort).

Zie: Haslinghuis. Bouwk. termen, 82-83; Vr. F. XXXII (1934), 90-112.

BRUIDSKOFFERTJE. Doosje, vaak in de vorm van een koffertje, meestal van zilver (Duits: *Minnekästchen*). Een dergelijk *B.* gaven aanzienlijke Friezen aan hun bruid in plaats van de knotte*, het boerengeschenk. Het *B.* was vol geldstukken. Vaak droeg het *B.* symbolische voorstellingen en opschriften. Huwelijkscharten* dienden voor hetzelfde doel. In Hindeloopen gaf men wel een beurs, (z Huwelijksgebruiken).

Zie: Repert., 318; Leeuw. Cour. (16.9.1877; 17.6.1939); H. Kohlhausen, Minnekastchen im Mittelalter (1928).

BRUILOFT, z Huwelijk.

BRUILOFTSPENNING. Elders liet men in adellijke kring bij zilveren of gouden bruiloft wel *B.en* slaan om uit te delen; in Frl. zelden.

Zie: Vr. F. VIII (1859), 186-189.

BRUILOFTSVERS. De mode van bruiloftsgedichten ontstaat in de 16de eeuw

(oudste Ned. voorbeeld in Gent, 1558). Vondel schrijft zijn eerste *B.* in 1605 en dan komt Frl. met *Woutir in Tialle* (1609); wrsch. Is *Ansck in Houck* uit dezelfde tijd. Het fraaiste *B.* is G. Japicx' *Tjerne*. Het *B.* was aanvankelijk bestemd voor de hogere standen, maar komt vrij gauw ook verder in gebruik. Nog altijd is het in zwang, zij het zelden meer in de dramatische vorm.

Zie: inleidingen bij *Ansck in Houck* (uitg. J. H. Brouwer en W. G. Hellinga, 1935) en *Woutir in Tialle* (uitg. J. H. Brouwer, 1939); verder *Het Boek* (1936).

BRUINE KIEKENDIEF (Fr.: *hoanskrobber*, *hoannemosk*, *mûzebiter*, *glee*). Grote roofvogel; leeft in uitgestrekte rietvelden van muizen, ratten, kikkers, soms vissen, en in de broedtijd van eieren en jonge vogels.

BRUINE RAT (*B.r.*) (Fr.: *ierdrôt*, *brune rô*, *rôt*). Algemeen knaagdier; voor de mens een ongewenste gast, omdat hij materiële schade toebrengt en verwekkers van besmettelijke ziekte overbrengt, als paratyfus, ziekte van Weil, rattebeetziekte. Varkens kunnen trichinose krijgen door het eten van dode ratten, in kippen- en eendenfokkerijen bijten ratten de kuikens dood en slurpen eieren leeg.

Door streckacties houdt men de laatste jaren flink opruiming onder de *B.r.en*. Het dier werpt 2-7 keer per jaar 5-20 jongen. De *B.r.* is een alleseter, die uitstekend zwemt en duikt. Daarom ook wel waterrat genoemd, maar de echte waterrat is een woelrat*.

Zie: De Lev. Nat., jrg. 33 (1929); IJsseling en Scheygrond, De zoogdieren van Nederland (²1950); Ts. Rat en Muis.

BRUINE WOUZANDGROND, z Podzol.

BRUINING, Albert, predikant (Gorredijk 25.6.1766-Pietersbierum 12.12.1837). Stond van 1791-1837 te Pietersbierum. In 1807 strijd over zijn boekje: *De leer der verzoening met God naar de Bijbel* (Amsterdam 1806), waarin hij 'moderne' ideeën verkondigde. Hij werd gesteund door J. H. Regenbogen*, (z Assen, Joh. van).

Zie: B.W.P.G. I, 672.

BRUINING, Gerbrand, predikant (Gorredijk 28.7. 1704-Leiden 1833). Studeerde te Franeker wiskunde en theologie, trad in patriottentijd (1787) als militair op, verbleef te St.-Omer*, ging tot de remonstranten over (1791, proponent), na 1817 bibliothecaris der 'Thysiana' te Leiden. *B.* schreef vele boeken, waarvan voor Frl. van belang is: *Herinneringen* (Dordrecht 1830).

Zie: B.W.P.G. I, 672-675; Leeuw. Cour. (16-20.8.1938).

BRUINING, Hendrik Klazes, onderwijzer (Dokkum 16.1.1850-19.4.1925). Schreef Hollandse kinderpoëzie en -liedjes (met muziek o.a. van T. E. Halbertsma*) en kinderverhalen. Tekende en schilderde (olieverf en aquarel, landschap en portret). Werk in Oudheidkamer Dokkum.

Wrk.: Mijn levensloop (hs.); Hein Krol (autobiografie?); Bart

Emdébée; Een dag uit visschen; Bouke de hardrijder; Oude Wietske; (met S. Gosses) Aanschouwingsonderwijs (Groningen 1892).

BRUINS Jr., Jan Anthonie, predikant (Aartswoud 8.6.1872-Oranjewoud 5.12.1947). Een der eerste Fr. 'rode dominees', redacteur van 'De Blijde* Wereld', propagandist van de S.D.A.P. en van de geheelonthouding*, 'Hoekjes'-schrijver in de 'Blauwe Vaan', medewerker aan de Rotterdamse 'Voorwaarts' en aan verschillende provinciale kranten. Stond te Terwispe, De Knijpe en van 1906-36 te Stiens.

Zie: Ds Bruins van Stiens, Een zelf portret in Hoekjes (Utrecht 1949).

BRUINSMA. Geslacht dat zich in de 18de eeuw uit Workum (?) te Lwd. vestigde. De meest bekende is Anastasius Ides (1737-1818), timmerman en houtkoper. Zoons o.a. Abraham Anastasius (1766-1849), architect, bekleedde ook openbare functies, Eduard Anastasius (1768-1843), en Jacobus Anastasius (1771-1826), houthandelaar. Zoons van laatstgenoemde o.a. Anastasius Josephus (1803-78), houthandelaar, later katoenfabrikant, historicus, en Josephus Joannes (1805-85). Vitus B.* was zoon van A. J. B.

Zie: H. Aukes, Kath. Fr. geslachten (1941), 61; N.B.W. IX, 111-112.

BRUINSMA, Eduard, beeldhouwer (Lwd. 19.6.1768-22.1.1843). Werkte aan orgelfront Grote Kerk Lwd.

BRUINSMA, Josephus Joannes, apotheker (Lwd. 5.10.1805—26.3.1885). Studeerde botanie en geologie. Leidde op tot apotheker en plattelandsgeneesheer. Was wethouder van Lwd. Wrk.: Flora Frisica (1840).

Zie: N.B.W. IX, 112-113; Repert., 45.

BRUINSMA, Pieter, schaatsenrijder (Sneek 28.11.1858—Wayland, Ver. Staten, 3.11.1936). Vermaard kortebaanrijder 1879-93, winnaar eerste officiële internationale langebaanwedstrijd op de schaats 28.1.1885 te Lwd. z Hardrijden.

Zie: Fr. Koerier (20.2.1954).

BRUINSMA, Vitus (Lwd. 1850-Rotterdam 28.8.1916). Leraar aan de M.M.S. en later aan het gymnasium te Lwd. Neemt in 1891 ontslag en vestigt zich te Gorredijk. Verwijdert zich van de r.k. Kerk, wordt atheïst. Bekend is zijn strijd tegen de kwakzalverij. Schrijft met zijn broer: *De kwakzalverij met geneesmiddelen en de middelen om haar te bestrijden* (1876). Later redacteur van het maandblad der Vereniging tegen kwakzalverij. Mengt zich in de politieke strijd. Bekend spreker der Vereniging voor Algemeen Kiesrecht. Medewerker o.a. aan het 'Fr. Volksblad*.' Dringt aan op afschaffing van de suikeraccijns. Lid van de S.D.B. (1893), trekt zich om gezondheidsredenen 1894 uit de actieve

politiek terug. Schreef nog lang hoofdartt. in de 'Bildtse Courant'.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 29; Repert., 45.

BRU(D)NSVELT, Hendrik Dirksz, Fr. zeeheld; wordt 1659-73 telkens met ere genoemd.

Zie: v. d. Aa II, 1505-06; N.B.W. V, 58-59; Repert., 231-232.

BRUINVIS (Fr.: *brûnfisk*). Aan de kust en in de Waddenzee voorkomende tandwalvis. Zeer jonge *B.en* spoelen in aug. geregeld op de eilanden aan. In 1924 werd *B.* waargenomen in het Tjeukemeer.

BRUNEL (Fr.: *bijekuorke*). Plant. Algemeen in weilanden en bermen; op de eilanden ook in duinvalleien.

BRUNGER, Egbertus Petrus, notaris (Workum 2.7.1811-Het Bildt 7.7.1875). Notaris te O. L. Vrouwe Parochie 1839, lid van de gemeenteraad 1852, en van Prov. Staten 1850, tot zijn dood. Zijn voorstel aan de Staten in 1862 tot onderzoek van de wenselijkheid, het zgn. floreenstelsel (z Floreen) te verlaten, bewerkte dat in Frl. de lasten der waterschappen omgeslagen worden volgens draagkracht.

BRUNONEN. Gravengeslacht uit Brunswijk, dat (hoe weet men niet) de Fr. gouwen tussen Vlie en Lauwers verwierf. Achtereenvolgens oefenden Liudolf en zijn zoons Bruno (1038-57) en Egbert I (1057-68) het bestuur uit; wij weten niets van hen dan dat zij munt sloegen. Egbert II was de laatste der *B.*

Zie: Stim (7.9. en 5.10.1928); Repert., 231, 336.

BRUNSVELT, Johannes Harmens, goudsmid en graveur te Lwd. (geb. okt. 1611, meester in 1633). Gravure van de lijkstaatsie van Ernst Casimir (1663).

Zie: N.B.W. X, 155.

BRUNSVELT, Sixtus, predikant (Oosterzee 1635-Lwd. 1683). Vooraanstaand Fr. dominee, achtereenvolgens te Joure, Sneek, Harlingen en Lwd. In zijn album amicorum staan gedichten van Gysbert Japicx.

Zie: I. H. XXXIV (1956), 23-25; B XVII (1955), 154 e.v.

BRUNSWIJK-WOLFENBUTTEL, Lodewijk Ernst hertog van (Wolfenbittel 25.9.1718-yechelde 12.5.1788). Door Willem IV naar de Republiek gehaald als veldmaarschalk (1750). In 1751 plaatsvervangend kapitein-generaal, in 1759 particulier voogd van Willem v. Als zodanig had hij grote macht. De Fr. hofadel* onder O. Z. v. Haren moest het tegen hem afleggen. Ook na 1766, toen Willem v meerderjarig werd, duurde zijn invloed voort (akte van Consulentschap). Na 1780 algemeen verzet, vooral van de patriotten. Amsterdam en de Friezen vonden elkaar. Het lukte hem eerst uit Den Haag te verwijderen (1782) en vervolgens aan kant te schuiven (1784).

Zie: D. C. Nijhoff, De hertog van B. (Den Haag 1889); Repert., 231.

BRUYNSMA. Eigenerfd geslacht te Ypkolsga, waaruit Anscke Bockes *B.* Uit dit geslacht wellicht Hans Hansen *B.* Zoon: Theodorus († 1667), pastoor te Lwd. 1656, waarnemend aartspriester van Frl.

Zie: H. Aukes, Kath. Fr. geslachten (1941), 51; N.B.W. V, 59; L. J. v. d. Heyden, Uit het verleden... van Kath. Lwd. (z.j.), 38.

—, **Anscke Bockes** (Andreas Boccatus), priester (Ypkolsga 1531-Leuven 1.8.1578). Studeerde rechten te Keulen, leerde de orde der jezuïeten kennen, werd door Ignatius zelf in de sociëteit opgenomen, bezocht op verzoek van Lindanus* Frl. (1559-60); na priesterwijding weer, van 1563-69. Werkte te Lwd., Sneek, Woudsend en IJlst. Daarna naar Brabant, waar hij bezweek bij de verzorging van pestlijders.

Zie: N.B.W. II, 270-271.

BRIJ (pap). Werd en wordt in Frl. veel gegeten. Het Fr. Woordenboek vermeldt 27 soorten! Het populairst zijn rijstepap en karnemelkse pap. *B.* komt zelfs in toponiemen voor: Brijpot (water bij Terhorne), Süpenbrijswykje (turf vaart j e in Drachten), Brijkamp (Murmerwoude, 1543). z Karnemelk, Spijs en Drank.

BUBO (Bobba, Poppo). Aanvoerder (hertog) der Friezen in 734. Werd door Karel Martel, die met een vloot via de Drususgracht en het Vlie naar de Middellzee was gekomen, verslagen.

BUDDE (butte). Ovale houten of spanen doos met los deksel, meestal beschilderd, bedoeld als reiskoffer (bijv. te Hindeloopen); ook bergplaats van kanten mutsen, lintjes enz.

BUIKSTRA, Sjoerd, koperslager (Bolsward 1903-). Autodidact, kreeg les van W. H. Joustra te Bolsward en tekenonderwijs, werkte te Sneek, Gorredijk en Amsterdam. In 1945 terug in Warga, daarna naar Grouw. Werkt in koper en tin. Werk: windwijzers, doopvonten, gedenkorden en gebruiksvoorwerpen (o.a. Oranjeboom op poortje Grote kerk te Lwd.).

Zie: Heerenv. Koer. (4.3.1949).

BUIL (Fr.: *Boil*; ter plaatse *Buil* = heuvel, hoogte). Dorp in het O. van Weststellingwerf (1007 inw.). Buurschappen: Boekelte, Rijsberkampen. Herv. kerk, openb. school. Taal Stellingwerfs.

Zie: Hepkema Memories, 549.

BUIS(Busius), Paulus, jurist (Zwolle ca. 1575-Frane-ker 23.9.1617). Conrector (1602) en burgemeester (1608) te Zwolle. Hoogl. in de rechten te Franeker (1610). Eerste Ned. systematicus der staatswetenschap.

Zie: Boeles II 2de dl., 87-88.

BUISMAN, Roelof, boterexporteur (Grouw

19.6.1874-). Lid van de Kamer van Koophandel van 1936-51, met een onderbreking van 1942-45; voorzitter van 1938-42 en van 1945-51. Jarenlang voorzitter V. V. V. Lwd. en Kon. Zeil vereniging Oostergo te Grouw.

BUISMAN-BLOK WYBRANDI, Hillegonda Cornelia (Lwd. 15.12.1876-). Jarenlang lid van de gemeenteraad te Lwd. en wethoudster van onderwijs. Draag ster van de eremedaille der stad. Deed veel voor vrouwenarbeid.

Zie: Leeuw. Cour. (14.12.1946).

BUITENBUREN, ook: Uitburen (Fr.: *bûtebuorren, útbuorren*), *a.* het deel van een stad dat buiten de stadsgracht lag, en dat tot de omliggende grietenij bleef behoren. Als de stad eigen jurisdictie kreeg, bleef die over de *B.* aan de grietenij. Kerkelijk ressorteerden de *B.* onder de stad. De stad streefde ernaar de *B.* in te palmen en los te maken uit de grietenij. Dat lukte, niet of zonder strijd, haast overal; *b.* naam voor verspreide huizen buiten de bebouwde dorpskom (binnenburen*). z Buren.

Zie: Vr. F. XXXVI (1941), 102-130.

BUITENDIJK(ST)ERS. Landeigenaars, aansprakelijk voor de zeevering, krachtens het Groot Arbitrament* bijgestaan door de Binnendijk(st)ers.

BUITENGEMEENTEN. Term in de tijd der Republiek gebruikt voor gem. die niet tot de staatskerk behoorden. De armvoogden* zorgden mee voor de armen der *B.*

BUITENGEUL. Een buiten de zeedijk gelegen geul die een zeesluis of een haven verbindt met het geulensysteem van de Waddenzee.

BUITENGEWOON LAGER ONDERWIJS (B.L.O.). Het *B.L.O.* omvat vnl. scholen voor debielen en imbecielen, zowel openbare als bijzondere. Bekende pioniers buiten Frl. waren Fokke Kingma (Utrecht 1858) en Pier de Boer (Amsterdamse Nazorg 1920). Sinds 1927 (openb. school te Lwd.) verzezen in Frl. *B.L.O.*-scholen te Sneek (bijz. 1938, openb. 1939), te Dokkum (bijz. 1939), Heerenveen (openb. 1948), Oosterwolde (compromisschool 1948), Drachten (openb. en bijz. 1949), Franeker (openb. 1949, bijz. 1952), Wolvega (compromisschool 1950), Lwd. (bijz. 1950), dus 12 in totaal met ca. 1450 leerlingen, dit is ruim 2 pct. der lagere-schoolbevolking. Het *B.L.O.* tracht door speciale opvoeding en methodiek de ontwikkelingsmogelijkheden van het geestelijk gehandicapt kind zo volledig mogelijk te benutten en het daardoor een plaats in de samenleving te geven. Huishoud- en arbeidsklassen bereiden het kind voor op zijn taak in het leven. Ir. Frl. streeft men o.m. naar aparte scholen voor debielen en imbecielen, naar samenwerking in teamverband van de school met sociaalpedagoog, schoolpsycholoog, jeugdpsychiater, logopedist en de leraar heilgymnastiek en massage, naar het oprichten van

(semi-)internaten voor bepaalde categorieën van kinderen. Voorts zijn er plannen tot stichting van een school voor kinderen met leer- en opvoedingsmoeilijkheden, z Nazorg B.L.O., Schooltypen.

BUITENKERKELIJKHEID. De term buitenkerkelijk of onkerkelijk ziet op de binding aan de kerkelijke gezindte. We hebben hiervoor een statistisch-sociografisch criterium in de gegevens der tienjaarlijkse volkstelling. Personen, die niet tot een bepaalde gezindte wensen te behoren, manifesteren deze subjectieve wens objectief door de vraag naar de gezindte negatief te beantwoorden. Buitenkerkelijken treden afzonderlijk als groep op in de telling van 1879. Frl. telt er dan 3234 ofwel 1 pct. van alle inwoners, het hoogste percentage van alle prov. in Nederland. In Frl. heeft de *B.* zich als massaal verschijnsel geopenbaard.

In 1889 loopt Frl. er het meest uit met procentueel vijf maal zoveel *B.* als Nederland. Daarna naderen de percentages elkaar. In 1947 telt Frl. 23,5 pct. buitenkerkelijken, Nederland ruim 17 pct. Tot 1910 hield Frl. de hoogste percentages, maar in 1921 stond N.-Holland bovenaan en in 1947 overtrof ook Groningen Frl. De frequentie der *B.* is hoog in een breed uitlopende baan N.W.-Z.O.: Vlieland 35,3; Terschelling 20,2; Het Bildt 35,3; Menaldumadeel 20,2; Lwd. 37; Idaarderadeel 26,5; Rauwerderhem 24,6; Utingeradeel 39,4; Smallingerland 22,4; Opsterland 39,4; Heerenveen 46,2; O.-Stellingwerf 33,3; W.-Stellingwerf 32,5; Lemsterland 22,2 pct. Buiten deze strook is er sterke *B.* in Sneek 30,4; Harlingen 37,4 en Franeker 27,7 pct. Vergeleken met andere prov. heeft Frl. sterkere *B.* onder boeren en landarbeiders. Toch liggen de hoogste percentages bijna steeds bij industrie-, transport- en bouwvakarbeiders. In deze groepen komen in Lwd., Harlingen, Heerenveen, Het Bildt, Opsterland, Utingeradeel en W.-Stellingwerf percentages voor van boven de 60.

Ter verklaring van de bijzondere Fr. *B.* kan men uitgaan van de algemene hypothese omtrent de verhouding tussen kerk en volk: Als de kerk niet het karakter heeft van volkskerk, spreekt het behoren tot de kerk niet vanzelf en wordt men ook daarzonder als volwaardig lid der volksgemeenschap erkend. Ontkerstening leidt in een dergelijke situatie gemakkelijk tot onkerkelijkheid. Door een complex van factoren werd in de 19de eeuw het karakter der herv. kerk als volkskerk in Frl. aangetast, een ontbindingsproces kwam op gang. De sociale desintegratie en de spanningen tussen landbouw- en veenkapitaal enerzijds en plattelandsproletariaat anderzijds werkten door in de Herv. kerk. Dit ontbindingsproces werd bevorderd door de richtingstrijd, vaak verweven met sociale tegenstellingen. Dit alles openbaarde zich vooral in het laatste kwart van de vorige eeuw. Echter, voor verschillende kerkgenootschappen heeft de groei van de *B.* ernstige bezinning gebracht en vernieuwing van methodiek, evangelisatie en

apostolaat, met name in het Z.O.

Zie: J. P. Kruyt, De onkerkelijkheid in Nederland (Groningen 1933); M. Staverman O.F.M., B. in Frl. (Assen 1954); Repert., 412.

BUITENPOST (Fr.: *Bûtenpost*, buiten of ten N. van de post - nu Lutjepost; post = verdedigingsmiddel, brug). Hoofddorp van Achtkarspelen (2670 inw.). Buurschappen: Dijkhuizen met 38 en het voormalige dorp Lutje- of Lutkepost met 80 inw. Herv. kerk 1446, met rouwen wapenborden van adellijke geslachten uit de omgeving. Er zijn plannen om de weg Lwd.-Groningen noordelijk om het dorp heen te verleggen. *B.* is 'industriekern': metaal- en houtindustrie. Bejaardencomplex Reitsma-Wiersma-stichting (1957). Openb. en chr. kleuterschool, openb. en chr. nationale school, chr. uloschool, chr. lagere tuinbouwschool.

Zie: Hepkema Memories, 375; Reg. Leeuw. Cour., 45; Repert.,180; Algra, De Historie II, 57-67.

BUITENST VERLAAT (Fr.: *Bûtenst Forlaet*). Buurschap ten W. van Drachten bij de sluis tussen Drachtster Compagnonsvaart en Drait. Scheepstimmerwerf, centrum voor watersport. Er zijn plannen voor een grote jachthaven, z Vallaat.

BUITENVAARDER (Fr.: *bûtefarder*). Schipper op de Grote Vaart, z Binnenvaarder.

BUITENVELD, *a.* laagveengebied ten O. en N. van de lijn Roodkerk — Rijperkerk — Veenwoudsterwal — Valom. Kort na 1800 lag hier een onafzienbaar 'onland*', zoals de laagveenderij het had achtergelaten. Langzamerhand ging het veen een bruikbaar grasgewas leveren voor de langs de rand opkomende melkveehouderij. Door de voortgaande inkrimping van Frl. 's boezem* overstroomde het steeds vaker. In 1868 werd een stuk van de Zwarte Broek (overige delen: Korte en Lange Suawei, Loden Hel) ingepolderd, later meer stukken, totdat in 1926 het hele voormalige plasseengebied onderhanden werd genomen. Behalve Dantumadeel (het O. deel) heeft hier de N.V. Ontginningsmaatschappij 'De Drie* Provinciën' gewerkt. Door de crisis van de jaren 30 vielen grondverbetering en werkverschaffing samen.

Het boezemwaterschap 'Buitenveld', 3200 ha in Dantumadeel en Tietjerksteradeel. Afwijkende bestuursinrichting (vergadering van volmachten). Doel: regeling waterstand, vaargelegenheid, wegonderhoud. Opgericht 1925. Het grootste deel van de 2000 ha boezemland, rietland en plassen is thans cultuurland. Het waterschap nam vele vaarwaters over van gem. en prov. (o.m. de Valomstervaart), die door sluisen te Valom, Rijperkerk en Roodkerk (vervallen) werden afgesloten. De Goudberg en andere particuliere waterschappen zijn opgeheven; het waterschap De Broek en de particuliere Hardegarijsterpolder lozen op het *B.*, maar bleven zelfstandig. Voor het wapen → Boezemwaterschap.

Zie: Repert.,180;

b ongebruikelijke benaming voor buitendijkse gronden in

Ferwerderadeel (Fr.: *Noarderleech*).

BUITENVELD VAN OTTEMA EN WIERSMA. Natuurmonument in het Buitenveld, in Tietjerksteradeel, ca. 30 ha. Eigendom van de Ottema*-Kingma-stichting in beheer bij It Fr. Gea*. Het bestaat uit een aantal uitgeveende plassen, botanisch belangrijk, o.a. vindplaatsen van lepeltjeheide; ook als broedterrein van betekenis.

BUITENWATER. Het zeewater van Waddenzee en Lauwerszee en van het IJselmeer.

BUITENWEG. Naam van de weg in Opsterland en Heerenveen, het dichtst bij het Koningsdiep en de Tjonger en van de daarmede ongeveer evenwijdig lopende wegen, ten Z. van de planweg* Selmien-Siegerswoude, ten N. van de planweg Lippenhuizen-Wynjeterp en ten Z. van de planweg Oudeschoot—Jubbega, z Binnenweg, Wegen (in de zuidoosthoek).

BÚLFEEST. Feestelijke vereffening van de zeemans-'búl' (buidel), fonds voor schepelingen, woonachtig ten O. van Midsland (Terschelling), die óf hun schip, of hun hele bezit op zee verloren hadden. Het *B.* werd in Hoorn gehouden op dezelfde dag als het burebier* van Formerum.

Zie: G. Knop, Schylgeralân (Leiden 1946), 288.

BULTHUIS, Hendrik, kapper (Bergum 19.8.1892-31.12.1948). Uitvinder van de B.M.*. Schreef enkele revues.

Zie: Leeuw. Cour. (20.8.1947; I en 5.1.1948).

BULTHUIS, Johannes, predikant (Groningen 1730-Workum 29.5.1791). Werd te Sneek wegens orangisme beboet (1786), verliet deze gemeente. De classis zette hem af, maar herriep het vonnis 1787. Naar Workum beroepen 1790.

Zie: Diest Lorgion, 298-302; N.B.W. IV, 341, 342.

BUMA. Naam van verschillende geslachten, zeker niet alle van één stam. Het bekendst: een eigenerfden geslacht te Deersum, waarvan één in de 17de eeuw de naam *B.* van zijn vrouw overneemt. Hieruit Gerlacus *B.* (1732-1807), Bernhardus *B.* en Wiardus Willem *B.* Aan dit geslacht verwant: de geslachten Hopperus *B.*, Van Haersma *B.* en De Blocq van Haersma *B.* Ook Anna Elisabeth *B.** behoort tot deze familie.

Zie: Stb. I, 414; II, 288; V. A. (1862), 33-58; Ned. Patr. XXI (1933-34), II; N.B.W. IV, 342-343; X, 160-161; Sminia, Naamlijst (1816-51), 24; Romein, Naamlijst, 361.

BUMA, Age (Koudum 18.3.1820—Hindeloopen 29.11. 1893). was lid Prov. Staten en Tweede Kamer (1881-86), richtte 'Zuiderzeevereniging' mee op (1886), was bestuurslid van 'Schuttevaer'.

Zie: N.B.W. V, 60; Repert., 232.

BUMA, Anna Elisabeth (Ysbrechtum 16.12.1750-Lwd. 23.8.1825). Kreeg bekendheid als dichteres en zeer geleerde vrouw.

Zie: V. A. (1862), 33-58.

BUMA, Bernhardus (Lwd. 17.10.1770—14.7.1838). Advocaat met verschillende functies in

de Franse tijd, maire en president-burgemeester van Lwd. (1813), luitenant-kolonel bij de landstorm (1814), lid der vergadering der notabelen voor de Grondwet, lid Ged. Staten, grietman van Baarderadeel (1816-34).

Zie: N.B.W. IV, 342.

BUMA, Johannes, schilder en dichter (Lwd. 1694—28.7.1756). Schrijver van een compagnie voetknechten, tevens amateur-schilder en -dichter. Schreef vele typisch 18de-eeuwse werken in het Hollands (gedrukt 1731-67); het platte *Boerebruiloft of het huwelijk van Moddeworst en Griet Beerdborg* (1767) bevat zijn portret (exemplaar met gekleurde platen in het Fr. Museum.)

Zie: N.B.W. IV, 343-344; Repert., 232.

BUMA, Lieuwe Annes, classicus (Woudsend 19.11. 1796-Makkum 2.5.1876). Na zijn promotie heeft *B.*, die bemiddeld was, zich te Makkum aan de studie gewijd, zonder iets te publiceren. Hij was ongehuwd en vermaakte bij zijn dood *f* 100000 aan de prov., waaruit een klassieke *B.*-bibliotheek te Lwd. moest worden gesticht. De boekerij van *B.* werd door de prov. aangekocht.

Zie: Catalogus *B.*-Bibliotheek, Iste deel (1889), voorwoord.

Buma-bibliotheek (Gr. Kerkstraat 27, Lwd.). Gesticht 1876, toen de prov. een legaat aanvaardde van L. A. *B.**, met verplichting tot stichten en in standhouden van een openbare bibliotheek op het gebied der Griekse en Romeinse taal- en letterkunde. Thans ca. 38 000 banden. Uitlening vrij. Het bestuur der bibliotheek is opgedragen aan Gedeputeerde Staten van Frl. De aanwinsten worden gepubliceerd in vier à vijf maal per jaar verschijnende Aanwinstenlijsten.

Bijzondere collecties: de wrk. uit de Franeker Universiteitsbibliotheek op het gebied der klassieke oudheid, een Aristophanescollectie (van Bachmann), en de bibliotheek van L. A. *B.* De bibliotheek was 1876-1934 met de Prov. Bibliotheek verenigd. Het huidige gebouw is 1933-34 gesticht.

Zie: Slj. en Rj. (1930), 213-220; Vr. Fr. XXXII (1934), 57-64.

Buma-prijsvragen. Ingesteld bij testament van L. A. *B.* om studie van de landbouwkunde en haar hulpwetenschappen te bevorderen. De prijsvragen, thans van weinig betekenis, worden uitgeschreven door Ged. Staten van Frl.

BUMA, Wiardus Willem, jurist (Lwd. 11.10.1802—10.9.1873). Advocaat na promotie te Groningen (1823), onderscheidde zich in talrijke functies, verliet de politiek voor een rechterlijke loopbaan, beëindigd als president van het prov. gerechtshof in Frl. Zijn omvangrijke bronnenstudie, o.a. van de waterstaat, diende voor zijn geschiedschriften; vnl. praktisch gericht.

Zie: Vr. F. (1877), 337; Ned. Patr. (1933-34); Vr. F. (1946), 98; Repert., 46, 232.

BUMA, Wibo Bernhardus, jurist (Lwd. 14.6.1861-Harlingen 2.6.1945). IJverde als

bestuurslid van vele Fr. verenigingen voor Fr. landbouw en kunst. Hij was 57 jaren voogd van het Poptaslot en leidde de restauratie van 1906-08. Ook was hij eerste voorzitter van de Bond van Heemschut en penningmeester van het Fr. Genootschap.

Zie: Vr. F. XXXVIII (1946), 97-99.

BUMA, Wybren Jan, hoogleraar Fr. taal- en letterkunde (Den Haag 19.10.1910-). Na studie Germaanse taal- en letterkunde te Groningen, van 1936-56 leraar Duits. In 1949 gepromoveerd en bijzonder hoogl. Fr. te Utrecht. In 1956 gewoon hoogl. te Groningen als opvolger van J. H. Brouwer*.

Wrk.: Die Brokmer Rechtshandschriften (diss. 1949); Het Godsoordeel in de Oud-Fr. lit. (1949); Geestel. lit. in Oud Frl. (1950); Het tweede Rüstringerhandschrift (1954); Frl.'s Runeninscripties (1957); Ald-fr. houlikstaspraken (1957).

BUMA, Hanso Lemstra van, patriottisch boekdrukker, die dec. 1787 te Sneek begon. Beboet wegens het drukken van een lijst van gevangenen op het Blokhuis te Lwd. (1788), gaf 'De Nieuwe Mercurius' uit, die verboden werd (1789), moest ten slotte naar Gouda verhuizen (1792), waar hij drukker-uitgever werd van de patriottische 'Goudsche Courant'.

BUMA, Jan Minnema, jurist (Lwd. 8.5.1828-Den Haag 8.2.1900). Promoveerde te Leiden, burgemeester van Franeker (1862-64), griffier van het Hof te Lwd.

Wrk.: Bijdrage tot de geschiedenis van het dijkregt in Frl (Leiden 1853).

Zie: Ned. Patr. (1933/34).

BUNING, Arnoldus Werumeüs, herv. predikant (Oostbroek 2.6.1794-Stedum 7.3.1856). Stond o.a. te Augsbuur, Oostermeer en Anjum. Met zijn broer Abraham, die o.a. te Ee stond, had hij als Réveil*-figuur grote invloed in het N.O. van Frl.

Zie: Wumkes, Réveil, 74-90.

BUNZING (Fr.: *murd* of *mud*). Marterachtig roofdier. In Frl. niet zeldzaam. Bunzingjagen (Fr.: *murdejeije*). Dit wordt gedaan met behulp van speciaal afgerichte bunzinghond (murdehoun, vaak een 'wetterhoun*'). Vele arbeiders uit de Wouden verdienden er een daghuur mee. Het *B.*-jagen geschiedt 's nachts en vereist veel vaardigheid.

BURDO, schuilnaam van F. J. de Zee.*

BUREAU FRIESLAND VAN HET DEPARTEMENT VAN MAATSCHAPPELIJK WERK, z Maatschappelijk werk.

BUREAU VAN KULTURELE ZAKEN, z Kultuerried, Fr.

BUREBIER. Op Terschelling feestelijke afrekening van de pacht van het gemene dorpsland; in de Fr. sprekende dorpen: *Borrebjeaar*. Elk dorp heeft begin jan. zijn *B.*, in de 19de eeuw op twee achtereenvolgende avonden: de eerste was het *ouwe*

mantsjebier, de tweede avond kwamen vrouwen en kinderen mee. De leiding berustte bij de eamelsman* of indersman. Men dronk een mengsel van heet bier, brandewijn en bruine suiker en at grote krentenmikken met veel boter. Bij het *B.* werd en wordt veel gezongen, maar langzamerhand is het een wel opgewekt maar minder karakteristiek volksfeest geworden. Ook de halve varkenskop, waarop de burenen 's nachts thuis door hun vrouw werden getrakteerd, is uit de tijd.

Zie: Schylgerlaner leisboek (1935); G. Knop, Schylgerlan (Leiden 1946), 289; J. Kunst, Terschellinger Volksleven (1951).

BUREFENNE (Fr.: *buorfinne* of *boerfinne*). Een finne* of weideveld in kleine gedeelten verhuurd, vooral aan de dorpsarmen ('scamel ruters'); ook wel aan boeren door de kerkvoogden, de pastorie of de diaconie; soms ook door de wereldlijke overheid. De *B.*, die in de 16de, 17de en 18de eeuw in vele Fr. dorpen voorkwam, is meest uit kerkelijke of kloostergoederen afkomstig en zelden van vóór de 16de eeuw; hij hoeft dus geen bijzondere herinnering te vormen aan vroegere meenscharren*, al is dit niet altijd uitgesloten.

Zie: O. Postma, De Fr. Kleihoeve (1934).

BUREN (Fr.: *buorren*). Het vanouds meest aaneengesloten gebouwde deel van een dorp, vaak de belangrijkste straat in een dergelijke kern. Veelal ligt de *B.* nabij de kerk; maar soms zijn er meer dan één. Zo bijv. in Winsum een *Tsjerkebuorren* (Kerke-*B.*) en een *Brêgebuorren* (Brugge-*B.*). Vanuit de verspreide boerderijen of buurschappen bedoelt men met de *B.* meestal de dorpskern. In de *B.* wonen vanouds ambachtslieden, winkeliers en later ook renteniers; het dorpsgemeenschapsleven komt hier tot uitdrukking, bijv. in de bovenzaal van de herberg, z Binnen-, Buitenburen, Jachtweide.

BUREN (Oudfr.: *bûr* — huis). Dorp op Ameland, ten O. van Nes (358 inwoners). In tegenstelling met de andere, oudere dorpen op het eiland een streekdorp, vrijwel kaal. De bewoners zijn alle r.k. (kerk te Nes). Badweg naar het Noordzeestrand. Voor Burengrie, z Ameland.

BURENPLICHT. Het elkander bijstaan bij nood en dood door bewoners van dorp, stad of gedeelte daarvan; *B.* komt weinig meer voor, meest in de Fr. Z.O.-hoek. Ook daar vervalt de *B.* door het oprichten van begrafenisverenigingen. Merkwaardig is, dat *B.* *zich* het langst handhaaft in jonge nederzettingen, zoals langs de Compagnonsvaarten uit de 18de en zelfs 19de eeuw. De organisatie van de *B.* berust daar bij 'de buurt'; deze omvat alle bewoners en verenigt ze jaarlijks op een rekenavond. Rechten en plichten zijn vastgelegd in een buurtboek. Mede op grond van zo'n buurtboek uit O.- Stellingwerf meent Prakke, dat de '*B.en* als folkloristische relieken vereerd, althans voor zover hun exacte regeling betreft, eigenlijk oudvaderlandsrechtelijke relicten zijn. De Fr.

Akademy* bezit materiaal over de *B.* in de Fr. Wouden.

Zie: H. J. Prakke, *De ongeschreven noaberplichten* (Assen 1948); Leeuw. Cour. (13.3.1954).

BURG. Oude benaming voor waterkering: in het Schoutenrecht (12de eeuw) 'seburgh'; in 1473 'burgh' en in de 19de eeuw Heren-*B.*, beide voor binnendijken.*

BURG, Cornelis van der, patriottisch burgemeester van Bolsward, in 1787 voor 20 jaar verbannen, in 1795 als held vereerd.

Zie: v. d. Aa II, 1581.

BURG, Jan Linses van der, boer (Jelsum 23.7.1864-11.3.1905). Dichter van eenvoudige volkspoëzie, vooral bekend door 'It Heitelân'; zijn werk verscheen in tijdschriften (*Forjit my net*; *Swanne-blommen*).

Zie: Fryslân (1919), 2-6, 17-26, 33-41.

BURG, Pyt van der, dichter (Bozum 9.9.1893-Lwd. 16.2.1922). Zoon van Jan Linses v. d. B.; dichter van natuurden liefdeslyriek, na zijn dood gedeeltelijk gepubliceerd in *Persen* (1934) en van vertalingen naar Klaus Groth (handschrift).

Zie: Y. R. Boarnstra, *Waexen Ark*, 91-105; Tsj. (1957), 46-56, 365-378.

BURG, Sjirk Linses van der, notaris (Jelsum 6.3.1863-4.1.1932). Broer van Jan Linses v. d. B.; bestuurslid en voorzitter Fr. Selskip: liet zijn Fr. bibliotheek na aan de Universiteit van Amsterdam; schreef *Twa Fr. sêgen* (1915) en *Fen lang forlyn* (voorlezingen en verhalen 1917).

Zie: Repert., 232.

BURGEMEESTER. Deze functie kwam reeds bij verscheidene middeleeuwse stedelijke gerechten in Frl. voor. De *B.s* werden, meestal twee, voor een bepaalde periode uit het college van schepenen* gekozen en gaven leiding bij de rechtspraak. In sommige steden schijnt de *B.* de functie van alderman* overgenomen en daarmee diens naam vervangen te hebben.

Zie: Ph. Heek, *Die altfriesische Gerichtsverfassung* (Weimar 1894), 375 en 387.

BURGER, Adriaan, ingenieur (Dreischor 17.10.1899-). Studeerde te Delft, was in Frl. van 1946-52 hoofd prov. dienst verbeteringen kanalen Lemmer en Harlingen naar Groningen (in 1952 gereed). Werd in 1953 hoofdingenieur directie Rijkswerken, Arnhem.

BURGER, Combertus Pieter, natuurkundige (Rotterdam 25.4.1825—Lwd. 15.1.1908). Leraar aan diverse scholen, 1864-67 hoogl. te Delft en 1867-92 directeur Rijks-H.B.S. te Lwd.; uitstekend pedagoog en man van gezag in onderwijskringen; schreef hand-, leeren gedenkboeken, onderwijsrapporten e.d.

Zie: N.B.W. II, 276-277; Leeuw. Cour. (16.1.1908); P. J. Troelstra, *Gedenkschriften I*, 116-124.

BURGER, Hendrik, medicus (Delft 15.11.1864-

Amsterdam 3.12.1957). Hoogl. keel-, neus- en oorheelkunde te Amsterdam; aanhanger van de Dietse Beweging.

Wrk.: *De Dietsche Gedachte*, apr.-juni 1941; *Gids*, jan. 1944; *Avondrood* (teksten in *Stadsfries*, *Amelands en Bildts*), 1944; *Leeuwarder jeugdherinneringen* (1949).

BURGERSOCIËTEIT. Vereniging of fraterniteit, geboren uit de exercitiegenootschappen* (ca. 1785), met het doel lieden van allerlei stand in kennis te brengen met de beginselen der democraten*. Hun blad was van 1785-87 'De Fr. Patriot*'. Na 1787 onderdrukt, in 1795 met de komst der Fransen weer naar voren. Het gebouw der Leeuwarder fraterniteit stond tegenover de Waag. In de Franse tijd had haast ieder dorpje een *B.* met een vrijheidlievende zinspreuk. De *B.en* hebben de revolutie hier in unitaristische richting gestuwd. De leiding berustte bij een 'Comité centraal provinciaal'. Begin 1796 kwam het tot een botsing tussen de *B.* en de Prov. Representanten; uiteindelijk wonnen de eersten, z. *Bloedplakkaten*, *Unitaristen*.

Zie: Vr. F. XXVII (1924), 369-379 (over Heerenveen).

BURGERWAPENING. In de patriotentijd* diende C. L. v. Beyma* een voorstel in om het leger te vervangen door een burgerlandmilitie (1782). De aristocratische regenten bevorderden deze *B.* aanvankelijk, omdat Frl. bedreigd werd met inkwartiering van troepen vanwege de Staten-Generaal, om Frl. te dwingen tot instemming met de quoten*-regeling. Vooral in de steden ontstonden de exercitiegenootschappen. Van Beyma c.s. zagen in de *B.* een middel om de orangisten in toom te houden. De vrijkorpsen kregen een politiek karakter; uit hun kring kwamen de fraterniteiten of burgersociëteiten voort.

Zie: W. W. v. d. Meulen, *Coert Lambertus van Beynia* (1894), 87 e.v.

BURGWERD (Fr.: *Burchwert*, burg = sterkte, dijk; werd*-naam). Terpdorp in Wonseradeel N.O. van Bolsward aan de trekvaart Lwd.—Bolsward (412 inwoners van wie 65 te Hemert en Sjungadyk aan de weg naar Witmarsum). Chr. lagere school. Een van de acht binnenlandse greid (weide-) dorpen van Wonseradeel. Herv. kerk, oorspr. 1150-1200, fraaie preekstoel, herenbank en oude klokken. In het lage land rond *B.* (tot — 0,7 m) molens.

Zie: Hepkema *Memories*, 158; Fr. *Dagbl.* (1,8,15,22,29.6.1957).

BURGY, Gooitsen (Terwispel 30.5.1886-Hilversum 29.8.1944). Was timmerman, caféhouder, winkelier; schreef gedichten, toneelstukken (o.a. *Hirde koppen*), detectiveverhalen, jongensboeken en de 'volkse' roman *Biritsen fjûr* (1943, ²1949). Nagelaten werk gepubliceerd door S. J. v. d. Molen in *Tusken Boarn en Tsjonger* (1950), met levensschets.

Zie: Slj. en Rj. (1930), 261-263, 277-279; A. S. Wadman, Kritysk Konfoai (1951), 18-24.

BURMANIA. Edel geslacht uit Hitsum (oorspronkelijk : To Birdingaterp), waaruit vele grietmannen, militairen, staatslieden. De naam komt tegen 1500 op. Verwant zijn de families Schratenbach van *B.*, Eysinga v. *B.*, Botnia v. *B.*, Martena v. *B.*, Juckema v. *B.*, Aylva v. *B.* Bekende *B.*'s zijn Gemme, Upco, Carel Georg (ca. 1570-1634), Sjuk (1597-1650), grietman van Wymbritseradeel (1626-47), die bij een oproer zijn aanvallers de keus liet: *Fjochtsje of supe* (vechten of zuipen), Eduard Marius, Barthold Douwe (1695-1766), gezant te Wenen, Epo Sjuk. Zie: Stb. I, 57; II, 41; N.B.W. VI, 235; VII, 231-252; Jaarb. v. d. Fr. adel II (1884), 81; Vr. F. XXVII (1924), 119; Ned. Adelsboek (1940), 569; Sminia, Naamlijst, passim; Andreae, Nalezing, passim.

—, **Eduard Marius van** (Engelum 1700-Weidum 1789). Houtvester van Frl. (1717), raad in het Hof (1737-62). Beoefenaar der Fr. geschiedenis. Auteur van verschillende anoniem verschenen historische werkjes en Latijnse gedichten op Fr. edelen. Trouwde 1726 Fokel Berber van Haersolte (1707-89).

Wrk.: Naamrol der raden 's Hoff's van Frl. (1742); Analecta (1750); Frisia nobilis (1755); Naamlijst der heeren grietslieden en secretariën in Vriesland (1785).

Zie: N.B.W. VII, 235.

—, **Epo Sjuk van**, regent (Kornjum 31.10.1698-1.2.1775). Studeerde rechten te Franeker, ontvanger-generaal, burgemeester van Dokkum (1738-68), lid gedep. staten. Aanhanger van prins Willem IV, evenals zijn vriend W. van Itsma*. Deze (en niet *B.*) schreef de orangistische *Schuite- en Jagtpraatjes*. Brieven van *B.* aan de Oranjes zijn bewaard in het Kon. Huisarchief. Kunstlievend, invloedrijk magistraat.

Zie: N.B.W. IV, 362; Repert., 232.

—, **Gemme van**, edelman (? ca. 1523—Ferwerd 28.11. 1602). Afgevaardigde van Frl. bij de inhuldiging van Filips II (1555). Hij zou daar geweigerd hebben de eed knielend af te leggen (z Stanfries). Later lid van het Verbond der Edelen, in 1568 uitgeweken naar Keulen, z Albada, A.

Zie: N.B.W. VII, 238.

—, **Upco van**, bijgenaamd *it Lytse Geuske* (het Kleine Geusje) (?-Stiens 1615). Een der eerste protestanten onder de Fr. adel. Als lid van het Verbond der Edelen door Alva verbannen. Met zijn broer Sybren († 1601) stond hij tegenover zijn nog overwegend r.k. familie. Gedeputeerde 1601, 1609. Historicus en genealoog.

Wrk.: Tractatus de nobilitate (hs. 1597), bewerkt door zijn gelijknamige kleinzoon (1629-73) en Feije van Heemstra (1630-90), bekend als *B.*-boek.

Zie: N.B.W. VII, 250; Vr. F. XXVII (1924), 119.

BURMANIA-SPREEKWOORDEN. Een verzameling Fr. spreekwoorden, toegeschreven aan Carel Georg van Burmania (ca. 1570-1634), bekend in drieërlei redactie; *a.* een handschrift van 1614; *b.* een druk van 1641; *c.* een handschrift van S. A. Gabbema*.

Zie: Uitg. van a: J. H. Brouwer en P. Sipma (1940); b ene: Estrikken XI (1956); De twade jiergearkomste fen de Fryske Akademy (1940).

BURMAN SECUNDUS, Petrus, hoogleraar (Amsterdam 13.10.1714-24.6.1778). Hoogl. in de welsprekendheid en de geschiedenis te Franeker (1735), te Amsterdam (1742). Gevierd dichter, redenaar, classicus. Hoofd van de zgn. Santhorster-(patriotten)-club.

Zie: Boeles I, 2de dl., 444-453.

BURNZIJL. Oude benaming voor de voormalige zijk in de Bergumerdam.

BURSE. Het kosthuis voor arme studenten was te Franeker in het oude raadhuis in de Hoogstraat. Er waren een oeconomus of tafelhouders en een inspecteur. De alumni* woonden hier ook. Menu's uit 1591 en 1716 en wetten uit 1633 zijn bekend. De toestand was vaak slecht, mede doordat de inspecteurs niet deugden.

Zie: Boeles I Iste dl., 381-393.

BURUM (Fr.: *Bûrum*, bij de huizen). Dorp in Kollumerland c.a. (708 inwoners). Het eerst genoemd in 1408. In *B.* staat de korenmolen (stellingmolen) nog op de in 1694 vermelde plaats. Onder *B.* (herv. kerk uit 1784) lag bezuiden de tegenwoordige Rijksstraatweg vóór 1580 het vrouwenklooster der cisterciënzers, Galilea*. Geref. lagere school.

Zie: Hepkema Memories, 336; Repert., 181; Fr. Dagbl. (18,25 febr., 3 en 10 mrt. 1956).

BURUM, Van, regeringsgeslacht te Lwd., afkomstig uit het dorp van die naam. Jan Gerrits († 1615) vestigde zich ca. 1600 te Lwd. als graan- en zuivelkoopman en noemde zich van *B.* Kleinzoon François (1641-1710) was pensionaris van Lwd., raad in het Hof (1675). Met zijn zoon Allard (1678-1729), grietman van Doniawerstal (1705), van Ferwerderadeel (1722), stierf het geslacht uit.

Zie: Leeuw. Nieuwsblad (15.11.1938-21.2.1939); N.B.W. X, 162; Sminia, Naamlijst, 56, 350.

BUSCH, Michael, historicus (Zanau, in Pommeren, 1026-Franeker 13.7.1681). Hoogl. in de welsprekendheid en de geschiedenis te Franeker (1666). Anti-cartesiaan.

Zie: Boeles I, 2de dl., 239-241.

BUTENDIIC, Steven, klokkengieter, goot 1458-72 zeven Fr. klokken. Ook van Aernt, Gerrit en Jan *B.* komen klokken voor.

BÛTER, brea en griene tsiis, hwa dat net sizze kin is nin oprjochte Fries (boter, brood

en groene kaas, wie dat niet zeggen kan is geen echte Fries). Sjibbolet*, nog steeds gebruikt, toegeschreven aan Grote* Pier. Kon een gevangene deze zin nazeggen, dan werd hij als Fries erkend en gespaard. Bewijst ook verwantschap met het Engels: 'Butter, bread and green cheese is good English and good Freese'.

BÛTHÛS, Fr. naam voor het koehuis, betekent in wezen: buitenhuis. *B.* = koestal (Fr.: *kouwestâl* = stalling voor twee koeien). Men onderscheidt *great* (groot) en *lyts* (klein) *B.* z Boerderij.

BÛTSE. Term uit het kaatsen*. De opslager slaat met de binnenkant van zijn arm tegen zijn lichaam en geeft zo de bal vaart en een draaiende beweging, waardoor de perkspelers deze moeilijker kunnen slaan. In het officiële spel verboden.

BUURBRIEF, z Franeker buurbrief.

BUURSCHAP (Fr.: *buorren* of *bûr*). Een aaneengesloten of verspreide nederzetting, populair gelijk te stellen met een gehucht*. Eigenlijk een onderdeel van een dorp*, tenzij dit volstrekt onverdeeld is (wat uitzondering is). De *B.* is in streekdorpen* meestal minder opvallend dan in terpdorpen*, al is er op de klei soms slechts één huis van een volwaardige *B.* overgebleven. Men vergelijk de *Westerbuorren* van Twizel met de *B. Tywerd* te Wommels. De oude agrarische *B.* was in principe belangrijker voor de opbouw van de rechtsomgang* dan het dorp als geheel (althans in de M.E.). Vaak is ze als nederzetting dan ook ouder dan het dorp, al bestonden er stellig samengestelde dorpen eer de kerkbouw* voor één der *B.en* de kans schiep om tot dorpskern uit te groeien. De niet-agrarische-*B.* is veelal jonger en deze valt tot middenstands- of arbeidersnederzettingen te rekenen, bijv. de *Mounebuorren* in Duurswoude en de *Sân-buorren* in Boornbergum, z Nederzettingsverschuiving, Dorpskernvorming, Buurt.

Zie: O. Postma, It Fr. doarp as tsjerklike en wrâldske ienheid foar 1795 (1941,²1953)

BUURSCHAPPEN. Lijst van buurschappen en andere (niet onder het begrip dorp te rangschikken) nederzettingsonderdelen, vaak van later tijd. Niet opgenomen zijn die, niet namen op -ens*, -um*, -werd*, -wier* of -woud*. Deze zijn op kaart gebracht in het Compendium: Waar de Friezen wonen. Ook zijn achterwege gelaten de onderdelen (zoals de verschillende burens*) in de kern van dorp of stad. Er kan niet gegarandeerd worden, dat deze lijst geheel compleet is, aangezien niet alles op kaarten te achterhalen is en omdat het dikwijls moeilijk is om de grens tussen buurschap, burens,

buurt*, huis en streek te trekken. Historisch gezien, staan deze begrippen (uitgezonderd buurt) nl. vaak op één lijn.

Zie vlg. blz.

BUURT. Een op diverse wijzen, als 'buert', gebezigd woord: *a.* als onjuiste vertaling van het Fr. *buorren* (z Buren); *b.* als aanduiding voor sommige buurschappen* of jongere 'gehuchten*' (hetzij als verbastering van *bûr* of *buer*, hetzij als onder *a.*, vaak onder invloed van foutieve vormen op de kaart) en dorpen (dan ten gevolge van niet-Fr. invloeden, bijv. op Het Bildt: Vrouw-*B.*, en Stanne-*B.*); *c.* als aanduiding van een straatje of wijk i.v.m. de burenplicht*.

BUURT- EN DORPSHUIZEN (*B.d.*). Een in 1951 verschenen 'Rapport inzake de *B.d.* in Frl.' beschouwt als kenmerk van *B.d.*, dat ze worden opgericht 'ter bevordering van de sociale en culturele ontwikkeling der bevolking in een bepaald dorp, resp. bepaalde streek, vaak door samenwerking tussen de in dit dorp of in deze streek voorkomende geestelijke stromingen.

Het ministerie van Maatschappelijk Werk noemt in de richtlijnen voor subsidiëring van *B.d.* 1957 een dorps huis een gebouw, dat voorziet in de behoefte aan geschikte lokaalruimte voor het verenigingsleven van een lokale samenleving, en een buurthuis een gebouw waar men op maatschappelijke indicatie het sociale groepsleven positief tracht te beïnvloeden. In Frl. is een mengvorm ontstaan. Een stichting brengt een dorps huis tot stand en in dit dorps huis neemt zij de vorming van de rijpere jeugd ter hand. In 1929 werd te Jubbega het eerste buurthuis gesticht toen minister J. B. Kan, n.a.v. een interpellatie van G. W. Sannes in de Tweede Kamer, het dorp had bezocht. Ca. 1930 legde J. v. d. Wielen* te Bakkeveen op 'het Allards-oog*' de grondslag voor het buurthuiswerk aldaar. In Noordwolde werd i.v.m. de agrarische sanering der zgn. Velden in 1955 een buurthuis gesticht en in 1953 te Akkerwoude. Dorps huizen komen het meest voor in O.-Frl.; in W.-Frl. zijn meer verenigingsgebouwen, veelal door de kerken gesticht. Het eerste, dorps huis in Frl. kwam in 1926 tot stand te Arum. De laatste jaren groeit de behoefte aan dorps huizen over de hele prov. Deze behoefte ontstaat doordat vele dorps herbergen slecht onderhouden en slecht geoutilleerd zijn en een centrum voor sociaal-cultureel werk ontbreekt. In 1956 besloten de Fr. Staten tot subsidiëring van *B, d.*

Zie: Rapport inzake B.- en d. in Frl., uitg. Stichting Frl. voor Maatschappelijk Werk; Rapport inzake het buurthuiswerk te Jubbega, uitgave idem; Rapport betreffende de achtergronden van het sociaal-cultureel vormingswerk in Noordwolde, uitgave idem; Buurtwerk, dorps- en wijkcentra, door H. v. Riessen.

BUWALDA. Naam van verschillende geslachten. De edele *B.'s*, wellicht uit de Oenema's gesproten en sedert ca. 1500 in Wonseradeel, stierven begin 18de eeuw uit. Een der laatsten, Hille Gatzes (1641-ca. 1690), liet het grootste deel van *B.* -state te Tjerkwerd na aan Reyner Jans (ca. 1645-98) uit een boerengeslacht te Schraard, koopman te Burgwerd, die de naam *B.* aannam en van wie een talrijk

nageslacht bloeit. Een eigenerfd geslacht *B.* uit Tjerkwerd, sedert eind 16de eeuw, verhuisde tussen 1600 en 1650 naar Dokkum en verspreidde zich in de 18de eeuw over de Dongeradelen. Ook hiervan zijn talrijke afstammelingen in leven.

Zie: Stb., passim; Bijblad Ned. Leeuw I (1950), I, 117; W. Tsj. Vleer, *Genealogie B.* (1954).

Lijst van Buurtschappen.

Aamburen, Z.W. van Parrega (Wonserad.).

Abbegaaster ketting, N.W. van Abbega (Wymbritserad.), z Kettinghuis.

Abbegaaster Rige, N. van Abbega, z Rige.

Algeraburen, bij Workum.

Allardsoog, bij Bakkeveen (Opsterl.).

Altena, bij Makkum. (Wonserad.), z Altena.

Altenburg, N.O. van Hempens aan Langdeel (Lwd.), z IJsherbergen.

Andelahuizen, N. van Burgwerd (Wonserad.).

Anneburen, N.W. van Tirns (Wymbritserad.).

Angterp, N.W. van Parrega (Wonserad.).

Atseburen, N.O. van Hieslum. (Wonserad.); ook bij Westhem (Wymbritserad.).

Baarderburen, O. van. Arum. (Wonserad.) en Z. van Wytgaard (Lwd.); vroeger beide ook Baard, z Werd-namen.

Baburen, N.W. van Tjerkwerd (Wonserad.).

Balkeind, N.O. van Finkum (Leeuwarderad.), z Balk.

Ballingbuur, Z. van Goingarijp (Doniawerst.).

Bamburen, vroeger Z. van Ferwoude (Wonserad.).

Bels, De, Z.W. van Harich (Gaasterl.).

Berghuizen, W. van O. Nijkerk bij de Peasens (O. Dongerad.), z Berg.

Bergumerdam, Z. van Bergum (Tietjerksterad.), z Dam.

Bergumerheide, N.O. van Bergum; nu het dorp Noordbergum.

Bemsterburen, W. van Rauwerd (Rwh.), vroeger ook Berns.

Beseburen, Z. van Beetgum (Menaldumad.).

Bieren, De, Z. van Waaksens (Hennaarderad.).

Bird, De, Z.-kant van Idsegaaster pol, W. van Heeg (Wymbritserad.); O. van Grouw aan Pikmeer (Idaarderad.), z Bird.

Bisschop, De, Z. O. van Duurswoude (Opsterl.).

Blauwhuis, W. van Surhuisterveen (Acht.).

Blauwverlaat, N.O. van Augustinusga (Acht.), z Vallaat.

Blink, De, Z. van Rauwerd (Rwh.).

Blokken, De, N.W. van Pingjum (Wonserad.).

Boekelte, ook Ooster en Wester Boekholt, N. van Buil (W. Stellingw.) Boek = beuk.

Boekhorst, Z. van Oosterwolde (O. Stellingw.), z Harst.

Bonjahuizen, bij Idsegabuizen (Wonserad.).

Bontebok, N.O. van Katlijk aan Schoterl. Compagnonsvaart (Heerenv.).

Bootland, W. van Pingjum (Wonserad.).

Bornemeer, Z.W. van Birdaard (Ferwerderad. en Dantumad.) z Boorn.

Bornwerderhuizen, O. van Bornwerd bij de Peasens (W. Dongerad.).

Boskrite, N. van Grouw (Idaarderad.), z Krite

Boteburen, W. van Blija (Ferwerderad.).

Boterhoek, Z.W. van Hallum (Ferwerderad.), z Boterhoek.

Bovenburen, N.O. van Koudum. (Hemel.-Oldef.).

Brandeburen, N. van Fluessen op grens van Workum en Hemel. Oldef.

Bratten, N.O. van Gaastmeer (Wymbritserad.).'

Broek, Z. van Akkerwoude (Dantumad.), z Broek.

Broeksterhuizen, Z.O. van Dantumawoude (Dantumad.).

Bruggeburen, Z. van Winsum (Baarderad.).

Bruindeer, N.O. van Allingawier (Wonserad.).

Bruindijk, Z.W. van Schettens (Wonserad.).

Buitenburen, W. van Noordwolde (W. Stellingw.).

Bult, De, W. van Appelscha (O. Stellingw.).

Buttinga, Z.O. van Oosterwolde (O. Stellingw.).

Camstraburen (later: Cambuur), O. van Lwd.

Dalen, N.O. van Ureterp (Opsterl.).

Dammen, onder Dracht ster compagnie (Smallingerl.). z Dam.

Deddingaburen, N.O. van Oldeberkoop (O. Stellingw.).

Deiburen, N.W. van Sondel (Gaasterl.).

Delleburen, N.O. van Oldeberkoop (O. Stellingw.).

Dellen, De, onder Oudwoude aan Dokkumerdiep.

Dille, De, z Krinserarm.

Doniaburen (ook: Domburen), Z. van Ferwoude (Wonserad.)

Draaisterhuizen, Z. van Oosthem (Wymbritserad.), z Draai.

Driehuizen, W. van O. Nijkerk (O. Dongerad.); N.O. van Offingawier (Wymbritserad.).

Drie Romers, De, W. van Roordahuizum (Idaarderad.).

Drie Tolhekken, W. van Oosterwolde (O. Stellingw.).

Duinterp, N.O. van Jutrijp (Wymbritserad.).

Dijkhuizen, Z.O. van Buitenpost (Acht.).

Dijkshoek, N.W. van Firdgum op grens Het Bildt en Barrad

Dijkshorne, O. van Workumer Nieuwland; N.O. van Ee (O. Dongerad.); Z. van Bozum. (Baarderad.), z Hoeknamen.

Dijksterburen, Z.W. van Kimsverd (Wonserad.).

Dijksterhuizen, N. van Ezumazijl (O. Dongerad.); O. van Beetgumermolen (Menaldumad.).

Ee, N. van Itens (Hennaarderad.), z Ee.

Eesten (kaartnaam voor de Ees), N.W. van Eestrum (Tietjerksterad.).

Eesterburen, Z.O. van Arum (Wonserad.), z Ee.

Eestplaats, O. van Suameer (Tietjerksterad.), z Ees.

Egbertsgaasten, Z. van Nijega (Smallingerl.), z Geest.

Elba, Z.O. van Holwerd (W. Dongerad.).

Elfbergen, N. van Oudemirdum (Gaasterl.), z Berg.

Emingaburen, O. van Workum.

Engburen, N.O. van Grouw (Idaarderad.), z Eng.

Ezumburen, Z.O. van Anjum bij Ezumazijl (O. Dongerad.).

Faardeburen, Z.O. van Blija (Ferwerderad.).

Fallingaburen, N.O. van Ferwoude (Wonserad.).

Fensterburen, Z.O. van Jelsum (Leeuwarderad.), z Fenne.

Ferwerderklooster of Foswerd, Z.O. van Ferwerd (Ferwerderad.).

Finkeburen, W. van St.-Nicolaasga (Doniawerst.); N.O. van Sondel (Gaasterl.), z Fink.

Fok, De, in Heerenveen.

Folgeren, De, N. van Drachten (Smallingerl.).

Fouteburen, Z.O. van Irnsum (Rwh.).

Franjumberburen (ook: Franjum), N.W. van Marsum.

Frisburen, Z.W. van Harich (Gaasterl.).

Gaastburen, Z.O. van Oudemirdum (Gaasterl.), z Geest.

Gaastmaburen, W. van Bergum (Tietjerksterad.).

Galhoek, N. van Kortehemmen (Smallingerl.).
Geleburen, Z. van Baard (Baarderad.).
Gelterp, Z.W. van Hitsum (Franekerad.).
Gieterse brug, O. van Oosterzee (Lemsterl.), z Gietersen.
Golumaburen, vroeger onder Achlum (Franekerad.); eerder: Gorlum.
Gortburen, Z.O. van Oudemirdum (Gaasterl.).
Goutumerhuizen, W. van Goutum (Lwd.).
Gracht, De, W. van Monnikeburen (W. Stellingw.).
Gratinga- (ook Greetingabuurt), O. van Harlingen.
Grauwe Kat, Z.O. van Arum (Wonserad.); W. van Abbega (Wymbritserad.).
Grits, De, Z. van Kubaard (Hennaarderad.).
Groot Wijngaarden, W. van Langezwaag (Opsterl.).
Grote Weste, Z. van Koudum (Hemel.-Oldef.).
Halli(n)gen, De, Z. van Molenend (Tietjerksterad.).
Hallumerhoek, W. van Hallum. (Ferwerderad.).
Hameringen, De, N. en N.O. van Beetgum op Het Bildt.
Hamshorn, Z.O. van Drogeham. (Acht.), z Hoeknamen.
Haneburen, Z.O. van Lippenhuizen (Opsterl.).
Hantumerhoekje, O. van Hantum (W. Dongerad.).
Hantumeruitburen, O. van Hantum (W. Dongerad.).
Harste, De, Z.O. van Suameer (Tietjerksterad.) z Harst.
Harsteburen, Z.W. van Rauwerd (Rwh).
Healbird, N.W. van Roodkerk (Dantumad.), z Bird.
Hee, N.O. van Westerschelling.
Heid(e)buren, N.O. van Rottevalle (Acht.).
Heide, N.O. van St. Nicolaasga (Doniawerst.); Z. van Suameer (Tietjerksterad.).
Heidehuizen, N.O. van Olterterp (Opsterl.).
Heidenschap, N.W. van de Fluessen (Workum en Hemel.Oldef.).
Hem, De, Z.W. van Jorwerd met Hem tille (Baarderad.); N. van Swichum (Lwd.), z Ham.
Hemriksend, N.W. van Warga (Idaarderad.), z Hemrik.
Henshuizen, W. van Akkrum (Utingerad.).
Heskampen, N.O. van Genum (Ferwerderad.).
Hoek, Z.O. van Wikel (Gaasterl.); Z.O. van Menaldum met Hoeksterpolder (Menaldumad.); Z.W. van Hardegarijp (Tietjerksterad.); W. van Veenwouden (Dantumad.).
Hoekje, Het, O. van St.-Jacobi Parochie aan Middelweg (Het Bildt).
Hofland, tussen Grouw en Idaard (Idaarderad.).
Hoiteburen (ook: Huiteburen), Z. van Nijemirdum (Gaasterl.).
Hoogzand, oude kern van Oostermeer (Tietjerksterad.).
Hooibergen, O. van Nijemirdum (Gaasterl.).
Hooidammen, onder Oudega aan Drachtster Wijde Ee (Smallingerl.).
Horne, De, onder Buitenpost (Acht.); onder Menaldum (Menaldumad.); onder Tjummarum, Sexbierum, Oosterbierum aan de Oudedijk (Barrad.), z Hoeknamen.
Hornen, De, Z.O. van Arum (Wonserad.).
Hornsteburen, O. van Rauwerd (Rwh.).
Horp, W. van Midsland (Terschelling).
Horsland, W. van Beetgum (Menaldumad.); vroeger onder Rinsumageest (Dantumad.).
Hou(w), Het, N. van Kornwird (Wonserad.) z Hou(w).
Houwen, De, N.O. van Reitsum (Ferwerderad.).
Hoven, De, Z.W. van St.-Jacobi Parochie (Het Bildt); Z. van Franeker.
Huiteburen, z Hoiteburen.
Huniadijk, N.W. van Tirns (Wymbritserad.).
Idserdaburen, Z. van Hieslum (Wonserad.).
Indijk, N.O. van Bozum (Baarderad.).
Iniaheide, Z.O. van Garijp (Tietjerksterad.).
Itsmaburen, O. van Marrum (Ferwerderad.).
Jardinga, N.W. van Oosterwolde (O. Stellingw.).
Jelsumarhuizen, W. van Jelsum (Leeuwarderad.).
Jerden (ook: Jirden), N.W. van. Surhuisterveen (Acht.).
Jet, N.O. van Britswerd (Baarderad.).
Joere, De, N. van Oostermeer (Tietjerksterad.).
Jongeburen, N. van Goingarip (Doniawerst.).
Jonkershuizen, Z.O. van Tjerkwerd (Wonserad.).
Jonkersland, Z. van Kortezwaag (Opsterl.).
Jornahuizen, N.O. van Warga (Idaarderad.).
Jousma- (ook: Jousum-)buren, N. van Hallum (Ferwerderad.).
Jousterp, N. van Parrega (Wonserad.).
Kamp, De, O. deel van Moddergat (W. Dongerad.).
Kampen, De, W. van Witmarsum (Wonserad.).
Kat, De, onder Westhem met Katzijl (Wymbritserad.).
Kerkburen, Z.W. van Harich (Gaasterl.).
Kerkeburen, N.W. van Irnsum (Idaarderad.); in Twizel (Acht.).
Kie, N.O. van Greonterp (Wonserad.); Z.W. van Franeker met Kiestertzijl.
Klazinga, N.O. van Oosterwolde (O. Stellingw.).
Kleine Gaast, Z.W. van Tjerkgaast (Doniawerst.), z Geest.
Kleine Geest (ook: Westergeest), Z.W. van Tietjerk (Tietjerksterad.), z Geest.
Klein(e) Home, N.O. van Buitenpost (Acht.), z Hoeknamen..
Klein Groningen, Z. van Duurswoude (Opsterl.).
Kleinhuizen, N.W. van Pingjum (Wonserad.).
Kleiterp, N. van Bozum (Baarderad.).
Kletten, De, Z. van Opeinde (Smallingerl.).
Kleijenburg, O. van Lwd. bij Wilaard.
Klieuw, Het, Z. van, Abbega (Wymbritserad.).
Klooster, Het, O. van Donkerbroek (O. Stellingw.); W. van Britswerd (Baarderad.).
Knolle, De, N.O. van Oosterwolde (O. Stellingw.).
Koehool, N. van Oosterbierum (Barrad.).
Kolkhuizen, O. van Birdaard (Dantumad.).
Koningsbergen, O. van Oldeholtpade (W. Stellingw.).
Koningsbuurt, Z. van Midlum (Franekerad.).
Kooihuizen, Z. van Piaam (Wonserad.).
Kootstermolen, onder Koten (Acht.).
Kootstertille, Z.O. van Koten (Acht.).
Kornjumerhuizen, W. van Kornjum (Leeuwarder ad.).
Koterhuizen, O. van Ternaard (W. Dongerad.).
Koudehool, N.O. van Rauwerd (Rwh.).
Koudenburg, N.O. van Haule (O. Stellingw.).
Krake, N. van Slappeterp (Menaldumad.).
Krinserarm (Dille), N. W. van Rauwerd (Rwh.).
Kromwal, W. van Britswerd (Baarderad.).
Kuikhorne, O. van Veenwouden, op grens van Dantumad. en Tietjerksterad., z Hoeknamen.
Landsburen, O. van Suameer (Tietjerksterad.).
Langelille, W. van Monnikeburen aan de Tjonger (W. Stellingw.).

Langgrou. Het (kaartnaam: Langenau), N.O. van O. Nijkerk (O. Dongerad.).

Legauke, Z.W. van Opeinde (Smallingerl.).

Lekkerterp, Z.W. van Oldeboorn (Utingerad.).

Lies, onder Hoorn (Terschelling).

Lombok, bij Noordwolde (W. Stellingw.).

Loohuis, N. van Oosterwolde (O. Stellingw.).

Lorburen, O. van Harich (Gaasterl.).

Lúksterhoek, volksnaam voor Lukswoude (Opsterl.).

Lytsebuorren, Z. van Winaldum (Barrad.); Z.W. van Wester Nijkerk (Ferwerderad.).

Lytshuizen, N. van Heeg (Wymbritserad.).

Magere Weide, De, N. van Wartena bij Lange Meer (Idaarderad.).

Mandeveld, Z.O. van Bakkeveen (Opsterl.).

Marren, N. van Aalsum (O. Dongerad.), z Marren.

Medhuizen, O. van Oosterwolde (O. Stellingw.); N.W. van Ee (O. Dongerad.).

Meer, 't, N.O. van Heerenveen (Heerenv.), z Meer.

Meerswal, N.W. van Menaldum (Menaldumad.).

Meinertsburen, N.O. van Grouw (Idaarderad.).

Meskenwier, N.W. van Akkrum (Utingerad.).

Middelburen, Z.W. van Makkinga' (O. Stellingw.).

Middelgaast, N.W. van Boornbergum (Smallingerl.), z Geest.

Miedend, N. van Achlum (O. Dongerad.).

Miente, De, onder Noordwolde (W. Stellingw.), z Meenschar.

Molenburen, Z.W. van Noordwolde (W. Stellingw.); onder Duurswoude (Opsterl.).

Moneburen, N.W. van Parrega (Wonserad.).

Monnikburen (ook: Monseburen), Z. van Hieslum (Wonserad.).

Montzamaburen, Z.O. van Hennaard (Hennaarderad.).

Mooiepaal, Z. van St.-Jacobi Parochie (Het Bildt), N. van Miedum (Lwd.), z Mooie Paal.

Moskou, N. van Donkerbroek (O. Stellingw.).

Nanninga, W. van Oosterwolde (O. Stellingw.).

Nes, De, O. van Pingjum (Wonserad.), z Nes.

Nessergrouw, N. van Nes (W. Dongerad.), z Grouw.

Nieuw Amerika, N. van Nijemirdum (Gaasterl.).

Nieuweburen, in Ternaard (W. Dongerad.).

Nieuwe Zijl, W. van IJlst (Wymbritserad.).

Nieuwland, N.O. van Engwierum (O. Dongerad.).

Nieuwstad, O. van Bergum (Tietjerksterad.).

Noordburen, N. van Jellum (Baarderad.); N. van Warns (Hemel.Oldef.).

Noordend, Z. van. Baardburen ten Z. van Wytgaard (Lwd.).

Noordermeer, N.O. van Bergum (Tietjerksterad.).

Nijeburen, O. van Hemelum (Hemel. Oldef.).

Nijland, N. van Rijperkerk (Tietjerksterad.).

Oeren, De, W.-deel van Moddergat (W. Dongerad.), z Oere.

Olferderburen, z Scharneburen.

Omloop, De, Z. van Surhuisterveen (Acht.).

Oosteinde, O. van Giekerk (Tietjerksterad.).

Oostend, N.O. van Koudum (Hemel. Oldef.).

Oosterboorn, O. van Oldeboorn (Utingerad.).

Oosterburen, N.O. van Gerkesklooster (Acht.); N.O. van Augustinusga (Acht.); N.O. van Abbega (Wymbritserad.).

Oosterend, N.O. van Welsrijp (Hennaarderad.); N. van Gaastmeer (Wymbritserad.).

Oosthem, O. van Witmarsum (Wonserad.).

Oosthoek, N.O. van St.-Jacobi Parochie (Het Bildt).

Oostmahorn, O. van Anjum (O. Dongerad.).

Ophuis (Fr.: *De Pus, Pus*), Z. van Surhuizum (Acht.).

Opperburen, N. van Oudega (Smallingerl.); Z.O. van Wynjeterp (Opsterl.).

Opperkoten, N.W. van Koten (Acht.).

Osingahuizen, N.O. van Heeg (Wymbritserad.).

Ottenburen, Z. van Surich (Wonserad.).

Otterweg, Z.O. van Oosterzee (Lemster!).

Oudegaaster rijp, N.W. van Oudega (Wymbritserad.), z Rijp.

Oude Leije (ook: De Leije), W. van Hijum en Finkum op grens Het Bildt en Leeuwarderad.).

Oude Miede, W. van Suaoude (Tietjerksterad.).

Oudeschouw, N. W. van Akkrum (Utingerad.).

Overburen, Z.W. van Steggerda (W. Stellingw.).

Pean, Z.O. van Grouw (Idaarderad.).

Petersburg, onder Donkerbroek (O. Stellingw.), z Moskou.

Pietersburen, N.W. van Ureterp (Opsterl.).

Pingjumer Rijge, N.W. van Pingjum (Wonserad.), z Rige.

Poelen, De, O. van Dronrijp (Menaldumad.).

Poelhuizen, O. van Finkum (Leeuwarderad.).

Pophorne, N.O. van Ysbrechtum (Wymbritserad.).

Popmaburen, W. van IJlst.

Poppenhuizen, N.O. van Oldeboorn (Utingerad.).

Prandinga, W. van Oosterwolde (O. Stellingw.).

Pruilhoek, O. van St.-Anna Parochie (Het Bildt). Puntpaal, O. van Drachtster Compagnie (Small.).

Pijpkkerk, N. van Surhuizum.

Quatrebras, N. van Bergum, nu onder Noordbergum (Tietjerksterad.).

Rapenburg, onder Huizum (Lwd.).

Rien, N. van Lutkewierum (Hennaarderad.).

Ritseburen, z Rijtseterp.

Ritsumazijl (ook: Ritsumaburen), N.O. van Deinum (Menaldumad.).

Rodeschuur, Z.W. van Augustinusga (Acht.).

Roo(de)hel, N.W. van Augustinusga (Acht.).

Ropta, W. van Metslawier (O. Dongerad.). R

Roptazijl, N.W. van Winaldum (Barrad.).

Russchen, De, Z. van Donkerbroek (O. Stellingw.).

Rijlst, De, N.O. van St.-Nicolaasga (Donia werst.). Rijp, De, N.O. van Ferwerd (Ferwerderad.), z Rijp.

Rijpend, N.O. van Witmarsum (Wonserad.).

Rijsberkamp(en), N. van Buil (W. Stellingw.). Rijtseterp (ook: Ritseburen), Z.W. van Tjerkwerd (Wonserad.).

Sanfurderrijp, N. van Oudegaasterbrekken (Wymbritserad.).

Sânlean, Z. van Oosterend (Hennaarderad.).

Scharneburen (ook: Olferderburen), Z. van Ferwoude (Wonserad.). Scheiding (ook: *Fryske Skeid*), onder Drachtster Compagnie op provinciegrens (Smallingerl.).

Schenkenschans, W. van Lwd. (Lwd. En Menaldumad.).

Schoor, Het, N.O. van Ternaard (W. Dongerad.).

Schrappinga, N. van Oosterwolde (O. Stellingw.).

Schuilenburg, N. van Oostermeer (Tietjerksterad.); Z. van Hindeloopen.

Schuiniabuurt, N. van Mirns (Gaasterl.).

Selmien, W. van Ureterp (Opsterl.).

Senserhuizen, Z.O. van Tjerkwerd (Wonse-rad.).
 Sibrandahuis, O. van Aalsum (O. Dongerad.).
 Siteburen, O. van Grouw (Idaarderad.).
 Sjungadijk, W. van Burgwerd (Wonserad.).
 Slijkenburg, Z.W. van Spanga (W. Stellingw.).
 Slijp, Z. van Oosterend bij Roodhuis (Hennaarderad.).
 Smidshuis, N.W. van Rinsumageest, over de
 Ee. Smidshuizen, in Oosthoek onder St.-Jacobi Parochie (Het Bildt).
 Snakkerburen, N. van Lwd. onder Leksum (Lwd.); W. van Oostermeer (Tietjerksterad.).
 Sorremorre, N.O. van Nes onder Akkrum (Utingerad.), z Morra.
 Sparjebird, W. van Wynjeterp (Opsterl.).
 Speers, Z.W. van Deersum (Rwh.).
 Spitsendijk, N.W. van Luinjeberd (Heerenv.).
 Spitsroeden, De, N. van St.-Jacobi Parochie aan Oude Bildtdijk (Het Bildt).
 Sprong (ook: Wivens, Wiewens), Z. van Oosterlittens (Baarderad.).
 Stad-Niks, N. van St.-Anna Parochie aan Nieuwe Bildtdijk (Het Bildt).
 Steenharst, Z.O. van Augsbuur (Kollumerl.), z Harst.
 Steginga, N.W. van Oosterwolde (O. Stellingw.).
 Stenen Dam, Z. van Rinsumageest (Dantumad.), z Dam.
 Stinebarten, N.W. van Boornbergum (Smallingerl.), z Barte.
 Stortum, Z.W. van Midslan (Terschelling).
 Strijp, Z. van Midslan (Terschelling).
 Suameerder heide, onder Suameer (Tietjerksterad.).
 Suameerdertike, Z.O. van Suameer (Tietjerksterad.).
 Surhuistermieden, onder Surhuizum (Achtk.).
 Swaardeburen, O. van Tjummarum (Barrad.).
 Sijt(e)huizen, N. van Haskerdijken (Haskerl.).
 Terbandsterschans, N.W. van Heerenveen (Heerenv.).
 Tergracht, Z. van Wanswerd aan Ee (Ferwerderad.).
 Terhorne, W. van Langweer (Doniawerst.) z Hoeknamen.
 Tersted, Z.W. van Ferwerd (Ferwerderad.), z Sted.
 Terwisscha, W. van Appelscha (O. Stellingw.).
 Tibmaburen (ook: Tibma, Tibben), N.O. van Ee (O. Dongerad.).
 Tieke, De, N. van Nijega (Smallingerl.). Nu een dorp.
 Tilburen, N.W. van Oostrum (O. Dongerad.).
 Tinga, Z.W. van Sneek (Wymbritserad.).
 Tjeppenbuur, N.W. van Weisrijp (Hennaarderad.).
 Tjisseburen, N.O. van Blija (Ferwerderad.).
 Triemen, Z.W. van Oudwoude (Kollumerl.). Nu een dorp.
 Tronde, N. van Elslo (O. Stellingw.).
 Trophorne, O. van Elahuizen (Hemel. Oldef.).
 Tsynserburen (ook: Tsjynserburen, Synserburen); Z.W. van Roordahuizum (Idaarderad.).
 Tweehuis, N.W. van Haskerdijken (Haskerl.). Twixel, Z. van Roordahuizum (Idaarderad.).
 Twijtel, Z.W. van Makkinga (O. Stellingw.).
 Tijen, De, N.W. van Drachten (Smallingerl.).
 Uiteinde, N.W. van Oudega (Smallingerl.).
 Ungabuur, Z.W. van Herbaijum (Franeke-rad.).
 Ureterp Verlaat, deels onder Drachten, deels onder Ureterp (Opsterl.).
 Útsjoch, N. van Genum (Ferwerderad.).

Valom, De, N.O. van Veenwouden (Dantumad.); N. van Ureterp (Opsterl.).
 Veenhoop, De W. van Boornbergum (Smallingerl.). Nu een dorp.
 Veenhuizen, O. van Garijp (Tietjerksterad.).
 Veenwoudsterwal, Z.W. van Veenwouden (Dantumad.).
 Veldburen, O. van Brantgum. (W. Dongerad.).
 Velden, De, onder Noordwolde en Buil (W. Stellingw.).
 Veldhuizen, Z.O. van Tjerkwerd (Wonserad.).
 Veneburen, Z.O. van Makkinga (O. Stellingw.).
 Venekoten, Z.O. van Oosterwolde (O. Stellingw.).
 Vensterburen, z Fensterburen.
 Vierhuis, N. van Delfstrahuizen (Haskerl.); N.O. van Menaldum (Menaldumad.).
 Vierhuizen, Z. van Irnsum (Rwh.); Z.O. van Allingawier (Wonserad.).
 Visbuurt, N.W. van Ternaard (W. Dongerad.).
 Vissersburen, z Westend.
 Vlaren, De, W. van Tsjum (Franekerad.).
 Vleerbos, Z. van De Veenhoop (Smallingerl.), z Flear.
 Vliet, Het, Z.W. van Franeker.
 Vogelland, Het W. van Oostrum (O. Dongerad.).
 Voorrijp, O. van Winaldum (Barrad.), z Rijp.
 Voorwerk, O. van Siegerswoude (Opsterl.).
 Vosseburen, O. van Lippenhuizen (Opsterl.).
 Vrijstad, Z.O. van Akkerwoude (Dantumad.).
 Vijfhuus, O. van Wolsum (Wymbritserad.).
 Vijfhuizen, W. van Hallum (Ferwerderad.); O. van Franeker (Franekerad.).
 Wanzerburen, O. van Menaldum (Menaldumad.).
 War, N.W. van Franeker (Franekerad.).
 Warniahuizen, N.O. van Oldeboom (Utingerad.).
 Weakenserburen (ook: Weakens), Z. van Winsum (Baarderad.).
 Wedzeburen, Z.W. van Twizel (Achtk.).
 Weerburen, N.W. van Roodkerk (Dantumad.).
 Weerdeuren, N.O. van Westergeest (Kollumerl.).
 Wegburen, onder Ureterp (Opsterl.).
 Weper, De, N.O. van Oosterwolde (O. Stellingw.).
 Weren, De, Z.O. van Terzool (Rwh.).
 Werp, De, N.W. van Wirdum (Lwd.).
 Weste, Z. van Koudum (Hemel. Oldef.).
 Westerburen, N. van Westergeest (Kollumerl.); N. van Oosthem (Wymbritserad.).
 Westerend, Z.W. van Weisrijp (Hennaarde-rad.); W. van Drogeham (Achtk.), onder Harich (Gaasterl.).
 Westergaast, Z.W. van Rotstergaast (Haskerl.), z Geest.
 Westermeer, Z.O. van Joure (Haskerl.).
 Westhoek, N.W. van St. - Jacobi Parochie (Het Bildt).
 Wie, Z.W. van Nes (W. Dongerad.).
 Wiel, N. van Weidum, met Wielsterzijl (Baarderad.).
 Wilaarderburen (ook- Wilaard), O. van Lwd.
 Wilgen, De, N. van Boornbergum (Smallingerl.). Nu een dorp.
 Wilhelmina-oord, onder Noordwolde (W. Stellingw.).
 Willemstad, onder Appelscha (O. Stellingw.).
 Wissburen, onder Nijemirdum (Gaasterl.).
 Witveen, Het, Z.O. van Oostermeer (Tietjerksterad.).
 Wollegaast, N.O. van Tjerkgaast (Doniawerst.), z Geest.
 Wolsumerketting, N.O. van Wolsum (Wymbritserad.), z

Kettinghuis.
 Wonneburen, N. van Ferwoude (Wonserad.).
 Wonserweren, Z. van Wons (Wonserad.).
 Woudburen, N.W. van Gaastmeer (Wymbritserad.).
 Wijgeest, N. van Oudwoude (Kollumerl.), z Geest.
 Wijm, De, N.W. van Hogebeintum (Ferwerderad.).
 Wijngaarden, onder Langezwaag (Opsterl.).
 Yslumburen, N.W. van Achlum (Franekerad.).
 Zandbulten, Z.O. van Kollumerzwaag (Kollumerl.). Nu een dorp.
 Zandburen, N. van Kortehemmen (Smallingerl.); O. van Koufurderrige (ook: Zandgaast) (Doniawerst.).
 Zandhuizen, N. van Noordwolde (W. Stellingw.).
 Zestienroeden, Z. van Tjalleberd (Heerenv.).
 Zevenhuizen, N. van Noordbergum (Tietjerksterad.); O. van Franeker (Franekerad.); op Schiermonnikoog.
 Zuidburen, Z. van Warns (Hemel. Oldef.).
 Zuiderburen, Z. van Hempens (Lwd.).
 Zuiderend, Z.W. van Grouw (Idaarderad.); Z. van Uitwellingerga (Wymbritserad.).
 Zuiderheide, onder Drachten (Smallingerl.).
 Zuidhorn, Z.W. van Elsloo (O. Stellingw.).
 Zwaardeburen, z Swaardeburen.
 Zwagerbos, onder Kollumerzwaag (Kollumerl.). Nu een dorp.
 Zwarte Haan, onder St.-Jacobi Parochie bij de zeedijk (Het Bildt).
 Zwartewegsend, Z.W. van Rijperkerk (Tietjerksterad.).
 Zijlsterburen, N.W. van Nijland (Wymbritserad.).

BUWALDA, Hotze S., ambtenaar Fr. Akademy (Oude-Bildtdijk/St.-Jacobi Parochie 14.9.1915-). Legt zich speciaal toe op de studie der Bildtse taal en geschiedenis. Medewerker aan de 'Bildtse Post'.
 Wrk.: Wounop 'e weagen (1946); Ut 'e ouwedoas (1948); De Bilkerts en hur familynamen (1952); Fan de Bildtse grond (1953).

Zie: Repert., 47.

BUWEKLOOSTER (Fr.: *Bouwekleaster*, ook *Bomkleaster*). Buurschap onder Drogeham. Hier stichtte Buwe Harkema in 1242 een premonstratenzenklooster, ook Maria's Graf geheten, proosdij van norberti-nessen, dochterklooster van Mariëngaard, opgeheven 1580. Het kerkhof is er nog, met een na W.O. II herbouwde klokkestoel. Te *B.* woonde de familie Kloosterman, waaruit S. Kloosterman* stamde. Op de driesprong staat een gedenkteken voor generaal Spoor, met Fr. tekst.

BUYGERS. Uit dit Wieringse geslacht vestigde Jacob Jansen († 1529) zich te Lwd., was daar burgemeester (van 1523 af). In de 16de eeuw nog drie grietmannen, o.a. Jacobs zoon Johan (1510-55), die het geslacht voortzette, een jurist, grietman van Leeuwarderadeel 1536, door Karel v geadeld 1536. Geslacht *B.* raakt in de iyde eeuw op de achtergrond en sterft 1710 uit.

Zie: Stb. I, 29; 11. 28; v. d. Aan, 510; Sminia, Naamlijst, 23, 131, 189, 293; Andreae, Nalezing, 15, 45, 69, 94.

BUIJTENEN, Maria Petrus van, historicus (Rotterdam 4.9.1911—). Kwam 1939 naar Lwd.,

volgde 1949 A. L. Heerma van Voss* op als rijksarchivaris. Schreef belangrijke studies over de Fr. geschiedenis. Lid Prov. Staten voor K.V.P. Wrk.: Inventaris archief Hindeloopen (1941); Hindeloopen, Frl.'s elfde stede (1942); De Leppa (1944); Grietenij Idaarderadeel (1947); Inventaris archief Idaarderadeel (1948); St. Vitus van Oldehove (1950); De grondslag van de Fr. vrijheid (diss. 1953); De Fr.-Groningse grens in Lauwerszee en Wadden (1954); Bonifatius, Bisschop (1954); (met H. T. Obreen) Westergo's IJsselmeerdijken (1956).

BIJ, Jan van der, schilder en graficus (Drachten 4.11.1922-). Woont te Lwd. Leerling van Herman Dijkstra. Maakt ook wandschilderingen. Expressionist.

BIJBELVERTALING, Friese. Van de kerstening af (Bonifatius, die 'in patria voce' preekte; Liudger, die een Fries was) tot in de 15de, zede eeuw moet er Fr. in de kerk en in het pastorale verkeer zijn gesproken. Heel weinig is hiervan bewaard: de oude Fr. wetten, de vertaling van de tien geboden en enkele psalmglossen* uit de M.E. Bovendien zouden bisschop Frederik van Utrecht en abt Jarich van Mariëngaard Fr. hebben gebruikt. Uit de 16de eeuw wijzen gedeelten van de Beneficialboeken* op het Fr. taalgebruik in kerkelijke kring. Na de hervorming wordt Hollands de kerktaal. Toch hebben verschillende predikanten Fr. gesproken of geschreven (z Vitus Ringers, J. Althuysen). Vrij veel predikanten spraken of schreven half Fr. (z J. C. Wiersma). Dat de psalmberijming van J. Althuysen* (1755) van een Fr. approbatie is voorzien, staat op zich zelf. Bij de doopsgezinden moet er meer Fr. zijn gebruikt.

Al is er dan van een Fr. *B.* geen sprake, toch zijn er voortdurend pogingen ondernomen gedeelten van de bijbel in het Fr. te vertalen. Dit geschiedde vaak uit taalkundige belangstelling. Wij weten van vertalingen van het Onze Vader in Bon. Vulcanius, *De literis et lingua Getarum* (1597), en in *The Lords prayer in above a hundred languages* (Londen 1700). Joh. Hilarides* gaf in Chamberlaynii *Oratio dominica in diversas omnium fere gentium linguas versa* (Londen 1715) een Hindeloper-Fr. tekst. Uit de 18de eeuw is er verder de vertaling van Matth. 6 in het Molkwerumer-Fr. van de gebroeders Braunius (ca. 1740). De romantiek en later de opbloei van de Fr. taibeweging hebben in de 19de eeuw verandering gebracht. Uit deze eeuw zijn bekend tien hoofdstukken van het Lucasevangelie door P. Boeles* (ca. 1826), het Marcusevangelie door W. v. Borssum Waalkes* (ca. 1860), het Mattheusevangelie door J. H. Halbertsma* (1861, volksuitgave 1884), het Lucasevangelie door R. Zylstra* en G. Colmjon* (1879) en het Marcusevangelie door S. K. Feitsma* (1897).

Waren dit alle individuele pogingen, in de 20ste eeuw kwam er meer systematische aanpak. Het 'Kristlik Fr. Selskip' (opgericht 1908) wil bewijzen dat het Fr. ook voor het heilige geschikt is en zet de *B.* op haar actieprogram. G. Postma*

en P. de Clercq* vertalen de evangeliën en bovendien 40 psalmen (1910-14). E. B. Folkertsma* geeft vertalingen van drie Johannesbrieven (1912) en van Jona (1914), geplaatst in het tijdschrift van het Kristlik Fr. Selskip. A. de Vries* en G. A. Wumkes* geven vertalingen van de Jacobusbrief, Filemon en Ruth (1915-20), F. Minnema vertaalt ca. 1920 de Openbaring van Johannes en Handelingen. Intussen worden ook de eerste Fr. preken* gehouden. G. A. Wumkes spreekt in 1917 voor het Nederlands Bijbelgen, over Bijbelfr. en weet het te bewegen ook de Fr. *B.* op het programma te zetten. Dit leidt ertoe, dat Wumkes en Folkertsma in opdracht van Ned. Bijbelgen, en Kr. Fr. Selskip de vertaling van het hele N.T. ter hand nemen, die na vele moeilijkheden in 1933 klaar komt. Intussen heeft Wumkes in een paar boeken ook proeven gegeven van Bijbelfr. (*Út'e hillige Dobbe*, 1919, en *Der stiet biskreaun*, 1928). Nadat gebleken is, dat het Fr. orthodoxe kerkvolk deze vertaling accepteert, gaan Wumkes en Folkertsma over tot de vertaling van het O.T. die in 1943 gereed is. Op de Fr. Bibeldei van 29.10.1943 kan de volledige Fr. *B.* worden aangeboden, sedert herdrukt. De uitgever van de Fr. *B.* is de Leeuwarder bijbedrukker Fa. Jongbloed. De Fr. bijbel wordt in kerkdiensten, op wijdingssamenkomsten en in huis gebruikt. Uiterlijk (geen perikopenindeling) zowel als taal doet ouderwets aan, maar evenals de Nederlandse Statenvertaling heeft ook deze vertaling een conserverende werking. Mede door de Fr. *B.* wordt de Fr. preek vaker gehouden en heeft het Fr. zijn plaats gekregen onder de cultuurtalen. z Psalmberijming. K., J. J.

Zie: F. Buitenrust Hettema, Bijbellectuur in 't Fr. (1907); W. Hielkema, De Fr. bijbel (1932); By de Fr. Bibel, útj. fen it Kr. Fr. Selskip (1943); G. A. Wumkes, Nei Sawntich Jier (1949).

BIJE-KOER, De, Fr. jaarboekje, verschenen 1846-95 bij Franeker uitgevers, een 'spiegel van het volksleven in de laatste helft der 19de eeuw, geestelijk en stoffelijk' (Wumkes). Redacteurs waren H. G. v. d. Veen, H. S. Sytstra, T. R. Dijkstra en sinds 1850 Waling Dijkstra.

Zie: Wumkes, Paden II, 167-178; I. W. Dijkstra, Waling Dijkstra syn libben en wurk (1949), 94-101.

BIJENTEELT. Geschiedenis. Tacitus vertelt niets over bijen bij terpbewoners. Het Romeinse schrijftafeltje van Tolsum is bedekt met door toevoeging van houtskool zwart gemaakte was. Uit de tijd van 700-1000 is bekend, dat op de domeingoederen van Karel de Grote bijenstallen voorkwamen. De Lex* Frisionum zwijgt over *B.* Zo doen ook de Oudfr. wetboeken uit de 13de en 14de eeuw, die vooral betrekking hebben op de lage kuststreken. *B.* is echter thuis op de zandgronden. In het landrecht van Wedde en

Westerwolde (1470) staat de doodstraf op het lokken van andermans zwermen. De imkerij was van de grootste betekenis (honing het enige zoetmiddel; werd gebruikt in de r.k. eredienst).

In de 16de en 17de eeuw veel *B.* in Fr. Wouden en Gaasterland, veel minder op de klei. De prijzen van de *B.*-produkten waren zeer hoog. In Oudega (Smallingerland) werd een akker bouwland (= 2 pondemaat, 73,5 are), eigendom van de kerk, voor een pond was, ter waarde van 12 stuivers, verhuurd (1581). In 1596 kostte een bijenvolk 4 goudgulden en in 1597 4,5 goudgulden, terwijl voor een koe toentertijd 20 gulden betaald werd. In 1676 brachten twee korven 10 gulden en 10 stuivers op, terwijl een paard toen 49 gulden en 10 stuivers kostte. In de 18de eeuw verloor de *B.* aan betekenis (invoer van suiker; de herv. eredienst vereiste minder waskaarsen). De quotisatie van 1749 vermeldt in W.-Stellingwerf vier beroepsimkers. Als nevenbedrijf bleef de *B.* van betekenis, vooral in de Wouden. Het reizen met de bijen naar het koolzaad*, de heide en de boekweit* kwam in de 18de eeuw geregeld voor. Witte koolzaadhoning was duurder dan bruine heidehoning of roodbruine boekweithoning. In de 19de eeuw verdere aftakeling (honinginvoer uit Middenamerikaanse landen, ontginnen van de hoogvenen (boekweitbouw) en heidevelden, opkomst van suikerbieten*-teelt, achteruitgang van de koolzaadbouw (in 1850 ca. 5000 ha, tegen 322 ha in 1900). Het aantal bijenvolken was naar schatting 15 000, waarvan 80 pct. in de Wouden. De belangrijkste bijenmarkt was te Oosterwolde, waar van 1852-57 per jaar gemiddeld 9800 kg honing en 2330 kg was werden aangevoerd. Het reizen met de bijen (of in de imkerstaal: 'wie goed wil bijen, moet heien en kleien') kwam algemeen voor. Het logeren van de bijen in andere streken moest ca. 1880 betaald worden met een 'staangeld' van twee of drie stuivers per korf.

Na 1900 werd de korfteelt of 'de vaste bouw' vervangen door 'de losse bouw' of het imkeren met kasten, waardoor nieuwe methoden toegepast konden worden. In 1897 werden door het hoofdbestuur van de Fr. Mij. van Landbouw in de afdelingen op het zand lezingen georganiseerd ter verbetering van de *B.* In Beetsterzwaag is daarna de Fr. Ymkersbond opgericht, later overgegaan naar de in 1897 opgerichte Vereniging tot Bevordering van de *B.* in Nederland. In 1898 verscheen voor de eerste maal het 'Maandschrift voor *B.*', in het imkersjargon bekend als 'het Groentje'.

In 1909 (zeer slecht bijenjaar!) verstrekte de regering voor het eerst accijnsvrije suiker. Voorlichting en organisatie werkten. Zo is het aantal imkers sterk toegenomen, maar de beroepsimkers met grote bijenstallen minderen, als nevenbedrijf van de kleine boer verliest de *B.* aan betekenis. Vele amateurs hebben deze natuursport echter ontdekt; in W.O. II bereikte het aantal imkers een hoogtepunt.

Tegenwoordige toestand. Het aantal bij en volken in Nederland was: in 1910 69400; 1921 93600; 1930 84800; 1937 141000; 1946 166500; 1949 180000. Daarvan in 1946 in Frl. 1032

bijenhouders met 10000 volken. Na 1950 is het aantal imkers teruggelopen tot krap aan 15000; in Frl. zakte het van 1032 in 1946 tot ca. 600 in 1956. Oorzaken: *a.* minder bijenweide; *b.* bespuitingen in land- en tuinbouw; *c.* sterk kunstmestgebruik, waardoor de witte klaver in de weilanden in verdrukking komt; *d.* onkruidverdelging, o.a. door groeistoffen, in de graanvelden (herik, korenbloem waren goede drachtplanten); *e.* slechte opbrengst door natte zomers; *f.* idem door te weinig rationele bedrijfsmethoden. s., j. B.

Zie: It Fr. Folk II (1943), nrs. 18-19; Spahr v. d. Hoek, Fr. landb.

Bijen en volksleven. Hangt iemand een stuk 'bijenwerk' (raat) in zijn bomen, dan zal zijn buurman geen zwermen kunnen vangen. Als men in een vliegende zwerm zand werpt, zal deze zich direct ergens op neerzetten. Hebben de bijen daags veel honing gewonnen, dan zingen ze 's avonds, maar ze zwijgen wanneer de oogst schraal is geweest. Sterft een imker, dan moet men dit in de bijenstal bekendmaken en direct alle bijenkorven een weinig verschuiven, anders zullen ook de bijen sterven. Wordt een imker begraven, dan vergezellen enkele bijen de begrafenisstoet.

BIJENWEIDE. De voornaamste drachtplanten zijn: in de greidhoek (kleiweidegebied): paardebloem, witte klaver, herfstleeuwetand; in de bouwhoek: koolzaad en (sporadisch) witte klaver voor zaadteelt; in 'de lage midden' (= veenweidegebied): wilg, paardebloem, witte klaver, herfstleeuwetand; in de Wouden: paardebloem, witte klaver, herfstleeuwetand, struikhei, dophei (Bakkeveen, Duurswoude en hier en daar in de Z.O.-hoek).

BIJLSMA, Klaas, notaris (Franeker 27.11.1890-). Jurist, voorzitter der Permanente* Commissie (P.C.). Was lid Tweede Kamer (Vrijz. Democr.).

BIJVOET (Fr.: *blanke aelst*). Plant, vooral in het O. algemeen, op ruige plaatsen.

BIJZITTER, of mederechter, oudtijds ehera* of mei-riochter. Lid van het grietenijgerecht, dat o.l.v. de grietman* bestuur en rechtspraak over de grietenij uitoefende. Van ca. 1500-1795 benoemd door de grietman uit de verstandigsten der grietenij, meest ten getale van vier. In de in 1816 herstelde grietenijen had het bestuur geen rechtspraak meer. Het bestond uit grietman en twee of drie assessoren, de laatsten benoemd door Gedeputeerde Staten, sinds 1825 door de gouverneur. Bij de gemeentewet van 185: werden zij vervangen door wethouders, uit en door de raad gekozen.

Zie: Vr. F. XVII (1890), 351, 409; J. S. Theissen, Centraal gezag en Fr. vrijheid (1907), 64, 186, 191; J. C. Ramaer, in: Geschiedk.

Atlas van Nederland XIV (1931), 116, 213; C. J. Guibal, Democratie en Oligarchie in Frl. (Assen 1934), 39 en 42; M. P. van Buijtenen, De grietenij Idaarderadeel (1947), 23, 68.